

ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.
Εκπαιδευτικοῦ Συμβούλου

42032

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ
ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Τιμῆται δρχ. 3—
(Βιβλιοσχημ. λεπτ. 60)
210. και χρονολογια ηγκριτ. αλοφ. τρωσ 27967
2 Αδελφ. κυλλοφορίας 231
4 Δ/βριου 1918

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΣΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
44 — Έν ὁδῷ Σταδίου — 44
1918



ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ.
Εκπαιδευτικοῦ Συμβούλου

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΕΩΣ
ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Τιμάται δρχ. 3
(Βιβλιοπώριον λελκ. 60)
Διευκρινιστικὰ ἐγκριτ. ἀποφάσεως 2766
Ἰδρυθῆναι καὶ ἐκδοθῆναι ἐν Ἀθήναις
ἐν τῷ ἐπιστάθμῳ 231
τῆς 4 Δεβρίου 1918

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"

44 — Ἐν ὁδῷ Σταδίου — 44

1918



Αριθ. { Πρωτ. 27967
Διεκπ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1917



ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς

τὸν κ. Δημ. Μ. Γεωργακάκιν

Γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, ἐνεκρίθη ἡ χρῆσις τοῦ ὑφ' ὑμῶν ὑποβληθέντος ἐντύπου βιβλίον «**Στοιχεῖα Ἑμπειρικῆς Ψυχολογίας**» διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν Γυμνασίων καὶ διὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1917-1918 καὶ ἐφεξῆς κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 117 πράξιν αὐτοῦ.

Ὁ Ὑπουργὸς

Δ Η Μ. Δ Ι Γ Κ Α Σ

Η. Ζαγανιάρης.

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἐστίας».



ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Εἰσαγωγή	1—10
§ 1. Ἐνοια καὶ ἔργον τῆς Ψυχολογίας.	1—3
α') Ἐνοια τῆς Ψυχολογίας	1
β') Ἐργον τῆς Ψυχολογίας	2
§ 2. Μέθοδοι τῆς Ψυχολογικῆς ἐρεῦνης ἢ πηγαὶ τῆς Ψυχολογίας.	3
§ 3. Αἱ θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι.	5
§ 4. Συνειδήσις, ἀσυνειδήσια, ἐνότης καὶ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως.	7
§ 5. Διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας.	8
§ 6. Σπουδαιότης τῆς Ψυχολογίας.	9

ΜΕΡΟΣ Α΄.

Τὸ γνωστικόν	11—71
------------------------	-------

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

§ 1. Περὶ αἰσθήσεως.	11
§ 2. Αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως	13
§ 3. Σωματικά ἢ ζῶϊκά καὶ μυϊκὰ αἰσθήματα.	15
§ 4. Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων.	16—19
α') Τὸ αἰσθημα τῆς δράσεως.	16
β') Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς.	17
γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὁσφρήσεως.	18
§ 5. Ποιόν, ἔντασις καὶ τόνος τοῦ αἰσθήματος.	19
§ 6. Ἡ ἀντιληψίς.	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

§ 7. Ἡ παράστασις	23
§ 8. Παράστασις καὶ ἀντίληψις	24
§ 9. Εἶδη τῶν παραστάσεων.	25
§ 10. Ἐποπτεία.	27
§ 11. Πορεία τῶν παραστάσεων	29
α') Ἐπισκότισις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως	29
β') Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων	30
γ') Σύνδεσις τῶν παραστάσεων	30
δ') Νόμοι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων	31
ε') Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως	34
§ 12. Μνήμη.	35
α') Ὅρισμός καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης	35
β') Ὅροι μορφώσεως τῆς ἀγαθῆς μνήμης.	36
γ') Εἶδη τῆς μνήμης	37
δ') Μνημονιοκοὶ τύποι.	39
§ 13. Φαντασία	41
α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας.	41
β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.	43

	Σελίς
14. Πρόβληψις ἢ ἀφομοίωσις	46
15. Προσοχή	48
16. Τὸ διαφέρειν	51
α') Φύσις τοῦ διαφέροντος	51
β') Ὅροι ἀπαιτούμενοι, ὅπως γεννηθῆ τὸ διαφέρειν	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

17. Ἡ νόσις	54
α') Τὸ νοεῖν ἐν γένει	54
β') Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως	56
1. Ἡ ἔννοια	56
2. Ἡ κρίσις	60
3. Ὁ συλλογισμός	63
18. Νοεῖν καὶ λέγειν	66
19. Γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς γλώσσης	68

ΜΕΡΟΣ Β'.

Τὸ συναισθητικόν	72—102
20. Γένεσις καὶ φύσις τοῦ συναισθήματος	72
21. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων	74
22. Διαίσεις τῶν συναισθημάτων	75
23. Ὑλικὰ ἢ σωματικὰ συναισθήματα	76
24. Πνευματικὰ συναισθήματα	77
α') Ἀτομικὰ συναισθήματα	78
β') Τὰ συμπάθητικὰ συναισθήματα	81
γ') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ	87
δ') Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα	92
ε') Θερησκευτικὸν συναίσθημα	95
ς') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα	99
25. Αἱ Ἀφιδυμίαι	99

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Τὸ βουλητικόν	103—127
26. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως	103
27. Αἱ κινήσεις	105
28. Ὁρμή καὶ δριμύνητος	107
29. Ἡ ἐπιθυμία	109
30. Ἔξις, κλίσις, ῥοπή καὶ πάθος	111
31. Πόθος καὶ βούλησις	114
32. Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως	116
33. Ἡ συνείδησις τοῦ Ἐγώ	119
34. Προσωπικότης καὶ ἀτομικότης	122
35. Φρόνημα καὶ χαρακτήρ	124

ΜΕΡΟΣ Δ'.

Διακοπαὶ καὶ ἀνωμαλίαι τῆς συνειδήσεως	128
36. Ὑπνος καὶ ὄνειρα. Ὑπνωτικαὶ καταστάσεις	128
37. Παραίσθησις καὶ ψευδαίσθησις	132
38. Ψυχικὰ νόσοι	133

ΕΙΣΑ



1. Έννοια και έργο της Ψυχολογίας.

α') Έννοια της Ψυχολογίας.

Ψυχικά φαινόμενα. — Ψυχικά φαινόμενα λέγοντες εννοούμεν τὰς ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς ἡμῶν· ἢ ἀντίληψις π. χ. ἢ ἡ ἀνάμνησις γεγονότος ἢ ἀντικειμένου ἢ τόπου, ὃν ποτε ἐπεσκέφθημεν, ἢ κρίσις περὶ προσώπων καὶ γεγονότων, οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποίους κάμνομεν, ὅπως λύσωμεν μαθηματικὸν ἢ ἄλλο πρόβλημα, ἢ χαρὰ ἢ ἡ λύπη ἐπὶ τινι γεγονότι, ἢ ἐπιθυμία, ἣτις γεννᾶται ἐν ἡμῖν διὰ τι καὶ ἡ ἀπόφασις, ὅπως ἀποκτήσωμεν τοῦτο, πάντα ταῦτα εἶναι καταστάσεις ἢ ἐνέργειαι· τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, *ψυχικά φαινόμενα*.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα, ἅτινα εὐκόλως δύναται πᾶς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς νὰντιληφθῆ ἑφ' ἑαυτοῦ, ἐμφανίζονται ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ διέπονται ὑφ' ὀρισμένων νόμων.

Ἡ ἐπιστήμη, ἣτις ἀσχολεῖται περὶ τὰ φαινόμενα ταῦτα καὶ τοὺς ταῦτα διέποντας νόμους, καλεῖται Ψυχολογία.

Φυσικά φαινόμενα. — Ἐνωτέρω ἐκτεθέντα φαινόμενα τελοῦνται ἐν ἡμῖν· ὑπάρχουσι δ' ὅμως καὶ ἄλλα φαινόμενα, ἅτινα τελοῦνται ἐν τῷ περιβάλλοντι ἡμᾶς κόσμῳ, τῇ φύσει, ἅτινα διὰ τοῦτο καλοῦνται *φυσικά φαινόμενα*· καὶ τὰ φαινόμενα ταῦτα διέπονται ὑφ' ὀρισμένων νόμων, τῶν καλουμένων *φυσικῶν νόμων*. Περὶ τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀσχοιοῦνται αἱ *φυσικαὶ ἐπιστῆμαι*.

Γεωργακίου Ψυχολογία

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων.— Τὰ ψυχικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα διαφέρουσιν ἰδίᾳ κατὰ τὰ ἀκόλουθα :

α') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τελοῦνται ἐν ἡμῖν, ἐν ᾧ τὰ φυσικὰ τελοῦνται ἐν τῇ περιβάλλοντι ἡμᾶς κόσμῳ, τῇ φύσει.

β') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐννοοῦμεν μὲν ὅτι τελοῦνται, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὔτε νάντιληφθῶμεν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν οὔτε νὰ φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτὰ· τοῦναντίον τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν αὐτῶν καθ' ἑαυτὰς ἢ βοηθημένων ὑπό τινων ὀργάνων, μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ.λ., ἢ τοῦλάχιστον φανταζόμεθα ἀντιληπτὰ διὰ τῶν μέσων τούτων. Τὰς σκέψεις π. χ., τοῦ συλλογισμοῦ μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην μου κ. τὰ ὅμ. δὲν δύναμαι νὰ ἴδω ἢ νὰκούσω ἢ νὰ ὀσφρανθῶ ἢ νὰ γευθῶ κλ. οὔδὲ νὰ παραστήσω ἐν ἐμοὶ ὡς ἀντιληπτὰς διὰ τῶν μέσων τούτων. Τοῦναντίον οἰοδῆποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι διὰ τῶν αἰσθήσεών μου ἢ τοῦλάχιστον φαντάζομαι ὅτι θὰ ἡδυνάμην νάντιληφθῶ, ἐὰν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βοηθητικὸν ὄργανον.

β') Ἔργον τῆς Ψυχολογίας.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἣτις ἀσχολεῖται περὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουσι ταῦτα· ἐκ τούτου εὐκόλως ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ψυχολογία ἔργον ἔχει νὰ περιγράψῃ ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ κατάστασιν. Ὅπως αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ἐταν ἐξετάζωσι φυσικὸν τι ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον, π. χ. τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχὴν, τὴν βροντὴν κλπ., εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσωσιν αὐτὸ εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ μέρη, νὰ εὑρωσιν τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται, καὶ τὴν ἀμοιβαίαν πρὸς ἀλλήλα σχέσιν αὐτῶν, νὰ ἐξακριβώσωσι τὴν πρῶτην ἀρχὴν καὶ τὴν περαιτέρω τοῦ φαινομένου τούτου ἐξέλιξιν καὶ τὴν σημασίαν, ἣν τοῦτο ἔχει ἐν τῇ παγκοσμίῳ οἰκονομίᾳ, τέλος δὲ νὰ εὑρωσιν τοὺς νόμους, καθ' οὓς τὸ φαινόμενον τοῦτο τελεῖται, ἵνα δὲ γίνωσι ταῦτα πάντα,

ὅπως πρέπει, απαιτεῖται καὶ γνώσις καὶ ὄξεια παρατηρητικότης καὶ μακρὰ πείρα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία διὰ τὴν περιγράφειν ψυχικὴν τινα κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν πρέπει νὰ ἀναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη συστατικὰ αὐτῆς μέρη, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις αὐτῶν καὶ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ κατάστασις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς εἰτα ἐξελίσσεται, τίνες εἶναι οἱ νόμοι, αἵτινες τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν ταύτην διέπουν καὶ τίνα καθόλου σημασίαν ἔχει αὕτη ἐν τῇ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐδνόητον δ' εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον τοῦ ἔχοντος πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις, ὄξειαν παρατηρητικότητα καὶ μακρὰν πείραν.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν συντόμως, ὅτι ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ στοιχεῖά των καὶ ἡ ἔρευνα τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ περὶ αὐτῶν ἐξέλξιν αὐτῶν.

2. Μέθοδοι τῆς ψυχολογικῆς ἐρεῦνης ἢ πηγαὶ τῆς Ψυχολογίας.

Αἱ κύριαι τῆς Ψυχολογίας πηγαὶ εἶναι δύο, ἡ ἄμεσος, ἥτοι ἡ αὐτοπαρατηρησία, καὶ ἡ ἔμμεσος, ἥτοι ἡ παρατήρησις ἄλλων, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, αἵτινα δὲν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἐξακριβώσωμεν ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν.

Ἄμεσως δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ μελετήσωμεν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν ἢ αὐτοπαρατηρησία δ' ὅμως αὕτη, καίπερ πολυτιμωτάτη, ἔχει πολλὰς δυσχερείας, ὧν σπουδαιόταται εἶναι αἱ ἐπόμεναι :

α') Κατὰ ταύτην ἡ ψυχὴ αὕτη ἐξετάζει τὸ ἐν ἑαυτῇ συμβαῖνον, διχάζεται ἄρα εἰς παρατηροῦσαν καὶ παρατηρουμένην· ὁ διχασμὸς δ' οὗτος καὶ πολὺν κόπον ἀπαιτεῖ καὶ οὐδέποτε δύναται τελείως νὰ ἐπιτύχῃ. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι πολλῶ ἐυτυχέστεραι, διότι τὸ πρὸς ἐξέτασιν

φυσικὸν φαινόμενον εὐρίσκεται ἐκτὸς ἡμῶν, διὰ τοῦτο δὲ δύναται νὰ μελετηθῇ ἀκριδέστερον. β') "Όταν περιπίπτω εἰς ὀργήν, θέλω δὲ νὰ ἐξετάσω τὸ ψυχικὸν τοῦτο φαινόμενον, ἢ ὀργή μου παύεται καὶ ἢ ἐξέτασις ἀποτυγχάνει, ἀκριδῶς ἔπως, ἐὰν θέλω, ἔταν διαλέγωμαι, νὰ προσέξω εἰς τὸν τρόπον, καθ'ὃν διαλέγομαι, δὲν δύναμαι εὐκόλως νὰ προχωρήσω. Δὲν δύναμαι ἐπακριδῶς νὰ ἐξετάσω ἐγὼ τὰ ἐν ἐμοὶ συμβαίνοντα, διότι, εὐθύς ὡς ἀποπειραθῶ τούτου, παύεται ἢ ἐλευθέρα ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ ἢ ἐξέτασις κωλύεται. γ') "Ό ἐγωῖσμός τέλος καὶ ἢ ματαιοφροσύνη ἐκάστου ἀνθρώπου δὲν ἐπιτρέπουσιν αὐτῷ νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς αὐτοπαρατηρησίας ὀρθὰ καὶ ἀσφαλῆ συμπεράσματα.

Ταῦτα πάντα δυσχεραίνουσι σφόδρα τὴν αὐτοπαρατηρησίαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἢ ψυχολογικὴ αὐτὴ πηγὴ πρέπει νὰ πορριφθῇ, διότι ὁ ἀνθρώπος δύναται νὰ περιορίσῃ τὰς δυσχερείας ταύτας τὸ μὲν διὰ τῆς ἐπιμεμηλημένης πρὸς τὸ παρατηρεῖν ἑαυτὸν ἀσκήσεως, τὸ δὲ διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ τῆς αὐτοθυσίας, δι' ὧν κατορθοῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀκριδίαν, ὡς ἔγγιστα, ἔρευναν τῶν ἐν αὐτῷ συμβαινόντων, μὴ τυφλούμενος ὑπὸ τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἐγωῖσμοῦ.

Ἐυμέσως δὲ διδασκόμεθα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τὸ μὲν ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἄλλων ἐφ' ἑαυτῶν, τὸ δ' ἐκ τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων. Αἱ ἐντεῦθεν δ' ὅμως προερχόμεναι ψυχολογικαὶ γνώσεις δύνανται εὐκόλως νὰ γάγωσιν εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα. Ἡ παρατήρησις ἄρά γε, ἦν ἔκαμεν ὁ Α ἐφ' ἑαυτοῦ, εἶναι ἀκριδῆς ἢ ἐξετέθη καὶ ἠρμηνεύθη ἀκριδῶς; Τοῦτο, ἔπερ ἐγὼ παρατηρῶ παρὰ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ἀνθρώπῳ, δύναμαι νὰ δεχθῶ ὡς ἀπολύτως ὀρθόν, ἀφ' οὗ δὲν γνωρίζω, ἐὰν τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι καθαρῶς ψυχικὸν ἢ ὁ παρατηρούμενος ὑποκρίνηται, ἔπως συνηθέστατα συμβαίνει, ἔταν κατανοήσῃ, ὅτι ἐρευνᾶται; Διὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ δεχώμεθα τὰς τοιαύτας παρατηρήσεις ὡς ἀπολύτως ὀρθάς. Ἀνάγκη πρὸς ἐξακρίθωσιν ψυχικοῦ τινος φαινομένου τὸ μὲν νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ

παρά πλείοσι, τὸ δὲ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὸ πρὸς τὰ ἐν ἡμῖν συμβαίοντα.

Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν δύο κυρίων τῆς ψυχολογίας πηγῶν σπουδαιότερα εἶναι ἡ αὐτοπαρατηρησις, θὰ ἦτο δὲ καλὸν πᾶς μεμρφωμένος νὰ σκηθῆ εἰς ταύτην, ὅπως μὴ δέχεται τυφλῶς τὰ παρ' ἄλλων λεγόμενα, ἀλλὰ βασανίζων νὰ ἐξακριβῶι ταῦτα.

Τὴν ψυχολογίαν ταύτην, ἣτις διδάσκει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα κατὰ τὰς ἀνωτέρω πηγάς, ἄτε στηριζομένην ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἦν ἀθροίζομεν ἐκ τῶν ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐπὶ τῶν ἄλλων παρατηρήσεων, ὀνομάζομεν *ἐμπειρικὴν Ψυχολογίαν*. Κατὰ τοὺς νεωτέρους δ' ὅμως *ἰδίᾳ* χρόνους πρὸς ἐξακρίθωσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν περιορίζονται εἰς τὴν παρατήρησιν μόνον τῶν φαινομένων, ἅτινα ἀφ' ἑαυτῶν ἐμφανίζονται, ἀλλὰ προσπαθοῦσι δι' ἐπὶ τούτῳ προεσχεδιασμένων ἐνεργειῶν νὰ προκαλέσωσι τοιαῦτα, ὅπως δυνηθῶσι καλύτερον νὰ μελετήσωσιν αὐτά, χρησιμοποιοῦσι δηλ. πρὸς μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων τὸ *πείραμα*, δι' ὃ καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἐρεῦνης ταύτης στηριζομένη *Ψυχολογία* καλεῖται *πειραματικὴ*.

Ἐπειδὴ δ' ὅμως ἡ τῆς ψυχῆς τοῦ ἐνηλίκου μόρφωσις εἶναι συντετελεσμένη, πρὸς ἐξακρίθωσιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν αὕτη βαθμιαίως ἀναπτύσσεται, οἱ ψυχολόγοι μελετῶσι τὸν παῖδα ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἐβδόμου, πολλὰκις δὲ καὶ τοῦ δεκάτου τῆς ἡλικίας ἔτους. Οὕτως ἔχομεν καὶ τὴν *Ψυχολογίαν* τῶν παιδῶν. ἣτις μεγάλως προήχθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πρὸ πάντων ἐν Ἀμερικῇ.

3. Αἱ θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι.

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πολλὰ, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τρία κύρια εἶδη ἢ τρεῖς κατηγορίας, ὅπως δηλοῦσι τὰκόλουθα παραδείγματα :

1) Ἔχει παρέλθει ἡδὴ ἡ ὥρα, καθ' ἣν συνθηίζομεν νὰ τρώωμεν, διὰ τινὰ δ' οἰονδήποτε λόγον δὲν ἡδυνήθημεν νὰ φάγωμεν· ἔνεκα τούτου γεννᾶται ἐν ἡμῖν δυσaráσκειά τις, προερχο-

μένη ἐκ τῆς πείνης, ἢν αἰσθανόμεθα· τῆς δυσαρρέσκείας ταύτης θέλομεν νὰπαλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν, ὅτι τοῦτο δύναται νὰ γίνῃ μόνον διὰ τοῦ φαγητοῦ, ἐπιθυμοῦμεν νὰ φάγωμεν.

2) Μελετῶντες τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος γνωρίζομεν τὰ δεινά, ἅτινα ὑφίσταντο οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων μὴ ὄντες κύριοι τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των. Ἐνεκα τούτων λυπούμεθα σφόδρα καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ἡμέρα τῆς ἀπὸ τῶν δεινῶν τούτων ἀπαλλαγῆς τῶν δεινοπαθούτων προγόνων μας.

3) Ὅταν κατόπιν ἐκρήγνυται ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, γνωρίζομεν πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα εὐχαριστοῦμεθα ἢ δυσαρρεστοῦμεθα ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχιῶν ἢ ἀποτυχιῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ' ἐπιθυμοῦμεν νὰ καταπαύσῃ ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσι σαφῶς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς πάντα ταῦτα εἶδομεν ὅτι κατ' ἀρχάς, πάντοτε, λαμβάνομεν γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, ἐκ τῆς γνώσεως ταύτης προκαλεῖται εἰς ἡμᾶς εὐαρέσκειά τις ἢ δυσαρρέσκεια καὶ τέλος γεννᾶται ἐπιθυμία πρὸς διατήρησιν τῆς εὐαρέστου ἢ κατάπαυσιν τῆς δυσαρρέστου καταστάσεως.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, δι' ἧς λαμβάνομεν γνῶσιν γεγονότος τινός ἢ καταστάσεως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ, καλοῦμεν γνωστικόν, τὴν δευτέραν, καθ' ἣν ἔνεκα τῆς γνώσεως ταύτης προκαλεῖται ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησις τις ἢ δυσαρρέσκεια, καλοῦμεν συναισθητικόν, τὴν δὲ τρίτην, καθ' ἣν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργούντες, νὰ διατηρήσωμεν ἢ μεταβάλωμεν τὴν ψυχικὴν ἡμῶν κατάστασιν, καλοῦμεν βουλευτικόν.

Κατὰ ταῦτα αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι τὸ γνωστικόν, τὸ συναισθητικόν καὶ τὸ βουλευτικόν. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων ἐννοοῦμεν σαφῶς ὅτι ἐν

ἐκάστῳ ψυχικῷ φαινομένῳ δὲν ἐμφανίζεται ἐκάστοτε μία μόνη τῶν λειτουργιῶν τούτων, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας· καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ' ἐκάστη μετὰ διαφόρου ἐντάσεως καὶ ἰσχύος· ἐκ τῆς ἐκάστοτε δέ, δι' αἰσθηθῆναι λόγον ἰσχυροτέρας, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον γνῶσιν, συναίσθημα ἢ βούλησιν.

Τὰς θεμελιώδεις ταύτας ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ λειτουργίας τῆς συνειδήσεως.

4. Συνειδήσις, ἀσυνειδησία, ἐνότης καὶ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως.

α') Συνειδήσις, ἀσυνειδησία καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως.
Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν πνευματικῶς καὶ σωματικῶς φγιῶν ἀνθρώπων παρατηρεῖται στενὴ σχέσηις καὶ ἀμοιβαία ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησις. Πάντες δηλ. οἱ πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι λαμβάνουσι πρῶτον γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, συναισθάνονται εἶτα εὐχαρίστησιν ἢ δυσἀρέσκειαν διὰ τὰυτα καὶ τέλος ἀποπειρῶνται νὰ διατηρήσωσι τὴν εὐχαρίστησιν ἢ ν' ἀπομακρύνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν δυσἀρέσκειαν ταύτην. Πολλάκις δ' ἕμως παρατηρεῖται ὅτι ἔνεκα διαφορῶν λόγων, νόσου π. χ., θαθέος ὕπνου, λιποθυμίας κ.λ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονικῶς αἱ λειτουργίαι αὗται παρ' ἄλλοις μὲν ἐπὶ μακρότερον, παρ' ἄλλοις δὲ ἐπὶ βραχύτερον χρόνον καὶ ἄλλοτε μὲν διαρκῶς, ἄλλοτε δὲ παροδικῶς· οὕτω π. χ. παρατηρεῖται πολλάκις, ὅτι διὰ νόσον δὲν ἀντιλαμβάνεται τις τὰ περὶ ἑαυτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἶναι ὅλως ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἵτινες, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ προεκάλουσαν παρ' αὐτῷ χαρὰν ἢ λύπην ἢ θὰ διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, παρ' ᾧ κανονικῶς τελοῦνται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει συνειδήσιν. Περὶ ἐκείνου δέ, παρ' ᾧ δὲν τελοῦνται ἢ δὲν

διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὐρίσκεται ἐν ἀσυνειδησίᾳ.

Κατὰ ταῦτα συνειδήσεις μὲν εἶναι ἡ συνοχή ἢ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀσυνειδησία δ' ἡ διακοπὴ τῆς συνοχῆς ταύτης, ἐνότης δὲ τῆς συνειδήσεως ἢ στενὴ ἐσωτερικὴ ὀχέσις, ἣτις παρατηρεῖται μεταξὺ πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παντὸς ὕψους ἀτόμου.

β') Περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. — Ἐν ἐκάστη ὀρισμένη στιγμῇ τελεῖται ἐν ἡμῖν ὀρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ ὅποσον προσελκύει κατὰ τὸν χρόνον τούτον πρὸς ἑαυτὸ τὴν προσοχὴν ἡμῶν ὅλην ἀποκλείον αὐτῆς οἰονδήποτε ἄλλο. Τὴν στιγμὴν π. χ. ταύτην βλέπω παρατεταγμένα ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς Ὀμονοίας τὰ τηλεβόλα, ἅτινα ἐκυρεύσεν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλο σιέπτομαι νῦν ἢ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὰ πρὸς τοῦτον σχετιζόμενα, λησμονῶ πᾶν ἄλλο καὶ εἶμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀψωσιωμένος εἰς τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον, ὅστις κυριαρχεῖ νῦν πάσης ἄλλης σιέψεως καὶ κατέχει τελείως τὴν συνειδήσίν μου ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ νῦν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεώς μου. Περιεχόμενον ἄρα τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν ομάδα φαινομένων καὶ γεγονότων ἀποχωριζομένων πάντων τῶν λοιπῶν καὶ ἀπομονουμένων διὰ τῆς προσοχῆς.

5. Διαιρέσεις τῆς Ψυχολογίας.

Ἐξ ὧν εἵπομεν προηγουμένως περὶ τῶν θεμελιωδῶν ψυχικῶν ἢ τῆς συνειδήσεως λειτουργιῶν ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς ἃ διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ δ' αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι κυρίως τρεῖς, τρία εἶναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς ἃ διαιρεῖται ἡ ψυχολογία, ἦτοι :

1) τὸ γνωστικόν, 2) τὸ συναισθητικόν καὶ 3) τὸ βουλητικόν.

Ἐκαστον δὲ τῶν μειζόνων τούτων τμημάτων ὑποδιαιρεῖται εἰς ἄλλα μικρότερα, ἅτινα θὰ παρακολουθήσωμεν, καθ' ἣν σειράν ἐμφανίζονται ἐν τῇ ψυχικῇ βίῃ, ἐξετάζοντες πρῶτον τὰ πρωτογενῆ φαινόμενα καὶ ἐντεθεὶν προβαίνοντες εἰς τὰ ἐκ τούτων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ μετὰ ταῦτα, γεννώμενα.

6. Σπουδαιότης τῆς Ψυχολογίας.

Συνήθως νομίζεται, ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας εἶναι ἀναγκαῖα μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον· ὅτι ὑπὲρ πάντα ἄλλον ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ φαινόμενα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοὺς ταῦτα διέποντας νόμους, οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ Ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς πολυτιμώτατον τῆς Παιδαγωγικῆς στήριγμα καὶ ὡς μία τῶν βοηθητικῶν αὐτῆς ἐπιστημῶν. Οὐχ ἦττον τὸ μάθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντ' ἄλλον μεμορφωμένον ἄνθρωπον. Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, νὰ γνωσῶμεν δὲ τὰ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμβαίνοντα καὶ τοὺς ταῦτα διέποντας νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἀπ' ἄλλης ἐπόψεως ἡ γνῶσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι πολῦτιμος. Διὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας γνωρίζομεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν τελειότερον καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα. «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλῶς σὲ αὐτόν, ἐξέταξε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταξε τὴν καρδίαν σου», λέγει ὀρθότατα ὁ μέγας ποιητῆς Schiller. Διὰ τῆς Ψυχολογίας προσέτι, καὶ μόνον διὰ ταύτης, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τελείως τὴν ἱστορίαν, τὴν τε Ἱερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ἱστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, ἕπερ κατορθοῦται μόνον διὰ τῆς Ψυχολογίας. Περαιτέρω τῇ βοήθειᾳ τῆς Ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, ποιήσεως, μουσικῆς, γραφικῆς κλπ. Τίς δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους κλπ., ἐὰν μὴ

γνωρίζη τὰς σκέψεις, ὑπ' ὧν αἱ ἡρωίδες αὐται ἤγοντο ἐν τῇ
τοιαύτῃ ἢ τοιαύτῃ πράξει αὐτῶν; Καὶ ὅταν δὲ ἴδωμεν εἰκόνα
τινά, διὰ νὰ κατανοήσωμεν ταύτην, δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμβαθύ-
νωμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων ἐν ταύτῃ ;

Καὶ ὁ δικηγόρος δ' ὅμως καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ
ὁ θεολόγος ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Οὐ-
δεὶς τούτων δύναται νὰ σκῆσῃ τελείως τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἄνευ
τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νόμων· δυ-
νάμεθα μάλιστα' ἀδιστακτικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἕκαστος αὐτῶν δύ-
ναται νὰ σκῆσῃ τελειότερον τὸ ἔργον του, ὅσον βαθύτερος γνώ-
στης τῆς ψυχολογίας εἶναι.



ΜΕΡΟΣ Α'

ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

§ 1. Περὶ αἰσθήσεως.

1. Ἐὰν τρίψωμεν κατ'ἐπανάληψιν ἐπὶ τῆς τραπέζης ἢ ἀλλοῦ τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ σίδηρος ὀλίγον κατ' ὀλίγον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης τοῦ σιδήρου προέρχεται ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης προστριβῆς. Ἀμφοτέρωθεν ταῦτα, ἢ τε θερμότης καὶ ἢ προστριβή, εὐρίσκονται εἰς χρονικὴν τινα σχέσιν πρὸς ἀλλήλα, ἦτοι ἢ μὲν προστριβὴ προηγείται, ἢ δὲ θερμότης ἔπεται· πλὴν ὁ ὅμως τῆς χρονικῆς ταύτης σχέσεως ὑπάρχει καὶ ἄλλη μεταξὺ αὐτῶν, λέγομεν π. χ. ὅτι ἡ θερμότης προέρχεται ἐκ τῆς προστριβῆς· κατὰ ταῦτα ἢ μὲν προστριβὴ εἶναι ἢ αἰτία, ἢ δὲ θερμότης τὸ ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον προϋποθέτομεν εἰς πάντα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἢ ψυχικὰ, αἰτίαν τινά. Αἰτίαν ἄρα λέγομεν ἐκεῖνο, ἕνεκα τοῦ ὁποίου φαινόμενόν τι προκαλεῖται.

2. Ὅταν κτυπήσωμεν ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἀκούομεν ἦχον· ἔταν πλησιάσωμεν πρὸς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα· ἔταν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀνημμένην λυχνίαν, βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας εὐρίσκομεν αἰτιώδη σχέσιν μεταξὺ τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἤχου, τοῦ πυρὸς καὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀνημμένης λυχνίας καὶ

της αίσθησεως τοῦ φωτός. Ἡ σχέσις αὕτη ἐξηγεῖται διὰ τῆς Φυσιογνωσίας, ἰδίᾳ δὲ τῆς Ἀνατομίας καὶ τῆς Φυσιολογίας. Ἐν τῷ σώματι ἡμῶν ὑπάρχει τὸ νευρικὸν σύστημα, οὗτινος κέντρον μὲν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός, αἱ δ' ἐκ τούτων νευρικαὶ ἴνες διακλαδίζονται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν τοῦ σώματος· τὸ νευρικὸν τοῦτο σύστημα, ὡς ὄργανον τῆς ψυχῆς, ἐκτελεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. *Τὴν μεταβολὴν ἐκείνην, ἣτις ἐπέρχεται εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἕνεκα ἐξωτερικῆς τινοῦ ἐπιδράσεως, καλοῦμεν ἐρεθισμόν.*

Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις προσβάλλουσι πρῶτον τὰ εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ἀπολύγοντ' ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἅτινα μεταφέρουσι τὸν ἐρεθισμόν εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ἐνταῦθα τέλος προκαλεῖ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπίδρασις ἐσωτερικὴν τινα κατάστασιν τῆς ψυχῆς, τὸ αἶσθημα. Ὅτι τὸ αἶσθημα γεννᾶται γνωρίζομεν, πῶς δ' ὅμως ὁ ἐρεθισμὸς προκαλεῖ τὸ αἶσθημα εἶναι δι' ἡμᾶς μυστήριον.

Ἐν παντὶ αἰσθήματι διακρίνομεν τρία τινά :

α') Τὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τῶν νεύρων ἐπιδρῶντα ἐρεθισμόν (φυσικὸν ἢ χημικὸν γεγονός).

β') Τὸν ἐρεθισμόν τῶν νεύρων καὶ τὴν μεταβίβασιν τοῦ νευρικοῦ τούτου ἐρεθισμοῦ εἰς τὸν ἐγκέφαλον (φυσιολογικὸν γεγονός).

γ') Τὴν μετατροπὴν τοῦ ἐρεθισμοῦ εἰς αἶσθημα (ψυχικὸν γεγονός).

Τὸ αἶσθημα ἄρα εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀπλούστατον ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ προκαλουμένου ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν αἰσθητηρίων νεύρων καὶ διαβιβαζομένου δι' αὐτῶν εἰς τὸν ἐγκέφαλον.

Τῶν αἰσθημάτων ἄλλα μὲν αἰσθανόμεθα δι' εἰδικῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τῆς ὄρασεως, ἀκοῆς, γεύσεως, ὀσφρήσεως, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσιν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, ἀλλ' αἰσθανόμεθα ταῦτα καθ' ἅπαν τὸ σῶμα· τὰ μὲν πρῶτα λέγομεν εἰ-

δικὰ ἢ τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων αἰσθήματα, τὰ δὲ δευτέρω γενικὰ ἢ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως αἰσθήματα. Κατωτέρω θὰ γίνῃ λεπτομερῆς λόγος περὶ πάντων τούτων.

Ἐὰν δ' ὅμως ἐξετάσωμεν ἀκριθέστερον ἡμᾶς αὐτούς, θὰ ἴδωμεν, ὅτι πλὴν τῆς αἰσθήσεως θὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἄλλο τι ὅταν π. χ. ἴδωμεν σφῆκὰ τινα πλησιάζουσιν εἰς τὴν χεῖρα ἡμῶν, ἀποσύρομεν αὐτὴν μεθ' ὀρμῆς, ὅταν ἀκούσωμέν τινα νὰ κρούῃ τὴν θύραν. φωνάζομεν «ἐμπρὸς» ἢ ἐγειρόμεθα καὶ ἀνοίγομεν.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἐρεθίζουσι τὴν ψυχὴν ἡμῶν καὶ γεννῶσιν ἐν αὐτῇ αἰσθήματα, αὕτη δὲ ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ἐρεθισμόν καὶ τὰ αἰσθήματα ταῦτα διὰ κινήσεων τοῦ σώματος. Οὕτω τὸ σῶμα ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ αὕτη πάλιν ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ ἀλληλεπίδρασις αὕτη τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος γίνεται διὰ δύο εἰδῶν νεύρων· τὰ νεῦρα, ἅτινα μεταφέρουσι τοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τῆς περιφέρειας τοῦ σώματος εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ συστήματος, καλοῦνται αἰσθητήρια νεῦρα.

Παράλληλως πρὸς ταῦτα ὑπάρχουσιν ἄλλα νεῦρα, ἅτιν' ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα καὶ θέτουσιν εἰς κίνησιν τοὺς μῦς. Τὰ νεῦρα ταῦτα καλοῦνται κινήτρια νεῦρα. Κατὰ ταῦτα ἡ δύναμις τῶν μὲν αἰσθητηρίων νεύρων εἶναι κεντρομόλος, τῶν δὲ κινήτριων φυγόκεντρος. Τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ κινήσεις ἡμῶν εὐρίσκονται εἰς διαρκῆ ἀλληλεπίδρασιν.

§ 2. Αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως.

Ἀνωτέρω εἶδόμεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἰσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς : τὰ ἀφῆς ἢ πίεσεως, β') τὰ πόνου ἢ ἀλγηδόνοσ καὶ γ') τὰ θερμότητος ἢ ψύχους.

α') Αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πίεσεως. Ἐὰν ἐγγίσωμεν διὰ τῶν δακτύλων λεῖόν τι καὶ εἶτα τραχὺ ἀντικείμενον, αἰσθανόμεθα, ὅτι αἱ ἐπιφάνειαι αὐτῶν τελείως διαφέρουσιν ἀλλήλων· ἐὰν ἀνυ-

ψώσωμεν διὰ τῆς χειρὸς λίθον βάρους ἑνὸς χιλιογράμμου, εἶτα δὲ νόμισμά τι, κτώμεθα ἑκάστοτε αἰσθημα σαφῶς τοῦ ἐτέρου διακρινόμενον. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα γεννῶνται διὰ τούτου, ὅτι τὰ ἀντικείμενα, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος, πιέζοντα τὸ δέρμα ἐρεθίζουσι τὰ νεῦρα, ἅτιν' ἀπολήγουσιν εἰς τὰς ἀπτικὰς θηλάς, ὁ δ' ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα ὀνομάζομεν ἀφῆς ἢ πιέσεως αἰσθήματα. Αἱ ἀπτικαὶ θηλαὶ εὐρίσκονται εἰς ἅπαν τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς αὐτῆς λεπτότητος· δι' εἰδικῶν ὀργάνων ἀπεδείχθη, ὅτι ἡ ἀφή εἶναι λεπτοτέρα μὲν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων, τῆς γλώσσης καὶ τὰ χεῖλη, ἀμδλυτέρα δ' εἰς τὸ στήθος καὶ τὰ νῶτα. Διὰ τὴν πνευματικὴν δὲ μὀρφωσιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἡ ἀφή, ἅτε ὑποβοηθεύσα θαυμασίως τὴν ὄρασιν, παρὰ δὲ τοῖς τυφλοῖς καὶ ἀντικαθιστώσα αὐτήν. Ὅταν θέλωμεν ἀκριβέστερον νὰ ἐξετάσωμεν ἀντικείμενόν τι, δὲν ἀρκούμεθα βλέποντες μόνον τοῦτο, ἀλλὰ θέλομεν καὶ διὰ τῆς ἀφῆς νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ποιότητα αὐτοῦ. Ἄς ἐνθυμηθῆ πᾶς τις πῶς προβαίνει εἰς τὴν ἐκλογὴν ὑφάσματος δι' ἐνδύματα καὶ δέρματος δι' ὑποδήματα. Ὅτι δ' οἱ τυφλοὶ κατορθοῦσιν εἰς πολλὰ πράγματα νάντικαθιστώσι τὴν ὄρασιν διὰ τῆς ἀφῆς εἶναι παντὶ γνωστόν.

6') **Αἰσθήματα πόνου ἢ ἀλγηθόνος.** Ἐὰν πλησιάζωμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν εἰς ἀντικείμενον πολὺ θερμόν, πιέσωμεν ὀξύ τι ἀντικείμενον, κάμψωμεν ὀρηγτικῶς τὰς χεῖρας ἢ τοὺς πόδας κ.λ., αἰσθανόμεθα πόνον καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δι' ἐξωτερικῆς τινος ἐπιδράσεως προκαλεῖται ἐρεθισμὸς εἰς τὰ ἀνὰ τὸ σῶμα διακλαδιζόμενα σχετικὰ νεῦρα, ταῦτα μεταφέρουσι τὸν ἐρεθισμὸν τοῦτον εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ οὕτω γεννῶνται τὰ αἰσθήματα τοῦ πόνου ἢ τῆς ἀλγηθόνος.

Ἐκτὸς τῶν αἰσθημάτων τούτων τοῦ πόνου, τῶν προκαλουμένων ἕνεκα ἐξωτερικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ἐντὸς τοῦ σώματος γεννώμενα καὶ δι' ἐσωτερικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ προκαλούμενα (πόνος τοῦ στομάχου κ. τ. ὅμ.). Τὰ αἰσθή-

ματα ταυτα είναι συνήθως αποτέλεσμα βλάβης τινός η παθήσεως του μέρους του σώματος, εις δ ταυτα αισθανόμεθα. Τα αισθήματα εν γενει του πόνου έχουν μεγάλην σημασίαν δια τον βίον του ανθρώπου, διότι χρησιμεύουσιν ως προάγγελοι κινδύνων απειλούντων ώρισμένα του σώματος μέλη και προκαλοῦσι κινήσεις απσκοπούσας την από των κινδύνων τούτων απαλλαγὴν του σώματος ἡμῶν.

γ') **Αἰσθήματα θερμοῦτος ἢ ψύχους.** Καὶ ταυτα ἀνήκουσιν εις τὰ τῆς γενικῆς αισθήσεως αισθήματα, διότι γεννῶνται εις ὅλον τὸ σῶμα και δὴ οὐ μόνον εν τῷ ἐξωτερικῷ, ἀλλὰ και εν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ. Τα αισθήματα ταυτα είναι ὅτε μὲν γενικὰ, ἔταν αισθανόμεθα ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας του περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολὺ ψυχας γενικῶς εις ἅπαν τὸ σῶμα (ἔταν π. χ. ἡ θερμοκρασία του περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἢ ειδικὰ, ἔταν προκαληται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εις μέρος τι του σώματος (ἔταν π. χ. πλησιάσωμεν τὴν χεῖρα εις θερμάστραν πολὺ θερμὴν, ἔταν θέσωμεν τον πόδα εις ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ. τ. ἔμ.). Τα νεῦρα, δι' ὧν αισθανόμεθα τὰ αισθήματα ταυτα, δὲν εὑρίσκονται εις ἅπαντα του σώματος τὰ μέρη ὁμοίως πυκνά, δια τούτο δὲ και τὰ διάφορα του σώματος μέρη δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν ὡς πρὸς τὸ ψυχας και τὴν θερμότητα.

§ 3. Σωματικὰ ἢ ζωϊκὰ και μυϊκὰ αισθήματα.

1. Ὅταν μὴ φάγωμεν ἐπὶ τινα χρόνον, αισθανόμεθα πείναν ἔταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ, αισθανόμεθα κόπωσιν και δίψαν.

Ἐν τοῖς κεραιδείγμασι τούτοις βλέπομεν ἐν πρώτοις καταστάσεις του σώματος, ἀλλ' αἱ καταστάσεις αὐται ἔχουσιν ὡς ἐπακολούθημα αισθήματα. Δια τῶν αισθημάτων τούτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως του ἡμετέρου σώματος ἐννοοῦντες οὐχὶ μόνον, ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ και πῶς ζῶμεν, ἐὰν δηλ. εἴμεθα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, δι' ὃ και καλοῦμεν

τά αισθήματα ταῦτα *ζωϊκὰ αισθήματα*. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, πέψεως, κυκλοφορίας, διαμείψεως τῆς ὕλης), καλοῦμεν τὰ αισθήματα ταῦτα καὶ *ὀργανικὰ αισθήματα*.

2. Ὄταν κάμπτωμεν ἢ στρέψωμεν τὴν κεφαλὴν, ὅταν ἐντείνωμεν τὰς χεῖρας, αἰσθανόμεθα τὰς κινήσεις ταύτας. Ὡσαύτως, ὅταν διαλεγώμεθα ἢ ἄδωμεν, αἰσθανόμεθα τὰς κινήσεις τῶν φωνητικῶν ἡμῶν ὀργάνων. Διὰ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ὀρμωμένων νεύρων δυνάμεθα νὰ κινῶμεν κατὰ βούλησιν ὀρισμένα μέρη τοῦ σώματος ἡμῶν.

Αἱ κινήσεις αὗται ἐκτελοῦνται διὰ συμπύξεως ἢ ἐκτάσεως τῶν μυῶν, δι' ὃ καὶ λέγονται *μυϊκαὶ κινήσεις*, τὰ δ' ἐκ τούτων προερχόμενα αισθήματα καλοῦνται *μυϊκὰ αισθήματα*. Διὰ τῶν ζωϊκῶν αισθημάτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος ἡμῶν. Ἐκ τούτων δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ ὁ ἰατρὸς τὰ αἷτια ἀσθενείας καὶ νὰ συστήσῃ τὰ κατάλληλα πρὸς θεραπείαν. Διὰ δὲ τῶν μυϊκῶν αισθημάτων διδασκόμεθα νὰ ἐκτελῶμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τελειότερον τὰς κινήσεις ἡμῶν. Ὁ μικρὸς παῖς διδάσκεται διὰ τούτων νὰ ἴσταται καὶ νὰ περιπατῇ, ὃ δὲ σχινοβάτης δύναται νὰ προφυλαχθῇ ἐκ τῆς πτώσεως.

§ 4. Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αισθησέων.

α) Τὸ αἰσθημα τῆς ὀράσεως.

Ὄταν ἐγερθῶμεν κατὰ τὴν πρωΐαν, μόλις ἀνοίξωμεν τοὺς ὀφθαλμούς. βλέπομεν ὅτι ἐξημέρωσεν, ὅτι αἱ ἀκτίνες τοῦ ἡλίου διέρχονται διὰ τοῦ παραθύρου κλπ. Καὶ ὁ μικρὸς παῖς μετὰ πάροδον ὀλίγων ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἐβδομάδων στρέφει τοὺς ὀφθαλμούς πρὸς τὴν ἀνημμένην λαμπάδα, ἣν κρατοῦμεν πρὸ αὐτοῦ, ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἐκεῖνος βλέπει, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς εἶναι ὅλως ἀπαθῆς εἰς τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον ἐρεθισμὸν, ὡς εἶ ἦτο τυφλός. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ γονεῖς κατὰ τὰς πρώτας

εβδομάδας τῆς γεννήσεως τῶν παιδῶν δὲν δύνανται νὰ διαγνώσωσιν, ἐὰν οὗτοι ὄντως βλέπωσιν ἢ μὴ. Τὸ ἐντεῦθεν προερχόμενον αἰσθημα καλοῦμεν *αἰσθημα τῆς δράσεως* καὶ γεννᾶται ὡς ἐξῆς, καθὼς διδάσκουσιν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἄπας ὁ χῶρος εἶναι πεπληρωμένος λεπτοτάτης τινὸς οὐσίας, ἣν καλοῦμεν αἰθέρα· ὁ αἰθὴρ οὗτος τίθεται εἰς παλμικὰς κινήσεις διὰ τῶν ἐκ τῶν φωτεινῶν σωμάτων, ἡλίου, λυχνίας κλπ., ἐκπεμπομένων ἀκτίνων. Αἱ παλμικαὶ αὗται κινήσεις προσβάλλουσι καὶ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ διὰ τοῦ κερατοειδοῦς χιτῶνος, τοῦ ὑδατώδους ὕγρου, τῆς κόρης, τοῦ κρυσταλλώδους φακοῦ καὶ τοῦ ὑαλώδους ὕγρου φθάνουσι μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, ὅστις συνίσταται ἐκ τῶν λεπτοτέρων διακλαδώσεων τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου. Ἐπὶ τῶν λεπτῶν τούτων νευρικῶν ἴνῶν ἐνεργοῦσι νῦν αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ αἰθέρος καὶ προκαλοῦσι μεταβολήν, ἣτις ἀπὸ μορίου εἰς μόριον προχωροῦσα φθάνει μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐπακολούθημα τούτων εἶναι τὸ ὀπτικὸν *αἰσθημα*.

Ἡ ὄρασις εἶναι ἡ σπουδαιωτάτη τῶν αἰσθήσεων τοῦ ἀνθρώπου· τὰ ἐννέα περίπου δέκατα τῶν γνώσεων, ἃς ἔχομεν, κτώμεθα διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης. Ἐντεῦθεν κατανοοῦμεν πόσον πτωχὸς εἶναι ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῶν ἐκ γενετῆς τυφλῶν καὶ πόσον δυστυχεῖς εἶναι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι. Διὰ τοῦτο δ' εὐκόλως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεγάλην εὐεργεσίαν, ἣν παρέχουσιν εἰς αὐτοὺς τὰ εἰδικὰ διὰ τοὺς τυφλοὺς σχολεῖα, τὰ παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ ὑπάρχοντα, ἀτινα οὐχὶ μόνον γνώσεις πρακτικὰς παρέχουσιν εἰς αὐτοὺς, δι' ὧν οὗτοι δύνανται κατόπιν ἐντίμως ἐργαζόμενοι νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀπαλλαττόμενοι τῆς ἐπαιτείας καὶ τῶν κακῶν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν διδάσκουσι διὰ τῆς χρησιμοποίησεως εἰδικῆς ἀλφαβήτου καὶ εἰδικῶν διὰ τοὺς τυφλοὺς βιβλίων.

β') Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς.

Ἐνθὲν διὰ τῆς δράσεως κτώμεθα κυρίως γνῶσιν τοῦ φωτός
Γεωργιανὰκη Ψυχολογία 2

και τῶν χρωμάτων, διὰ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τὸν ἦχον και τὸν φῶφον. Ὅργανον τῆς ἀκοῆς εἶνε τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἦχος μεταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὠτὸς ἡμῶν, ὁ ἀῆρ. Ὅταν κρούσωμεν π. χ. χορδὴν τινα, αὐτὴ τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, μεταδιδομένην και εἰς τὸν περιβάλλοντα αὐτὴν ἀέρα. Ἐν τῷ ἀέρι ἀποτελοῦνται οὕτω κύματα, ὅμοια πρὸς τὰ ἐν τῇ θαλάσῃ, ἔταν βίψωμεν λίθον τινα. Τὰ κύματα ταῦτα, ἅτινα λέγονται ἠχητικά, προσβάλλουσι τὸ οὖς και ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος διὰ τῶν διαφόρων μερῶν αὐτοῦ καταλήγει μέχρι τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ υγροῦ· τὰ κύματα τούτου πλήττουσι τὰς λεπτὰς διακλαδώσεις τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου και διὰ τούτου ὁ ἐρεθισμὸς φθάνει μέχρι τοῦ ἐγκεφάλου. Οὕτω γεννᾶται τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς. Καὶ ἔταν μὲν ὁ ἦχος, ὃν αἰσθανόμεθα, προέρχεται ἐκ κανονικῶν κυμάνσεων τοῦ ἀέρος, ἔπως π. χ. συμβαίνει, ἔταν κρούσωμεν χορδὴν ὀργάνου τινὸς ἢ γλωχιῶδα διαπασῶν, καλοῦμεν τούτον τόνον, ἔταν δὲ προέρχεται ἐξ ἀκανόνιστων κυμάνσεων τοῦ ἀέρος, ἔπως συμβαίνει π. χ., ἔταν τρίξῃ ἢ θύρα, καλοῦμεν τούτον ψόφον. Ἡ ἀκοὴ κατὰ τὴν σπουδαιότητα ἔρχεται εὐθὺς μετὰ τὴν ὄρασιν· ἔπως δ' εἶναι δυστυχεῖς οἱ ἄνθρωποι οἱ στερούμενοι τῆς ὄρασεως, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι δυστυχεῖς και οἱ ἐστερημένοι τῆς ἀκοῆς. Ἡ φιλανθρωπία δ' ὅμως προενόησε και περὶ τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων διὰ τῆς ἰδρύσεως εἰδικῶν σχολῶν κωφαλάλων, ἐν αἷς διδάσκονται οὗτοι ἀνάγνωσιν και γραφήν, οὕτω δ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον μορφούμενοι ἀποβάλλουσι μέρος τῆς δυστυχίας των κατορθοῦντες και τοὺς ἄλλους νὰ ἐννοῶσι προσέχοντες εἰς τὰς κινήσεις τῶν χειλέων τοῦ διαλεγομένου και οἱ ἴδιοι καταληπτοὶ νὰ γίνωνται δι' ἐντέχνων κινήσεων τῶν δακτύλων τῶν χειρῶν.

γ') Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως και τῆς ὀσφρήσεως.

1. Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως και ὀσφρήσεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, δι' ὧν ἐρεθίζονται τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ και ὀσφραντιεροῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθη-

σεις ταύτας καλοῦσι συνήθως *χημικὰς αἰσθήσεις*: καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἐξερεθίζεται διὰ *ρευστῶν* ἢ καὶ στερεῶν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματι διαλυομένων, τὸ δ' ὀσφραντήριον δι' *ἀερωδῶν ἢ ἐξαερούμενων* οὐσιῶν.

2. Ὅργανον τῆς γεύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ γλῶσσα καὶ ἰδίᾳ αἰ εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς εὐρισκόμεναι γευστικαὶ θηλαί. Τὸ ποῖον δ' ὅμως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ ὀρισθῆ, ὅπως τῶν αἰσθήσεων, ἃς προηγουμένως ἐξετάσαμεν. Αἱ λέξεις *ὄξινος, ἡδύς, πικρός, ἄλμυρός* δηλοῦσιν ἁπλῶς τὰς σπουδαιοτάτας τάξεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, ἐν αἷς δ' ὅμως ὑπάρχουσι ποικιλώταται παραλλαγαί, προερχόμεναι ἢ ἐκ τῆς ἀναμίξεως διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (ἡδύ—ὄξινον, ἡδύπικρον κλπ.) ἢ ἐκ τῆς συνενώσεως καὶ συγχωνεύσεως μετὰ τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀφῆς ἢ τῆς ὀσφρήσεως. Τὸ αἰσθημα τῆς γεύσεως δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πάντοτε παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις ἕνεκα πολλῶν λόγων· ὅ,τι ὁ εἰς αἰσθάνεται ἡδύ, ὁ ἄλλος αἰσθάνεται πικρὸν κτλ.

3. Τῆς δ' ὀσφρήσεως ὄργανον εἶναι ἡ βλεννογόμος μεμβράνη, ἣτις εὐρίσκεται ἐν τῇ κοιλότητι τῆς ρινός, τὸ δ' εἶδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι οὕτως ἀβέβαιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἰδίᾳς λέξεις δηλοῦσας τοῦτο. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλεῖστα τῶν αἰσθημάτων τῆς ὀσφρήσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν ὀσμημάτων, τῶν προκαλούντων τὸ αἰσθημα τῆς ὀσφρήσεως (π.χ. ὀσμὴ ρόδου, ἴου κλπ.), ἢ δανειζόμεθα τὰς καταλλήλους λέξεις ἀπὸ τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων ποιούμεναι λόγον περὶ δηκτικῆς, διαπεραστικῆς ὀσμῆς κτλ.

Τὸ αἰσθημα τῆς ὀσφρήσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι ὀσμαὶ διὰ τῆς εὐσπαστικῆς ἢ δυσσπαστικῆς, ἢν προκαλοῦσι, διεγείρουσιν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἢ ἀποστροφὴν.

§ 5. Ποῖον, ἔντασις καὶ τόνος τοῦ αἰσθήματος.

Τὰ ἐκ τῶν αἰσθήσεων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος,

προερχόμενα αίσθήματα διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ τὸ ποιὸν, τὴν ἔντασιν καὶ τὸν τόνον.

α) **Ποιὸν τοῦ αἰσθήματος.** Διὰ τῶν ὀφθαλμῶν αἰσθανόμεθα τὸ φῶς καὶ τὰ χρώματα, διὰ τοῦ ὠτός τὸν ἦχον, διὰ τῆς βίνας τὰς ὀσμές, διὰ τῆς γλώσσης τὴν ἐκ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων γεῦσιν, διὰ τοῦ δέρματος τέλος τὴν πίεσιν, θερμότητα κ.λ.π.

Τὰ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθήσεων προερχόμενα αἰσθήματα εἶναι διάφορ' ἀλλήλων, ἕκαστον δ' αἰσθητήριον ὄργανον παρέχει ὠρισμένον μόνον εἶδος αἰσθημάτων. Τοῦτο, ἔπερ ἕκαστοτε αἰσθανόμεθα, π. χ. τὸ χρώμα, τὸν ἦχον, τὴν ὀσμὴν, καλοῦμεν ποιὸν τοῦ αἰσθήματος. Ἐκαστον αἰσθητήριον ὄργανον παρέχει ὠρισμένην ὑπηρεσίαν τῇ ψυχῇ καὶ δὲν δύναται νάντικαταστήσῃ ἄλλο ἢ ἀντικατασταθῆ ὑπ' ἄλλου. Ὁ τυφλὸς δὲν κτᾶται αἰσθημα φωτὸς καὶ χρώματος, ἐὰν δὲ τὸ δέρμα ἡμῶν ἦτο ἀναίσθητον, δὲν θά εἶχομεν τὸ αἰσθημα τοῦ θερμοῦ, τραχέος, λείου, σκληροῦ, μαλακοῦ κλπ.

β') **Ἐντάσις τοῦ αἰσθήματος.** Τὸ φῶς π. χ. ἠλεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἰσχυρότερον αἰσθημα τοῦ φωτὸς κηρίου καὶ ὁ κρότος τηλεβόλου ἐκπυρσοκροτοῦντος πολλῶ ἰσχυρότερον τοῦ κυνηγετικοῦ ἡμῶν ἔπλου.

Ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται α') ἐκ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅστις τὸ αἰσθημα τοῦτο προκαλεῖ· β') ἐκ τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων. Καὶ παρὰ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ, οὐχὶ μόνον παρὰ διαφόροις, παρατηρεῖται, ὅτι ἔνεκα πολλῶν λόγων τὰ αἰσθητήρια ὄργανα δὲν προσδέχονται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ὁ ἀσθενῶν ἔχει ἀσθενεστέραν τὴν γεῦσιν καὶ ὄσφρησιν τοῦ ὑγιoῦς, τοῦναντίον δὲ πολλάκις εἶναι εὐαίσθητότερος τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ αἰσθήματα πίεσεως καὶ θερμότητος, ἄνθρωποι δὲ νευρικοὶ κτῶνται δι' ἀσθενῶν ἐρεθισμῶν σχετικῶς ἰσχυρὰ αἰσθήματα κλπ. Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ,

ὅστις προκαλεῖ τὸ αἰσθημ. τελεία δ' ὅμως ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει, διπλάσιος π.χ., τριπλάσιος κλπ. τὴν ἔντασιν ἐρεθισμὸς δὲν προκαλεῖ διπλάσιον, τριπλάσιον κλπ. τὴν ἔντασιν αἰσθημ.

γ') **Τόνος τοῦ αἰσθήματος.** Τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς τέλος αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἶναι πάντα ἐξ ἴσου εὐάρεστα εἰς ἡμᾶς· οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρους εἶναι μᾶλλον εὐάρεστος τῆς τοῦ πικροῦ φαρμάκου, ὅπως καὶ ἡ ὄσμη τοῦ ρόδου τῆς τοῦ οὐχὶ νωποῦ φῶς καὶ τὰ ὅμοια. Τὸ εὐάρεστον τοῦτο ἢ δυσάρεστον τοῦ αἰσθήματος καλοῦμεν **τόνον** αὐτοῦ. Ὁ τόνος τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται :

1) Ἐκ τῆς **ποιότητος** τοῦ αἰσθήματος. Ποιότητές τινες αἰσθημάτων εἶναι πάντοτε ἢ ὡς τὰ πολλὰ εὐάρεστοι, τῶναντίον δ' ἄλλαι δυσάρεστοι. Οὕτω π. χ. ἡ ἁρμονία ὡς τὰ πολλὰ εἶναι εὐάρεστος, ἐνῶ ἡ δυσἁρμονία εἶναι δυσάρεστος, ἡ ὄσμη τοῦ ρόδου εἶναι εὐάρεστος, ἐνῶ ἡ τοῦ οὐχὶ νωποῦ φῶς εἶναι πάντοτε ἀνυπόφορος.

2) Ἐκ τῆς **ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος.** Αἰσθημάτα τινα εἶναι εὐάρεστα, ἐφ' ὅσον ἔχουσιν ὠρισμένην ἔντασιν, ἔταν δ' ὅμως γίνωσιν ἰσχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα· εὐχαρίστως π. χ. ἀκούομεν ἐξ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν, ἔταν ὅμως πλησιάσωμεν πολὺ, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποφέρωμεν ταύτην· ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς τινα τῆς ὀσφρήσεως.

3) Ἐκ τῆς **γενικῆς ψυχικῆς καὶ ὄωματικῆς καταστάσεως καὶ τῶν ἀτομικῶν παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις διαφορῶν.** Θερμότης π. χ. καὶ ψυχὸς εἶναι εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς ἑλλης καταστάσεως ἡμῶν. Ὅσμαι τινες εἶναι διὰ τινὰς εὐχάριστοι, δι' ἄλλους δὲ ἀνυπόφοροι· ὅτι δ' ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως εἴπομεν ἤδη προηγουμένως.

§ 6. Ἡ ἀντίληψις.

Ἐφ' ὅσον ὁ μικρὸς παῖς ἀπλῶς βλέπει τὸ φῶς, ἀκούει τὸν ἤχον κλπ., χωρὶς ὅμως νὰ σχετίζῃ τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ πρὸς ὀρισμένα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντικείμενα, ἐν ἄλλαις λέξεσι χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καὶ πόθεν οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες τὰ αἰσθήματα ταῦτα προέρχονται, λέγομεν, ὅτι ἔχει αἰσθημα. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς παρατηροῦμεν κατὰ τὰς πρώτας τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἡμέρας. Ὀλίγον δ' ὅμως κατ' ὀλίγον τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Ἐὰν ἐν τινι σκοτεινῷ δωματίῳ κινήσωμεν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδός, ὀλίγας ἡμέρας ἢ καὶ ἐβδομάδας μετὰ τὴν γέννησίν του, ἀνημμένην λαμπάδα, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ παῖς παρακολουθεῖ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν κινουμένην ταύτην λαμπάδα· τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ παῖς ἐννοεῖ πόθεν προέρχεται τὸ φῶς, ὅπου βλέπει, ἢτοι ὅτι τὸ φέγγον εἶναι ἡ λαμπάς. Ὁμοίον τι συμβαίνει καὶ ὅταν πλησιάσωμεν εἰς τὸ οὖς τοῦ παιδός ὠρολόγιον, εἶτα δ' ἀπομακρύνωμεν αὐτό. Ὁ παῖς στρέφει τὸ βλέμμα πρὸς τὸ ὠρολόγιον τοῦτο καὶ ἐντείνει τὴν χεῖρα, ὅπως λάβῃ αὐτὸ καὶ πλησιάσῃ ἐκ νέου εἰς τὸ οὖς. Καὶ τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ὁ παῖς ἤρξατο ἤδη νὰ ἐννοῇ, ὅτι τὸ ὠρολόγιον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον παράγει τὸν εὐαρεστοῦντα αὐτῷ κρότον.

Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ὅταν δηλ. ὁ παῖς δὲν αἰσθάνηται μόνον τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ γνωρίζῃ πόθεν αὕτη προέρχεται, λέγομεν ὅτι ἔχει ἀντίληψιν.

Ἡ ἀντίληψις δὲν ὑπάρχει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ γεννᾶται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀπομονοῦντος τοῦ παιδός ὀρισμένα αἰσθήματα, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον ἰσχυρότερα τῶν λοιπῶν ὄντα καὶ μείζονα ἐντύπωσιν ἐμποιοῦντα αὐτῷ, καὶ τοποθετοῦντος ταῦτα εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ὅστω κατορθοῖ ὁ παῖς βαθμηδὸν νὰ προσέχῃ εἰς τὸν κρότον τοῦ ὠρολογίου καὶ εἰς τὸ φῶς τῆς λυχνίας, ἢτοι ἀκούει ἢ βλέπει τὰ πράγματα αὐτά, οὐχὶ δὲ μόνον τὸν ἐξ αὐτῶν ἤχον ἢ τὸ φῶς.

Κατὰ ταῦτα ἀντίληψις εἶναι ἡ μετάθεσις τοῦ ποιοῦ τοῦ

αἰσθήματος εἰς τὸ ἐντὸς πρῶγμα ὡς ἰδιότητος αὐτοῦ. Διαφέρει δ' ἢ ἀντίληψις τοῦ αἰσθητήριος κατὰ τὰ ἑξῆς: α') Ἐν τῷ αἰσθητήριον οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῶν προκαλούντων τοὺς ἐρεθισμούς, ἐν ᾧ τοῦναντίον ἐν τῇ ἀντιλήψει προσέχομεν εἰς αὐτά· β') Τὸ αἰσθητήριον εἶναι τὸ πρῶτον, ἢ δ' ἀντίληψις τὸ δεύτερον πνευματικὸν φαινόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

§ 7. Ἡ παρουσίασις.

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ὁ ἐκ τινος ἀντικειμένου προσερχόμενος ἐρεθισμὸς νὰ προσβάλλῃ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, λέγομεν, ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἰσθητήριον ἢ ἀντίληψιν. Περὶ τίνος δ' ὅμως ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον, οὐχὶ μόνον ἐφ' ὅσον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῇ αὐτῶν. Τὸ πλοῖον «Ἀβέρωφ» εἶδον πρό τινος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ἄρμον· καὶ νῦν δ' ὅμως, μακρὰν τοῦ τόπου ἐκεῖνου εὐρισκόμενος καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοῖον τοῦτο σχεδόν, ὡς ἐὰν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω ἐν ἑμοί τὴν εἰκόνα τοῦ πατρὸς, τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ διδασκάλου κλπ., καὶ δύναμαι νὰ εἶπω περὶ αὐτῶν πολλά, καὶ ὅταν οὗτοι δὲν εὐρίσκονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι, καὶ ὅταν παύσῃ ὁ ἔνεκκ ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων προκαλούμενος ἐρεθισμὸς, παραμένουσιν ἐν ἡμῖν εἰκόνας, οὕτως εἶπεν, τῶν ἀντικειμένων. Τὰς εἰκόνας ταύτας, αἵτινες μένουσιν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ὅταν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις παύσῃσι νὰ προσβάλλωσι τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, καλοῦμεν **παραστάσεις**.

Παραστάσεις ἀποκτῶμεν ἐκ πασῶν τῶν αἰσθήσεων ἡμῶν, τὰς πλείστας δ' ὅμως ἐκ τῆς ὁράσεως.

Διὰ τῶν παραστάσεων εἰσερχόμεθα εἰς τὰ καθαρῶς ψυχικὰ φαινόμενα· ἐν ταῖς παραστάσεσιν ἢ συνειδήσει ἀπαλλάσσεται

τῶν διαφορῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων καὶ οὕτω δύναται ἐλευθερώτερον νὰ διατάξῃ τὸν πνευματικὸν θησαυρόν, ὃν προσεπορίσαντο αὐτῇ τὰ αἰσθημὰ καὶ αἱ ἀντιλήψεις, καὶ τελειότερον νὰ συνδέσῃ τὰ σχετικὰ πρὸς ἄλληλα καὶ οὕτως ἀποτελέσῃ σαφῆ εἰκόνα τοῦ τε ἔξω καὶ τοῦ ἔσω κόσμου. Αἱ παραστάσεις ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τοῦ ἀνωτέρου ψυχικοῦ βίου, δι' ὃ καὶ σπουδαιότατον οὐ μόνον διὰ τὴν Ψυχολογίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην ἐπιστήμην καὶ τὸν πρακτικὸν βίον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουν τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν.

§ 8. Παράστασις καὶ ἀντίληψις.

Πρὸς κατανόησιν τῆς μεταξὺ παραστάσεως καὶ ἀντιλήψεως σχέσεως πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀρθολιμῶν ὅτι *ἡ παράστασις εἶναι ἀνωτέρα βαθμὶς τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ψυχικῆς ἐνεργείας, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται καὶ ἡ ἀντίληψις.*

Συνήθως λέγεται, ὅτι ἡ παράστασις ἀντικειμένου τινὸς εἶναι ἢ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ κατὰ τὸ ποιόν, διαφέρει δὲ μόνον κατὰ τὴν *ζωηρότητα*. Τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἀλλ' ἡ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ μεταξὺ ἀντιλήψεως καὶ παραστάσεως δὲν εἶναι αὕτη, ἀφοῦ ζωηρὰ παράστασις ἐνίοτε ἔχει τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα καὶ ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις· οὕτω π.χ. ἡ παράστασις ἀηθοῦς φαγητοῦ προκαλεῖ παρὰ πολλοῖς τὸν ἔμετον, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ.

Αἱ χαρακτηριστικαὶ μεταξὺ παραστάσεως καὶ ἀντιλήψεως διαφοραὶ εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

α') Πρῶτον γεννᾶται ἡ ἀντίληψις, εἶτα δὲ καὶ ἐκ ταύτης ἡ παράστασις.

β') Ἐν τῇ ἀντιλήψει ἐνεργεῖ ἔτι ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ὁ ἔξωθεν ἐρεθισμὸς, ἐνῶ ἐν τῇ παραστάσει ἔχει παρέλθει ἡδὴ οὗτος.

γ') Αἱ ἀντιλήψεις προκαλοῦνται ἔξωθεν καί, οὕτως εἰπεῖν, καταναγκαστικῶς ἐπιβάλλονται εἰς ἡμᾶς, ἐνῶ αἱ παραστάσεις

είναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ τοῦλάχιστον δύνανται νὰ εἶναι ἀνεξάρτητοι τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων· τὰς παραστάσεις ἔχομεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεθα αὐθιχρέτως νὰ ἐπακφέρωμεν ταύτας εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν.

§ 9. Εἶδη τῶν παραστάσεων.

α') Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις καθ' ἑαυτὰς, θὰ ἴδωμεν, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν.

Ἡ παράστασις π. χ. τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου δὲν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὄλου ρόδου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ρόδου τινὸς κτώμεθα ἐξ ἑνὸς μόνου αἰσθήματος· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κτώμεθα τὴν παράστασιν τοῦ σχήματος τοῦ πίνακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης, ἐξ ἧς εἶναι κατασκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις ταύτας, ἅς κτώμεθα ἐξ ἑνὸς μόνου αἰσθήματος, καλοῦμεν ἀπλᾶς παραστάσεις.

Τοῦναντίον τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου ρόδου κτώμεθα διὰ πολλῶν αἰσθημάτων, τοῦ χρώματος π.χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ κλ.

Ἡ παράστασις αὕτη, ἣτις γεννᾶται ἐκ πλείονων τοῦ ἑνὸς αἰσθημάτων, καλεῖται σύνθετος παράστασις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸ ρόδον ὡς μεμονωμένον τι ὄλον, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ καθολικὴν, ἐὰν δ' ὅμως λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι τὸ ρόδον εἶναι μέρος ἄλλου γενικωτέρου ὄλου, τῆς ροδῆς, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ μερικὴν.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρίνονται εἰς ἀπλᾶς, συνθέτους, καθολικὰς καὶ μερικὰς. Ἡ αὕτη παράστασις δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ ἐν συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν παράστασιν ἑνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου, ἐξ οὗ αὕτη προέρχεται, καθολικὴ, ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου, οὗ μέρος ἀποτελεῖ ἢ ἐν λόγῳ παράστασις, μερικὴ.

δ') Ἐάν δ' ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι διαφέρουσι κατὰ τὸ *περιεχόμενον*.

1. Βλέπω π.χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεως ἡμῶν καὶ κτῶμαι ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης μίαν παράστασιν· τὸν αὐτὸν μελανοπίνακα εἶδον καὶ χθές, ὅτ' ἐκτησάμην καὶ ἄλλην παράστασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ἅτε προερχόμεναι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ἔχουσι τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, δι' ὃ καὶ αἱ αὗται καλοῦνται.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ὧν τοῦ μὲν ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ 10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἑκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων κτῶμαι καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, ἅτινα πολλὰς μὲν ἔχουσιν ὁμοιότητος, μίαν δὲ καὶ μόνην διαφορὰν, τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις ταύτας, ὧν τὰ κοινὰ γνωρίσματα εἶναι πλεονα τῶν διαφορῶν, καλοῦμεν *ὁμοίας* ἢ *συγγενεῖς* παραστάσεις.

Ὁ Ὅμηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρῶων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνην μελισσῶν, αἵτινες ἄλλεπάλληλοι καὶ πυκναὶ ἐξέρχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουσι μεταξύ των πολλὰς καὶ μεγάλας διαφορὰς, μίαν δ' ὁμοιότητα· ἡ ὁμοιότης δ' ὅμως αὐτῶν, τὸ *πλήθος* καὶ *ἀλλεπάλληλον*, εἶναι σπουδαιοτάτη διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, δι' ὃ καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις ταύτας, αἵτινες ἔχουσι μίαν μόνον ὁμοιότητα, ἰσχυροτέραν δ' ὅμως τῶν πολλῶν διαφορῶν, καλοῦμεν *ὁμοίας* ἢ *συγγενεῖς* παραστάσεις.

3. Παραστάσεις ἐχοῦσας ὁμοιότητος καὶ διαφορὰς, ἀλλ' ἐν αἷς ὑπερισχύουσιν αἱ διαφοραὶ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἢ κατὰ τὴν ἰσχύον, καλοῦμεν *ἀντιθέτους* παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἶναι π.χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἐπαίτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάνου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ σεσαθρωμένου ρυπαροῦ τοιοῦτου κ.λ.π.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἠδύτητος τῆς σακχάρεως οὐδὲν κοι-

νὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμίᾳ εἶναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταύτας *ἀσυγκρίτους*.

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις : τὰς αὐτάς, ὁμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους.

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἶδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, ὁμοίας καὶ ἀντιθέτους παραστάσεις, ὡς ἔχουσας καὶ ὅμοια γνώρισμα, καλοῦμεν δι' ἐνὸς ὀνόματος *ὁμοειδεῖς* παραστάσεις. τὰς δ' ἀσυγκρίτους, αἵτινες οὐδὲν ὅμοιον γνώρισμα ἔχουσιν, *ἐτεροειδεῖς*.

§ 10. Ἐποπτεία.

Ἐξ ὧν ἐλέγομεν ἐν τῇ προηγουμένῳ κεφαλῇ γνώριζομεν τίς παράστασις λέγεται σύνθετος. Ἐὰν νῦν ἐξετάσωμεν τὰς συνθέτους παραστάσεις, ἃς ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι σπανιώτατ' αὐταὶ εἶναι σαφεῖς καὶ τέλειαι. Ἐχῶ π.χ. φίλον, μεθ' οὗ καθ' ἐκάστην ἀναστρέφομαι καὶ ἐξ οὗ κτῶμαι σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν τίς με ἐρωτήσῃ περὶ τοῦ χρώματος τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσοτέρας φράσας νὰ εἶπω τι ὡσαύτως ἐν τῷ δωματίῳ μου εὐρίσκεται ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰκόν' ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμήν, καθ' ἣν αὐτὴ δὲν εὐρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς νὰ εἶπω τί αὐτὴ παριστᾷ, δὲν δύναμαι δ' ὅμως λεπτομερῶς νὰ εἶπω τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος κλπ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα εὐκόλως δεικνύουσιν, ὅτι αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλά, δὲν εἶναι σαφεῖς. Ἐὰν νῦν ἔχω σύνθετον παράστασιν σαφεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δύναμαι λεπτομερῶς νὰ περιγράψω τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐξ αὐτοῦ παραστάσεως, καλῶ ταύτην *ἐποπτείαν*. Ἐποπτεία ἄρα εἶναι ἡ σαφὴς σύνθετος παράστασις. Δύναται τις λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λέξιν *ἐποπτείαν* καὶ ἐξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς νὰ ὑποθέσῃ,

ὅτι ἐποπτεία εἶναι ἢ σαφῆς παράστασις, ἣν κτώμεθα διὰ τῆς δράσεως μόνον. Τὸ πρᾶγμα δ' ὅμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλαί, πολλάκις δὲ καὶ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις. Θὰ εἶπω π.χ., ὅτι ἔχω ἐποπτεῖαν τῆς σακχάρους, ὅταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ χρῶμα (ἔρασις), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βάρος (αἴσθημα πίεσεως), τὸ τραχὺ ἢ λεῖον (ἀφή) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα κτώμεθα ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης ἢ ἄλλων μόνον αἰσθήσεων, χωρὶς οὐδὲως νὰ συνεργῇ ἡ ἔρασις. Οὕτω π.χ. ἔχω τὴν ἐποπτεῖαν τῆς μελωδίας τοῦ Ἑθνικοῦ ὕμνου, ἣν ἐκτησάμην διὰ τούτου, ὅτι πολλάκις ἤκουσα ἀνθρώπων ᾄδόντων τὸν ὕμνον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴδω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα ἢ εἶδον μὲν, ἀλλ' οὐδὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω, ἅτε ὢν ἄπειρος μουσικῆς. Τὸ ὄνομ' ἄρα τῆς ἐποπτείας δὲν δηλοῖ τὴν αἰσθησιν, δι' ἧς ταύτην κτώμεθα, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν σαφήνειαν, ἣτις τὴν παράστασιν ταύτην χαρακτηρίζει.

Ἐποπτεῖων ἔχομεν δύο εἶδη. Τὴν ἐποπτεῖαν π.χ. τοῦ ρόδου ἐκτησάμην διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκτησάμην τὴν ἐποπτεῖαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρός μου, τοῦ λιμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας ταύτας, ἃς κτώμεθα διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, καλοῦμεν αἰσθητὰς ἢ κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας.

Παρὰ ταύτας δ' ὅμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας, καὶ δὴ πολλῶ πλείονας, ἃς κτώμεθα κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐχω π.χ. τὴν ἐποπτεῖαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τῆς Σιθηρίας κλπ., ἅτινα οὐδέποτε διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων ἀντελήφθην. Τὰς ἐποπτείας ταύτας ἐκτησάμην διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων, καλοῦμεν δ' αὐτὰς πνευματικὰς ἐποπτείας.

Τῶν ἐποπτεῖων τούτων σαφέστεραι εἶναι αἱ αἰσθηταί· οὕτω π.χ. σαφεστέρα εἶναι ἢ ἐποπτεία, ἣν θὰ ἔχω περὶ τῆς Σιθηρίας, ἐὰν αὐτὸς ἐπισκεφθῶ τὴν χώραν ταύτην ἢ ἐὰν ἀναγνώσω ἢ ἀκούσω ἐσαυδῆποτε περὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῷ σχολεῖῳ φροντίζομεν νὰ παρέχωμεν εἰς τοὺς παῖδας ὅσον τὸ δυνα-

τόν περισσοτέρας κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας φέροντες πρὸ τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, τὰ πρὸς διδασκαλίαν ἀντικείμενα.

§ 11. Πορεία τῶν παραστάσεων.

α') *Επισκοτίσις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζω λεπτομερῶς γεωμετρικὸν σῶμα, π. χ. πυραμίδα, καὶ κτῶμαι σαφῆ παραστάσιν ταύτης. Μετὰ ταῦτ' ἀπομακρύνω τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἐξετάζω ἄλλο, π. χ. τὸν κύλινδρον, κτῶμαι δὲ καὶ ἐκ τούτου νέαν σαφῆ παραστάσιν, ἐν ᾗ ἐκείνη, ἦν πρότερον ἐκτεθάμην, ἢ τῆς πυραμίδος, ἐξαφανίσθη τῆς ἐμῆς συνειδήσεως.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει, ὅτι, εἰσερχομένης νέας παραστάσεως εἰς τὴν συνειδήσιν, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι ἐξωθοῦνται ταύτης ἢ ἐξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως ἐξαφάνισιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν ἐπισκοτίσιν αὐτῶν. Ἡ ἐξαφάνισις δ' ὅμως αὕτη δὲν εἶναι διαρκῆς, ἀλλὰ μόνον προσωρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἢ εἰς τὴν συνειδήσιν εἰσερχομένη παραστάσις δὲν ἐξωθεῖ ταύτης πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν ἐν αὐτῇ. Διάφοροι π. χ. ἢ ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ἤτοι παραστάσεις ἐκ διαφόρων προσερχόμεναι αἰσθήσεων, δύνανται νὰ συνυπάρξωσιν ἐν τῇ συνειδήσει· οὕτω π. χ. ἢ παραστάσις τοῦ κώδωνος δὲν ἐξωθεῖται τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἤχου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἢ παραστάσις τοῦ χρώματος τοῦ ρόδου δὲν κωλύεται ὑπὸ τῆς τοῦ σχήματος ἢ τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἀνωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Πλείονες σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν συνειδήσιν, συγχρόνως δ' ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρχῶσιν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἢ συνειδήσις ἡμῶν εἶναι στενὴ ἢ περιορισμένη καὶ ὀμιλοῦμεν περὶ στενότητος τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ

παράστασιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, δύναμαι ὅμως νὰ ἔχω σαφεστάτας τὰς παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην.

Ἡ πείρα διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται ἀλλήλας ἐν τῇ συνειδήσει, τῶν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰσερχομένων ἐξωθουσῶν τὰς πρότερον ἐν αὐτῇ εὐρισκομένας· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως διαρκῶς μεταβάλλεται, ὅπως ἤδη ἐμάθομεν καὶ ἀνωτέρω.

Τὰς ἐν τῇ συνειδήσει εὐρισκομένας παραστάσεις καλοῦμεν *σαφεῖς*, τὰς δ' ἐκτὸς ταύτης σκοτεινάς ἢ ἐσκοτισμένας παραστάσεις.

β') *Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.*

Ἐλέγομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, ὅτι, εἰσερχομένης εἰς τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως τοῦ κυλίνδρου, ἐξαφανίζεται ἢ πρότερον ὑπάρχουσα ἐν αὐτῇ, ἢ τῆς πυραμίδος. Ὅτι δ' ὅμως ἡ ἐξαφάνισις αὕτη δὲν εἶναι διαρκῆς καὶ ὀριστικὴ ἀποδεικνύται ἐκ τούτου, ὅτι δύναμαι καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψω λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει, δυνάμεθα δηλ. νὰ εἴπωμεν περὶ πραγμάτων, ἅτινα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν. Αἱ ἐσκοτισμένοι ἄρα παραστάσεις δὲν ἀπόλλυνται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτίζονται δυνάμεναι, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν. Τὴν τοιαύτην τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν *ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων*. Ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων δὲν γίνεται τυχαίως, ἀλλὰ καθ' ὀρισμένους νόμους, οὓς θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω, ἀφοῦ πρότερον εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ συνειδήσει, ὅταν συνέλθωσιν ἐν αὐτῇ αἱ αὐταί, αἱ ὅμοιαι καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις.

γ') *Σύνθεσις τῶν παραστάσεων.*

Τὸ λευκὸν χρῶμα εἶδον πλειστάκις μέχρι τοῦδε καὶ ἐπὶ δια-

φωρωτάτων αντικειμένων· είδον π.χ. χίονα λευκήν, τοίχον λευκόν, χάρτην λευκόν, υφασμα λευκόν κλπ. Ἐὰν νῦν δι' οἰονδήποτε λόγον ἔλθῃ εἰς τὴν συνειδησίν μου ἢ παράστασις τοῦ λευκοῦ, μάτην προσπαθῶ νὰ διακρίνω πολλὰς τούτου παραστάσεις. Αἱ ἐκ τῶν διαφορῶν ἄρα αντικειμένων προσερχόμεναι παραστάσεις τοῦ αὐτοῦ χρώματος, τοῦ λευκοῦ, δὲν εὐρίσκονται κεχωρισμέναι ἐν τῇ συνειδήσει μου, ἀλλὰ συνανθῆσαι ἀπετέλεσαν *μὴν καὶ μόνην*, ἀλλὰ *σαφεστάτην* παράστασιν τοῦ λευκοῦ χρώματος. Τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν αὐτῶν παραστάσεων καλοῦμεν *συγχώνευσιν*.

Ἄνάλογόν τι παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰς ὁμοίας παραστάσεις πολλάκις· βλέπω π.χ. μακρόθεν ἐρχόμενον ἄνθρωπόν τινα καὶ ἐκλαμβάνω αὐτὸν ὡς τὸν διδάσκαλόν μου, μεθ' οὗ ὁ ἄνθρωπος, ὃν βλέπω, ἔχει κοινὰ τινα γνωρίσματα, τὸ ἀνάστημα π.χ., τὸ βάδισμα κλπ. Καὶ ἐνταῦθ' ἄρα παρατηροῦμεν, ὅτι πολλάκις αἱ ὁμοίαι παραστάσεις συνενθῶνται καὶ ἀποτελοῦσι μίαν μόνον παράστασιν, πάσχουσι λοιπὸν καὶ αὗται *συγχώνευσιν*.

Τοῦναντίον αἱ *διαφοροὶ* ἢ *ἀσύγκριτοι* παραστάσεις συνενθῶνται μὲν, δὲν ἀποβάλλουσι δ' ὅμως τὴν ἑαυτῶν αὐτοτέλειαν. Οὕτω π.χ. αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχήματος, τῆς ὁσμῆς κλπ. τοῦ ῥόδου συνδέονται ἀλλήλαις καὶ ἀποτελοῦσι τὴν ἐποπτείαν τοῦ ῥόδου, ἐν τῇ συνένωσει δ' ὅμως ταύτῃ ἐκάστη διατηρεῖ τὴν ἑαυτῆς αὐτοτέλειαν. Τὴν τοιαύτην τῶν παραστάσεων σύνδεσιν καλοῦμεν *συμπλοκὴν*.

δ') *Νόμοι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.*

Ἄνωτέρω εἶπομεν, ὅτι ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ συντελεῖται καθ' ὄρισμένους νόμους· οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς :

1. **Νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ.** Ἀκούομεν π.χ. τὴν λέξιν Φάληρον, εὐθὺς δ' ὡς ἀκούσωμεν τὴν λέξιν ταύτην, ἐνθυμούμεθα καὶ τὸν τόπον ἢ βλέπομεν τὸν τόπον, ἀμέσως δ' ἐνθυμούμεθα καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἐκ τοῦ

ὀνόματος τοῦ τόπου ἐνθυμούμεθα καὶ τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ τόπου τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λόγος τῆς ἀναπλάσεως ταύτης ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ τόπου καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος εἰσηλθὼν ποτε συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησιν, συνεδέθησαν στενῶς, δι' ὃ καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον βλέπων ἐπὶ τοῦ πίνακος τὸ γράμμα **α** ἐνθυμοῦμαι ἀμέσως καὶ τὸν φθόγγον, ὃν τοῦτο δηλοῖ, ἀκούων δὲ τὸν φθόγγον ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ πρὸς δῆλωσιν αὐτοῦ χρησιμεῖον γράμμα· βλέπων που γεγραμμένην τὴν χρονολογίαν 1453 ἐνθυμοῦμαι τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἀκούων περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ ἔτος, καθ' ὃ αὕτη ἐγένετο.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων βλέπομεν, ὅτι δύο παραστάσεις συγχρόνως ὑπάρξαι ἐν τῇ συνειδήσει συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Ὁ νόμος οὗτος τῆς ἀναπλάσεως καλεῖται νόμος τοῦ *συγχρονισμοῦ*.

2. Νόμος τῆς διαδοχῆς. Ἀκούων τὴν πρώτην λέξιν ποιήματός τινος, ἐνθυμοῦμαι καὶ τὸ ὅλον ποίημα· ἐνθυμούμενος τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, ἐνθυμοῦμαι κατὰ σειρὰν καὶ πάντα τὰ λοιπὰ. Δύναμις νὰ εἶπω κατὰ σειρὰν ἀπὸ τοῦ Μεγ. Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάντας τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθῶ, διότι πολλάκις κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν ἐπανέλαβον πάντα ταῦτα, τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου, οὕτω δ' ἡ πρώτη παράστασις ἀναπλάττει τὴν δευτέραν, ἢ δευτέρα τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Δὲν δύναμαι δ' ὅμως, ἐὰν μὴ πρότερον ἰδιαίτερος ἀσκηθῶ εἰς τοῦτο, ν' ἀναπλάττω τὰς παραστάσεις ταύτας καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον σειρὰν.

Ἐντεθεὶν παρατηροῦμεν, ὅτι σειρὰ παραστάσεων, διαδοχικῶς εἰσελθοῦσα εἰς τὴν συνείδησιν, ἀναπλάττεται κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν, καθ' ἣν πολλάκις εἰσηλθεν εἰς αὐτήν. Τὸν νόμον τοῦτον καλοῦμεν *νόμον τῆς διαδοχῆς*.

3. Ὁ νόμος τῆς ταυτότητος καὶ ὁμοιότητος.

α') Ἐὰν συναντήσω καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον, ὃν εἶδον χθὲς ἐν τῷ περιπάτῳ, εὐθὺς οὗτος φαίνεται μοι γνωστός, ἐνθυμοῦμαι δὲ καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ πρότερον εἶδον αὐτόν. Ἡ παράστασις ἄρ' αὐτοῦ, ἦν τότε ἐκτησάμην, ἀνεπλάσθη διὰ τῆς νῦν ἐν ἐμοὶ γεννηθείσης. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις εἶναι αἱ αὐταί· παρατηρῶ ἄρα, ὅτι αἱ αὗται παραστάσεις ἀναπλάττουσιν ἀλλήλας.

β') Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω ἐν τῇ προθήκῃ αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἀμέσως δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ἡ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχεν ἢ μὴ. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ἡ παράστασις, ἦν νῦν ἐκτησάμην ἐκ τῆς φωτογραφίας, ἐπανέφερον εἰς τὴν συνελθούσιν μου τὴν παράστασιν, ἦν πρότερον εἶχον ἐξ αὐτοῦ τοῦ φίλου μου. Καὶ τὰνάπαλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἴδω τὸν φίλον μου, ἐνθυμοῦμαι καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δ' ὅτι ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

Κατὰ ταῦτα αἱ αὗται καὶ αἱ ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Τὸν νόμον τοῦτον καλοῦμεν νόμον τῆς ταυτότητος καὶ ὁμοιότητος, στηρίζεται δ' ἐπ' αὐτοῦ ἡ παραβολή. Ὁ δειλὸς ἄνθρωπος π. χ. ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸν λαγῶν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμεναι κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

4. Νόμος τῆς ἀντιθέσεως. Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἠλεκτροφωτιστοῦ, λάμποντος ἐκ πολυτελείας καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῷ διασκορδάζοντας ἐν πάσῃ ἀνέσει καὶ δαφιλείᾳ· ἀμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὅστις ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν τῆς ἐσπέρας ψυχὸς ἰστάμενος καρτερικῶς ἐν τινὶ γωνίᾳ ἐκλιπαρεῖ τὸν ὀδοδὸν τῶν διαδοτῶν διεκτραγωδῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἐκ τῆς θεᾶς δὲ πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ πανηγυριζόντων. Ἐκ ρυπαροῦ ἀτμοπλοίου, δι' οὗ κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμοῦμαι τὸ ἀπαστράπτον ἐκ τῆς καθαριότητος, ὅπερ ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τὰνάπαλιν.

Αἱ πρᾶστασις, περὶ ὧν ἐγένετο ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀντίθετοι παραστάσεις, βλέπω δ' ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Ὁ νόμος οὗτος καλεῖται *νόμος τῆς ἀντιθέσεως*.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι αἱ αὗται, αἱ ὅμοιαι καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις, ἅτε περιέχονται καὶ ὅμοια γνωρίσματα, λέγονται ἀπὸ κοινοῦ *ὁμοειδεῖς παραστάσεις*. Δυνάμεθ' ἄρα καὶ τοὺς τρεῖς τελευταίον εὑρεθέντας νόμους, ἅτε ἀναφερομένους εἰς ὁμοειδεῖς παραστάσεις, νὰ ὑπαγάγωμεν ὑπὸ ἓνα γενικώτερον, τὸν τῆς *ὁμοειδεῖας*, ὅστις λέγει ὅτι *ὁμοειδεῖς παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως*.

ε') *Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως.*

Διὰ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ λεχθέντων ἐμάθομεν τίνας εἶναι οἱ νόμοι, καθ' οὓς γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων, εὑρομεν δὲ τοὺς ἑξῆς τέσσαρας νόμους: τὸν τοῦ συγχρονισμοῦ, τῆς διαδοχῆς, τῆς ταυτότητος καὶ ὁμοιότητος, καὶ τὸν τῆς ἀντιθέσεως. Ἐὰν νῦν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς νόμους τούτους, θὰ ἴδωμεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν αὐτοὺς εἰς δύο γενικώτερα τῆς ἀναπλάσεως εἶδη.

Ἐν τῷ νόμῳ τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς παρετηρήσαμεν ὅτι, ὅπως γίνῃ ἀνάπλασις δύο ἢ πλειόνων παραστάσεων, ἀνάγκη αἱ παραστάσεις αὗται νὰ συνυπάρξωσιν ἐπὶ τινα, ἔστω καὶ ἐλάχιστον, χρόνον ἐν τῇ συνειδήσει. Ἡ ἀνάπλασις ἄρα κατὰ τοὺς νόμους τούτους ἔχει ἀνάγκην μέσου τινός, ὅπως συντελεσθῇ, ἤτοι τῆς ἐν τῇ συνειδήσει συνυπάρξεως τῶν πρᾶστασεων· διὰ τοῦτο δὲ καὶ καλοῦμεν τὴν κατὰ τοὺς νόμους τούτους ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων *ἔμμεσον ἀνάπλασιν*.

Τοῦναντίον ἡ κατὰ τοὺς λοιποὺς νόμους ἀνάπλασις συντελεῖται ἕνεκα τῆς ἐσωτερικῆς τῶν παραστάσεων σχέσεως *ἀνευ οὐδενός μέσου*. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ κατὰ τούτους ἀνάπλασις καλεῖται ὑπὸ πολλῶν ἀνάπλασις *κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν ἢ συνάφειαν*.

Ἡμεῖς δ' ὅμως λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ κύριον δια-

κριτικὸν τῆς ἀναπλάσεως ταύτης, ὅτι δηλ. συντελεῖται αὕτη ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ μέσου τινός, κκλοῦμεν τχύτην πρὸς σαφεστέραν διάκρισιν ἀπὸ τῆς ἐμμέσου ἄμεσον ἀνάπλασιν.

Διακρίνομεν ἄρα δύο εἶδη ἀναπλάσεως, τὴν ἄμεσον, ὅφ' ἦν ὑπάγεται ὁ νόμος τῆς ὁμοειδείας, καὶ τὴν ἔμμεσον, ὅφ' ἦν ὑπάγεται ὁ νόμος τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς.

Πρὸς σαφεστέραν τοῦ πράγματος δῆλωσιν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὸ ἐπόμενον σχῆμα :

** Ανάπλασις τῶν παραστάσεων.*

A' "Ἐμμέδος	B' "Ἄμεδος
α') Νόμος συγχρονισμοῦ	N. ὁμοειδείας
β') Νόμος διαδοχῆς	
<hr/>	
1. N. ταυτότητος καὶ ὁμοιότητος	
2. N. ἀντιθέσεως.	

Περαιτέρω, ἐὰν ἀπιδώμεν καὶ εἰς τοῦτο, κατὰ πόσον δηλ. καὶ ἀναπλαττόμεναι παραστάσεις ἀναπλάττονται πιστῶς, ὅπως εὐρίσκονται ἐν τῇ συνειδήσει ἢ ὑπὸ νέας μορφάς, διακρίνομεν δύο νέα εἶδη ἀναπλάσεως, τὴν πιστὴν καὶ τὴν μεταβεδλημένην. Εἰς τὴν λεπτομερεστέραν τούτων ἔρευναν προβαίνομεν νῦν.

§ 12. Μνήμη.

α') *Ὁρισμὸς καὶ ἰδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.*

Μνήμη καλεῖται ἡ ἰκανότης τῆς ψυχῆς πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

Διὰ νὰ εἶναι δὲ μνήμη τις ἀγαθὴ, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἑξῆς προσόντα :

α') *Ἐθκολλίαν*, ἦτοι νὰ δύναται νὰ ποδίδῃ ταχέως τὸ μεταβημένον.

β') *Πιστιν*, ἦτοι νὰ δύναται ἀκριβῶς καὶ τελείως νὰ ἀναπλάτῃ τὰς πρότερον κηθεύσας παραστάσεις ἄνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν.

γ') *Διάρκειαν*, ἤτοι νὰ δύναται νὰ διατηρῆ τὰς παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν πλεονα χρόνον.

δ') *Ἐτοιμότητα*, ἤτοι νὰ δύναται ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἀναπλάττῃ τὰς παραστάσεις.

ε') *Ἐκτασιν ἢ εὐρυχωρίαν*, νὰ δύναται δηλ. νὰ περιλάβῃ καὶ διασώζῃ οὐχὶ μόνον πολλὰς, ἀλλὰ καὶ ποικιλιωτάτας παραστάσεις.

Τὴν μνήμην, ἣτις ἔχει πάντα τὰ προσόντα, περὶ ὧν ἄρτι ἐλέγομεν, καλοῦμεν *ἀγαθὴν μνήμην*. Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς μνήμης ταύτης· εἶναι γνωστὴ ἡ ῥῆσις, ὅτι γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνθυμούμεθα (*tantum scimus quantum memoria tenemus*). Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἐὰν μὴ ὑπῆρχε μνήμη, ἐὰν μὴ δηλ. ἡδυνάμεθα, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἀναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς τὰς γνώσεις, ὡς πρότερον ἐκτησάμεθα, οὐδεμίᾳ θὰ ὑπῆρχε πρόοδος οὔτ' ἐν τῷ ἀτόμῳ οὔτ' ἐν τῇ κοινωσίᾳ.

β') *Ὅροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.*

Ὅσον δ' ὅμως πολῦτιμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τοσοῦτον σπανίως συναντῶμεν αὐτήν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἄνθρωποι θαυμασίαν μνήμην κεκτημένοι· τὸ μέγα δ' ὅμως τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαβεῖ τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συναντῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἵτινες εὐχερῶς ἀπομνημονεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εὐχερῶς λησμονοῦσιν. Ἄλλοι ἐνθυμοῦνται μὲν καλῶς ἱστορικὰ γεγονότα, οὐδὲν δ' ὅμως γνωρίζουσι περὶ τῶν μαθηματικῶν, ἅτινα πρὸ ὀλίγων πολλάκις ὥρων εἶπον εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἰδίας ἐνεργείας. Τοῦτο, οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον, δὲν εἶναι ὀρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν μνήμην συντείνει ἡ ἀκμὴ καὶ σφριγηλότης τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅπως δεικνύται ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εὐκολώτερον καὶ,

πάνθ' ὅσα κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην ἐκτησάμεθα, διατηροῦμεν καθ' ἅπαντα τὸν βίον μετ' ἀξιοθαυμάστου πολλάκις ἀκριβείας. Οὐχ ἦττον εἰς τὴν μὲν ὄρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μνήμης συντελοῦσι καὶ ἄλλα καὶ δὴ :

α') **Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων.** Ὅση σαφεστέρα εἶναι παράστασις τις, τοσοῦτον καὶ μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον παραμένει ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν. Ἡ σαφήνεια δ' αὕτη ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰς παραστάσεις ταύτας ἐκτησάμεθα, τὸ δ' ἐκ τῆς συχνότερας ἢ σπανιωτέρας ἐπαναλήψεως αὐτῶν. Ὅση περισσοτέρας φορὰς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν σειρά παραστάσεων, τοσοῦτον τελειότερον συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς ταύτης πρὸς ἄλληλα καὶ ἐντυποῦνται βαθύτερον.

β') **Τὸ διαφύερον.** Τὰ πράγματα, δι' ἃ διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθυμούμεθα καὶ περισσότερον. Διὰ τοῦτον δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορά παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὡς πρὸς τὰ πράγματα, ἅτινα ἕκαστος διατηρεῖ ἐν τῇ μνήμῃ. Ὁ εἰς π.χ. ἐνθυμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ ὀνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμπτος τὰς εἰκόνας, ἕκτος τὰς μελωδίας καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, ὃ περ ἕκαστος ἔχει δι' ἰδιονδίηποτε λόγον.

γ') *Εἶδη τῆς μνήμης.*

Ἐὰν ἀκριβῶς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀπομνημονεύουσιν οἱ διάφοροι ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, ἔπερ ἔχομεν νὰπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὔτε πάντες οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἡμεῖς πάντοτε ἀπομνημονεύομεν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π.χ. πολλάκις, ἀφοῦ πρῶτον καλῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων. Ἐν τῇ τοιοῦτῃ

τρόπῳ τοῦ ἀπομνημονεύειν ἐργάζεται τὸ λογικὸν ἢ ἡ κρίσις καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν *μνήμην κριτικὴν*. Αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

2. Ἄλλοτε ἀπομνημονεύομέν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι δὲν δυνάμεθα ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονευτέου νὰ εὐρωμεν ἐσωτερικὴν τινα σχέσιν (οὕτως ἔχει π.χ. τὸ πρᾶγμα, ὅταν θέλωμεν νὰπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποιῆμα εἰς γλώσσαν, ἣν δὲν ἐννοοῦμεν κλπ.) εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχομεν εἰς αὐτήν. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀπομνημονεύσει αἱ παραστάσεις ἐπανέρχονται διὰ τῆς ἐμέσου ἀναπλάσεως, τοῦ νόμου δηλ. τοῦ συγχρονισμοῦ ἢ τῆς διαδοχῆς, ἐργαζόμεθα δ' οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὄντα, ἀλλ' ὡς *ἄψυχος μηχανή*. Διὰ τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *μηχανικὴν*. Ἡ μηχανικὴ μνήμη εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Παιδὲς ἀπομνημονεύουσι πολλάκις μακρὰ ποιήματα, χωρὶς οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων νὰ ἐννοῶσι.

3. Ἄλλοτε πάλιν διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμέν τι κατ' οὐδέτερον τῶν ἀνωτέρω τρόπων ἐργαζόμεθα, ἀλλ' ἄλλως· φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν ἡμῖν, οὐδεμίαν δ' ὅμως λογικὴν ἢ ἐσωτερικὴν συνάφειαν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατορθοῦμεν διὰ τοῦ γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκολουθίαν εὐκολωτέρου νὰπομνημονεύσωμεν καὶ τὸ ἄγνωστον. Οὕτω π.χ. διὰ νὰπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας, παραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπέδημα κλπ. Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὐρεθῶσιν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται *ἀγχίνουά τις*, καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *ἀγχίνουον*.

Κατὰ ταῦτα βλέπομεν, ὅτι ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν *κριτικὴν*, τὴν *μηχανικὴν* καὶ τὴν *ἀγχίνουον*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ κριτικὴ μνήμη εἶναι ἡ ἀρίστη μνήμη, διότι συνενοῖ τὰ πλείονα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, ἅτε οὕσα διαρκεστέρα, προθυμωτέρα, εὐκολωτέρα καὶ εὐρυχωροτέρα πάσης.

ἄλλης. Τὸ μόνον προσόν, οὐτινος στερείται καὶ καθ' ὃ ὑπολείπε-
ται τῆς μηχανικῆς, εἶναι ἡ πίστις, ἣν δυνάμεθα νὰ προσδώσωμεν
εἰς αὐτήν, ὅταν τὸ τελείως κατανοηθὲν ἐπαναλάβωμεν πολλάκις,
ὅπως συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἐσωτε-
ρικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, τὸν νόμον
πρὸ πάντων τῆς διαδοχῆς. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν ἐν
πάσῃ περιπτώσει, ὅταν θέλωμεν τελείως ἀπὸ πάσης ἀπόψεως
νὰ πομπημονεύσωμέν τι.

δ') Μνημονικοὶ τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ὅσον τὸ δυνατόν τελειότερον
τὰς παραστάσεις, ἅς τῇ συνεργίᾳ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς αἰσθή-
σεως ἐκτησάμεθα. Παρατηρεῖται δ' ἔμως ὅτι παρὰ πᾶσι τοῖς ἀν-
θρώποις δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ μετὰ τῆς
αὐτῆς τελειότητος αἱ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων ὀργάνων
προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἐνθυμοῦνται περισ-
σότερον ὅ,τι εἶδον, ἄλλοι ὅ,τι εἶπον, ἄλλοι ὅ,τι ἤκουσαν κλπ.
Διὰ τοῦτο δὲ διακρίνομεν διαφόρους μνημονικοὺς τύπους, τοὺς
ἐξῆς :

α') Ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες ἐνθυμοῦνται πρὸ πάντων
ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον βλέπουσι. Δύνανται ὠρισμένως νὰ εἰπωσιν εἰς
τίνα σελίδα καὶ τί μέρος τῆς σελίδος εὐρίσκεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο,
διατηροῦσι τὰ χρώματα μιᾶς εἰκόνας ἢ ἄλλου ἀντικειμένου, ἐν-
θυμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν τῆς λέξεως, ἣν εἶδον γεγραμμέ-
νην κλπ. Παρατηροῦμεν παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, ὅτι αἱ ἐκ
τῆς ὀράσεως παραστάσεις αὐτῶν εἶναι διαρκέσταται καὶ μονι-
μώταται, κατατάσσομεν δ' αὐτοὺς εἰς τὸν λεγόμενον ὀπτικὸν
τύπον. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνηθέστατος.

β') Ἄλλοι πάλιν ἐνθυμοῦνται κυρίως ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον ἤ-
κουσαν· ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλλει μετ' ἡθους ὁ διδάσκαλος
ποίημά τι καὶ ἀμέσως εὐρίσκονται μαθηταὶ ἐπαναλαμβάνοντες
ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουσιν ἀπαξ ἀδομένου ἄσματος καὶ ἀμέ-
σως ἐπαναλαμβάνουσιν αὐτό, μιμοῦνται μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας

τήν φωνήν ζφου ἢ ἀνθρώπου κλπ. Παρὰ τούτοις τήν μεγίστην ἰσχὺν ἔχουσιν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς προσκτώμεναι παραστάσεις καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀκουστικὸν τύπον.

γ') Ἄλλοι, τρίτον, ἐνθουμοῦνται περισσότερο ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον πολλάκις ἐπανέλαβον· διὰ νὰ μάθωσι πῶς λέξις τις γράφεται, πρέπει νὰ εἰπωσι τὴν γραφὴν αὐτῆς· διὰ νὰ μάθωσι τὸ μάθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχωσι τὰς λέξεις μόνον διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγωσι τὸ ἐκάστοτε ὁρώμενον. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γλωσσικὸν κινήτικὸν τύπον.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθυμεῖται πρὸ πάντων ὅ,τι κατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε. Συναντῶμεν π.χ. πολλάκις ἀνθρώπους, οἵτινες, διὰ νὰ εὗρωσι τὴν ὀρθὴν τῆς λέξεως γραφὴν, γράφουσι ταύτην ταχέως καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνουσι τοῦ ὀρθοῦ. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γραφικὸν κινήτικὸν τύπον.

Δὲν πρέπει δ' ἕμωις νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ εἰς τύπος ἀπακλείει τὸν ἄλλον. Ἄπλοι τύποι, ἦτοι ἄνθρωποι, παρ' οἷς τὸ ἐν μόνον εἶδος τοῦ παριστάναι παρατηρεῖται σαφῶς, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουσι δ' οἱ ἀνάμικτοι τύποι. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι συγχρόνως καὶ κινήτικός. Καθαρῶς κινήτικοι τύποι εὐρίσκονται κατ' ἐξαιρέσειν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος εἶναι ὁ ἀκουστικὸς-κινήτικός.

Ἡ γνώσις καὶ ἡ ἐξακρίθωσις τῶν τύπων, εἰς οὓς ἀνήκουσιν οἱ μαθηταὶ μιᾶς τάξεως, εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν διδάσκαλον, ὅπως καταλλήλως ρυθμίξῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Πάντως δ' ἕμωις, ἐὰν μὴ δύνηται νὰ διακρίνῃ ἀκριθῶς τοὺς διαφόρους τῶν μαθητῶν τύπους, πρέπει ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν νὰ διδάσκῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐκανοποιῶνται πάντες οἱ τύποι. Ἄλλως πολλοὶ μαθηταί, παρὰ τὴν καλὴν διάθεσίν των, οὐδὲν θὰ κατορθῶσι διὰ τὸν ἀκατάλληλον τῆς διδασκαλίας τρόπον.

§ 13. Φαντασία.

α) Φύσις και εἶδη τῆς φαντασίας.

Δὲν συμβαίνει: δ' ὅμως πάντοτε νάναπλάττωνται αἱ παραστάσεις πιστῶς και τελείως. Πολλῶ μάλλον παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημένα: και δὴ τοσοῦτον, ὥστε δυσκολεύεται τις πολλάκις νά πιστεύσῃ, ὅτι εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ἐν τῇ συνείδησει πρότερον ὑπαρχούσας. Τὴν τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν φαντασίαν. Ἡ μεταβολὴ δ' αὕτη δύναται νά γίνῃ ἢ διὰ προσθέσεως ἄλλων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις ἢ δι' ἀφαιρέσεως ἢ διὰ προσθέσεως ἅμα και ἀφαιρέσεως, και διὰ τοῦτο διακρίνομεν τρία διάφορα τῆς φαντασίας εἶδη, περὶ ὧν ἔσται ἐν τοῖς ἐπομένοις ὁ λόγος.

1. Προσθετικὴ ἢ ἐπιδιοριστικὴ φαντασία. Μεταβαίνω δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τῆς πατρίδος μου εἰς τι μέρος, καθ' ὁδὸν δὲ καταλαμβάνομαι ὑπὸ τρικυμίας· ἀφικόμενος εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξειδίου διηγοῦμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν και λέγω, ὅτι τὰ κύματα ἦσαν ὕψηλά ὡς ὄρη, ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον κατήρχετο εἰς τὴν ἄβυσσον κλπ. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν οὕτως, ἀλλ' ἐγὼ ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, ὡς ἔχω ἐκ τῆς τρικυμίας, προσθέτω εἰς ταύτας ἐν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ και νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις ἐν τε τῷ πρακτικῷ βίῳ και τῇ λογοτεχνίᾳ, ἰδίᾳ τῇ ἐπικῇ και δραματικῇ ποιήσει. Τὴν φαντασίαν ταύτην, καθ' ἣν ἀναπλάττομεν προσθέτοντες νέα μέλη καλοῦμεν προσθετικὴν ἢ ἐπιδιοριστικὴν φαντασίαν.

2. Ἀφαιρετικὴ φαντασία. Πολλάκις δ' ὅμως συμβαίνει και ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π.χ. στοιχεῖόν τι τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου και εἶτα διηγοῦμαι δι' ὀλίγων τῶ περιεχόμενον τοῦ ἀναγνωσθέντος λέγων μόνον τὰ κύρια σημεῖα, παραλείπων δὲ τὰ ἐπουσιώδη. Ἐν τῷ παραδείγματι τοῦτω βλέπομεν, ὅτι ἀναπλάττομεν σειράν παραστάσεων ἀφαιροῦντες μέλη

τινά αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν *ἀφαιρετικὴν φαντασίαν*.

3. Ἄλλοτε πάλιν ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων μέλη μὲν τιν' αὐτῆς προσθέτομεν, ἄλλα δ' ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίᾳ ἐν τοῖς παραμυθίοις καὶ ταῖς μυθολογικαῖς μορφαῖς, ταῖς πλασθεῖσαις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τοῖς Κενταύροις π.χ. τῇ Χιμαιίρᾳ, τῇ Σφιγγί κλπ. Τὴν φαντασίαν ταύτην καλοῦμεν *συνδυαστικὴν φαντασίαν*.

Ὅπως λοιπὸν ἔχομεν τρία τῆς μνήμης εἶδη, οὕτως εὐρίσκομεν καὶ τριῶν εἰδῶν φαντασίαν, τὴν *προσθετικὴν*, τὴν *ἀφαιρετικὴν* καὶ τὴν *συνδυαστικὴν*.

Ἐν τῇ προσθετικῇ καὶ τῇ συνδυαστικῇ φαντασίᾳ ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων προσθέτομεν καὶ νέα μέλη. Ἐξετάστέον νῦν ποῦ τὰ νέα ταῦτα μέλη εὐρίσκονται, δημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ εὐρίσκονται ἐν τῇ συνειδήσει, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ἢ ἐκεῖ τρόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας; Περὶ τούτου θὰ διδάξῃ ἡμᾶς ἡ ἐξῆς ἔρευνα.

Ἐάν παρατηρήσωμεν ἀκριδέστερον τὸ ἐκάστοτε προστιθέμενον, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον ὄρη καὶ ἀβύσσους καὶ ὁ ποιητὴς τῶν παραμυθίων, ὅστις ἐμφανίζει ἡμῖν δένδρα καὶ ζῶα διαλεγόμενα, σκεπτόμενα, ὄρωντα, εἶδεν ἀνθρώπους ἔχοντας τὰς ἰδιότητας ταύτας καὶ ὁ πρῶτος φαντασθεὶς τὴν χιμαιράν εἶχεν ἴδει πρότερον λέοντα, αἶγα, ὄρακοντα καὶ εἶχεν ἀποκτήσει τὰς ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὐρίσκονται ἄρα ἤδη ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν τὰ πρῶτα στοιχεία, ἀτινα παραλαμβάνουσα ἐκεῖθεν ἡ φαντασία συνδυάζει καταλλήλως κατ' ἄλλον τρόπον καὶ ἐμφανίζει ἡμῖν προϊόντα νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ὕλην. Δυνάμεθα νὰ παραβάλλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν ξυλουργόν, ὅστις ἔχει ἐν τῇ ἀποθήκῃ αὐτοῦ διάφορα ξύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων κατασκευάζει ἐκ

τοῦ τοιοῦτου ἢ τοιοῦτου συνδυασμοῦ πολλὰ καὶ ποικίλα ἔπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ξύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ φαντασία, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὕλην, εἶναι δεδεσμευμένη, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μορφήν, τὸ εἶδος εἶναι ἐλευθέρω.

β') Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ μνήμης, ἐτονίσσαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς εἰπόντες, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς προσόδου τοῦ τε ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ δύναμις δ' ὅμως τῆς μνήμης θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν μὴ προσετίθετο εἰς ταύτην καὶ ἡ ἰκανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τοῦ ἐν τῇ συνειδήσει εὐρισκομένου θησαυροῦ τῶν παραστάσεων. Ὅσον πλουσία καὶ ἀν ἢ ἡ ἀπόθηκη τοῦ τεχνίτου, οὗτος οὐδὲν κατορθοῖ, ἐὰν μὴ ἔχῃ τὴν εἰδικότητα τῆς καταλλήλου ἐπεξεργασίας, τοῦ καταλλήλου συνδυασμοῦ τοῦ ὕλικου τούτου. Διὰ λεπτομερεστέρας τοῦ πράγματος ἐξετάσεως δυνάμεθα νὰ διαγνώσωμεν τελειότερον τὴν σπουδαιότητα ταύτην τῆς φαντασίας.

1. Ἐν τῷ σχολείῳ εὐδέποτε θὰ ἠδύνατο ὁ παῖς νὰ κτήσῃται σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, ἅτινα δὲν ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν κατ' αἰσθησίν ἀντίληψιν αὐτοῦ, ἐὰν μὴ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιεῖ καὶ συνδυάζῃ καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἐποπτειῶν. Σύντομά τινα παραδείγματα θὰ ποδείξωσι τοῦτο. Διδάσκομεν περὶ ζῆου τινος ἢ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. χ. περὶ κάστορος, καὶ λέγομεν, ὅτι ἕκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως καὶ οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν συνδέονται διὰ νηκτικῶν μεμβρανῶν, ὅπως οἱ τῆς νήσσης, καὶ ὅτι ἅπαντες οἱ πόδες ἔχουσιν ἰσχυροὺς ὄνυχας, ὅπως οἱ πόδες τοῦ τρόχου. Οὕτως ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν παιδῶν αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νήσσα, τρόχος, ἃς ἐκτήσαντο οὗτοι ἐκ τῆς κατ'

αίσθησιν ἀντιλήψεως καὶ καθίσταται σαφές τὸ διδασκόμενον· ἀναλόγως πράττομεν καὶ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, τῇ Γεωγραφίᾳ, τῇ Ἀναγνώσει κλπ.

2. **Ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριβῶς νὰ ἐνοήσωμεν πᾶν ὅ,τι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι διηγείται τις ἡμῖν ἢ ἀναγινώσκωμεν περὶ μιᾶς συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐνοήσωμεν ταῦτα, ἐὰν μὴ ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπειῶν, ἃς ἔχομεν ἤδη, καὶ συνδυάσωμεν ταύτας καταλλήλως. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται πολλάκις τόσον τελείως καὶ αἱ ἐντεῦθεν προσερχόμεναι φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὥστε πολλάκις νομίζομεν, ὅτι ἡμεῖς διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων τὰ πράγματα ταῦτα ἀντελήφθημεν. Βεβαίως εἰς τοῦτο συντείνει πλεῖστον καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ ἥττον μεγίστην σημασίαν κέκτηται διὰ τὸ προκείμενον ζήτημα καὶ ἡ τελειότης, μεθ' ἧς ἡ φαντασία τοῦ ἀναγνώστου ἢ ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ καὶ συνδυάζει τὰς ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ παραστάσεις.

3. **Ἐν ταῖς ἐπιστήμασι** ἡ φαντασία εἶναι πολλῶ σπουδαιότερα ἢ ὅσον ὁ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν συναφῶν ταύτῃ ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, ὅπως ἐπιτύχη, τὴν συνεργίαν τῆς φαντασίας. Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν του πηγῶν σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν παρωχημένων ἐποχῶν, διότι ἄλλως ἡ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἄψυχος καὶ νεκρά· τοῦτο δ' ἔμως θὰ κατορθωθῇ μόνον διὰ τῆς φαντασίας. Ὁ ἀσχολούμενος ἔτι περὶ τὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ὡς θετικαὶ ἐπιστήμαι φαίνονται οὐδενὸς ἄλλου ἢ τῆς παρατηρήσεως χρήζουσαι, δεῖται καὶ τῆς συνεργίας τῆς φαντασίας. Αὐτὴ ἡ διάταξις σειρᾶς πειραμάτων, ἣτις ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ ὀρισμένα ζήτῃματα καὶ νὰ λύσῃ ἀπορίας, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ σαφῆ εἰκόνα καὶ τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων καὶ τῶν

πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, ὅπερ ἀδύνατον ἄνευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δ' ἐν γένει νὰ εἰπώμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν εἶναι ἀπὸτέλεσμα συμπτώσεως ἀπλῆς, ὑπῆρχον ἤδη, ἐν ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς, ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν ἐφευρετῶν πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποιήσεως καὶ δικαιολογίας αὐτῶν. Διηγοῦνται, ὅτι ὁ μέγας Ἕλληνας φυσικὸς Νεύτων ἐν τῆς πτώσεως μήλου ἀνεκάλυψε τὸν σπουδαιότατον νόμον τῆς ἑλξεως τῶν σωμάτων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν πλὴν ἄλλων καὶ τὴν πλουσίαν τοῦ ἀνδρὸς φαντασίαν. Εὐθύς ὡς εἶδεν ὁ Νεύτων τὸ μήλον νὰ πίπτῃ ἐπὶ τῆς γῆς, διέγνω τὴν ὁμοιότητα, ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τῆς ἑλξεως πάντων τῶν ἐν τῷ ἡλιακῷ ἡμῶν συστήματι εὐρισκομένων πλανητῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου, πάραυτα δὲ θὰ ἐσχηματίσθη ἐν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ ἡμῶν συστήματος, ἣν οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἐκτίησατο, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προέβη οὗτος καὶ εἰς τὴν λογικὴν δικαιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4. Ἐξαιτίας τῆς φαντασίας ἐν τῇ τέχνῃ. Ὁ Φειδίας π. χ. οὐδέποτε εἶδεν ἄνθρωπον, ὅστις ἦτο ἀκριβῶς τοιοῦτος, οἷον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδ' ὁ Πραξιτέλης γυναῖκα κατὰ πάντα ὅμοιαν τῇ Κνιδίᾳ κληθείσῃ Ἀφροδίτῃ ἢ ἔφηβον ὅμοιον τελείως τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθέντι ἀγάλματι τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ' ἀμφότεροι ἔλαβον πάντως ἐκ τῶν ἀνδρῶν, γυναικῶν, νέων, οὓς καθ' ἑκάστην ἐβλεπον, ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ τὰ μερικὰ στοιχεία, ἅτινα ἐνόμιζον καταλληλότερα διὰ τὴν ἰδέαν, ἣν ἤθελον γὰποτυπώσωσι, καὶ τοῦτο κατώρθωσαν διὰ τῆς συνδυαστικῆς φαντασίας.

5. Διὰ τῆς φαντασίας τέλος τὸ μὲν ἀπαλλαττόμεθα τῶν καθ' ἑκάστην λυπῶν πλάττοντες εἰκόνας περὶ ὀλθιωτέρου μέλλοντος καὶ οὕτω παραθαρρυνόμενοι ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλαττόμεθα πολλῶν κινδύνων, οὓς ἐκ μερικῶν τινῶν φαινομένων (νεφῶν π. χ., τρικυμίας, βέουματος

άερος κλπ.) προμαντεύομεν καὶ πειρώμεθα διὰ διαφόρων μέσων ναποφύγωμεν.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν τίνα σημασίαν κέκτηται ἡ φαντασία, διεπομένη ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόσοδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν δὲ θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριδέστερον τὴν ἀνωτέρω καὶ νὰ εἰπωμεν δι' ὀλίγων τὸ συμπέρασμα, εἰς ὃ ἤγαγεν ἡμᾶς ἡ ἔρευνα αὕτη, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ φαντασία ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὰς πνευματικὰς ἐποποιεῖας ἐν γένει, ἐν ᾧ ἡ μνήμη διὰ τὰς αἰσθητάς.

§ 14. Πρόσληψις ἢ ἀφομοίωσις.

Ποιοῦμενοι λόγον περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων εἶπομεν, ὅτι αἱ τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἐρχόμεναι παραστάσεις ἐπαναφέρουσι εἰς αὐτὴν ἄλλας προγενεστέρας, πρὸς ἃς εὐρίσκονται εἰς ἐσωτερικὴν ἢ ἐξωτερικὴν σχέσιν. Αἱ ἀναπλαττόμεναι δ' ὅμως παλαιότεραι παραστάσεις δὲν μένουσι, οὕτως εἶπεν, ἀπαθεῖς καὶ ἀργοὶ πρὸς τὰς νέας, ἀλλὰ προσλαμβάνουσι ταύτας ἀφομοιοῦσι πρὸς ἑαυτάς. Τὴν ψυχικὴν ταύτην ἐνέργειαν, καθ' ἣν παραστάσεις τινὲς ἀφομοιοῦσι πρὸς ἑαυτάς ἄλλας, καλοῦμεν *πρόσληψιν ἢ ἀφομοίωσιν*, καὶ τὰς μὲν τὴν ἀφομοίωσιν ἐνεργούσας παραστάσεις καλοῦμεν *προσλαμβανούσας ἢ ἀφομοιούσας*, τὰς δὲ τὴν ἀφομοίωσιν πασχούσας *προσλαμβανόμενας ἢ ἀφομοιούμενας* παραστάσεις. Τῆς προσλήψεως διακρίνομεν πέντε εἶδη :

1. *Τὴν ταυτίζουσαν*, ὅταν ἀντικείμενόν τι ἀναγνωρίζωμεν ὡς τὸ αὐτὸ πρὸς ἐκεῖνο, ὅπερ πρότερον ἀντελήφθημεν. Ἀκούω π. χ. ἀνθρώπου τινὸς ἄδοντος ἢ παράστασις τῆς φωνῆς αὐτοῦ εἰσερχομένη εἰς τὴν συνείδησίν μου ἀναπλάττει τὴν αὐτὴν παράστασιν, ἣν πρότερόν ποτε ἐκτησάμην, ταυτίζεται μετ' αὐτῆς καὶ οὕτως ἐγὼ ἀναγνωρίζω, ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη εἶναι τοῦ φίλου μου Α.

2) *Τὴν ὑπάγουσαν*, ὅταν ἀντικείμενόν τι ὑπάγωμεν ὑφ' ὧ-

ρισμένον γενικόν. Οὕτω π.χ. βλέπων πτηνόν, ἔχον μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας, λέγω, ὅτι τὸ πτηνόν τοῦτο εἶναι νηκτικόν, βλέπων κρανίον ζῆου τινός, καταναῶ ὅτι τὸ ζῶον, εἰς ὃ τὸ κρανίον τοῦτο ἀνήκει, εἶναι σαρκοφάγον ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν ὀδόντων.

3) **Τὴν αἰτιολογοῦσαν**, ὅταν ἐκ τῆς αἰτίας εὐρίσκωμεν τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τὴν αἰτίαν. Συναντῶν καθ' ὁδὸν ἄνθρωπον πενθηρορροῦντα ἀμέσως ἐννοῶ, ὅτι συγγενῆς τις αὐτοῦ ἀπέθανε, βλέπων φίλον μου ὠχρὸν καὶ καχεκτικόν ἐννοῶ ὅτι πρὸ ὀλίγου ἦτο ἀσθενής.

4) **Τὴν συμπληροῦσαν**, καθ' ἣν τὴν νῦν ἀντίληψιν συμπληροῦμεν διὰ παλαιῶν παραστάσεων. Βλέπω π. χ. μακρόθεν πλοῖον ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι ν' ἀντιληφθῶ τί πλοῖον εἶναι. ἐξ ὀλίγων δ' ὅμως παρατηρήσεων, τοῦ σχήματος π. χ., λευκῆς γραμμῆς περιθεούσης τὸ σκάφος αὐτοῦ, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χρώματος, ἐννοῶ ποῖον εἶναι τὸ ἀτμόπλοῖον τοῦτο συμπληρῶν διὰ τῶν παραστάσεων, ἃς ἔχω ἐκ προτέρας τοῦ ἀτμοπλοίου τούτου ἀντιλήψεις, τὴν νῦν ἀντίληψιν.

5) **Τὴν διορθοῦσαν**, καθ' ἣν τὴν νῦν ἀντίληψιν διορθοῦμεν διὰ παλαιῶν παραστάσεων. Ἰστάμενος ἐπὶ λόφου περὶ τῆρῶ περίξ τὸν ὀρίζοντα ἐκεῖ φαίνεται, ὅτι ὁ οὐρανὸς ἀπτεταί τῶν ὀρέων, τῶν θαλασσῶν κλπ., ἐγὼ δ' ὅμως περὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην εἶμαι βέβαιος, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, διότι ἄλλοτε μεταδὲς εἰς ἓν τῶν σημείων τούτων εἶδον, ὅτι οὐδόλως τοῦτο εἶναι ἀληθές.

Ἐὰν ἀκριδέστερον ἐξετάσωμεν τὰνωτέρω παραδείγματα, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς πάντα ταῦτα ἢ ἀφομοίωσις ἐγένετο διὰ τούτου, ὅτι ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν ὑπάρχον παραστάσεις συγγενεῖς πρὸς ταύτας, ἃς νῦν κτῶμεθα. Ἐὰν τοιαῦται παραστάσεις μὴ ὑπάρχον, ἢ ἀφομοίωσις θὰ ἦτο ἀδύνατος. Συμπέρασμα τούτου εἶναι ὅτι, ὅπως ἐπιτύχη ἢ ἀφομοίωσις, πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν συγγενεῖς πρὸς τὸ νέον παραστάσεις. Ὅσοι δὲ τελειότεροι καὶ σαφέστεροι εἶναι αὐταί, τοσούτω τελειότερα ἢ

ἀφομοίωσις. Ὅπου μὴ ὑπάρχωσι τοιαῦται συγγενεῖς παραστάσεις, ἡ ἀφομοίωσις εἶναι ἀδύνατος.

Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ οἱ διδάσκαλοι φροντίζουσι πρὸ πάσης διδασκαλίας τοῦ νέου νὰ ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μαθητῶν πάσας τὰς συγγενεῖς πρὸς τὸ νέον παραστάσεις.

Δὲν συμβαίνει δ' ὅμως πάντοτε αἱ παλαιότεραι παραστάσεις νὰφομοιωθῶσι τὰς νεωτέρας· ἐνίοτε παρατηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον. Παις ὢν εἶχον ἀκούσει τὴν φράσιν *ἀντλεῖν εἰς πίθον Δαναίδων*· ταύτην ἐνετύπωσα μὲν ἐν ἐμοί, δὲν ἡδυνάμην δ' ὅμως νὰ ἐννοήσω τὴν σημασίαν αὐτῆς· ὅτε μετὰ ταῦτ' ἀνέγνωσα τὰ κατὰ τὸν σχετικὸν μῦθον, κατενόησα διὰ τούτου τὴν προτέραν παράστασιν. Τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν, ἅτε ἀφομοιούμενου τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντος, *ἐσωτερικὴν* ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προτέραν, ἣν *ἐξωτερικὴν* ὀνομάζομεν, ἅτε ἀφομοιούμενου τοῦ νῦν ἔξωθεν προσερχομένου.

Μετὰ τάνωτέρω δυνάμεθα νῦν νὰ δώσωμεν καὶ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἀφομοιώσεως. Ἀφομοίωσις εἶναι *ἡ διὰ τοῦ νοῦ προσοικειώσεις τοῦ ἀγνώστου*. Γίνεται δ' ἄλλοτε μὲν ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ ἡμετέρου κόπου καὶ δαπάνης χρόνου, ὅποτε καλοῦμεν αὐτὴν *παθητικὴν*, ἄλλοτε δ' ὅμως μετὰ κόπου καὶ δαπάνης χρόνου, ὅτε καλοῦμεν αὐτὴν *ἐνεργητικὴν*. Μαθητῆς τις π.χ. βλέπων πρότασιν διὰ τοῦ ὅπως εἰσαγομένην δὲν δύναται ἀμέσως νὰ εἴπῃ τί πρότασις εἶναι, ἀλλ' ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐξετάσῃ πῶς αὕτη ἐκφέρεται καὶ πόθεν ἐξαρτᾶται, διὰ νὰ δώσῃ τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν.

§ 15. Προσοχή.

Κάθημαι ἐν τῷ δωματίῳ μου καὶ μελετῶ τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας. Αἴφνης ἀκούω πυροβολισμοῦ τινος. Τί συμβαίνει τότε; Πάραυτα αἱ ἐν τῇ συνειδήσει μου εὐρισκόμενα παραστάσεις ἐπισκοτιζονται, καταλαμβάνει δ' αὐτὴν ἡ τοῦ πυροβολισμοῦ, εἰς ἣν ἀσχολοῦμαι σκεπτόμενος ἐπὶ πολὺ τὰ κατ' αὐτόν· ἄλλως δύ-

ναμαι νὰ εἶπω, ὅτι ἡ προσοχή μου ἅπασα στρέφεται εἰς τὸν πυροβολισμόν ἀποσπωμένη τῆς Ἱστορίας. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰσχυρὰν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν, ὅταν κεντήσῃ π. χ. τὴν χεῖρα ἡμῶν μέλισσά τις, αἰσθανθῶμεν τὴν ὁσμὴν καιομένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν ἀοιδῶν ἄδόντων τὸν ἔθνικόν ὕμνον κλπ., ἡ προσοχή ἡμῶν ἀποσπωμένη τοῦ θέματος, περὶ ὃ τέως ἡσχολεῖτο, στρέφεται ἅπασα πρὸς τὴν ἰσχυρὰν ταύτην κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μετὰ φίλου μου συζητῶν περὶ φλέγοντός τινος ζητήματος· αἴφνης διέρχεται πρὸ ἐμοῦ Κινέζος φέρων τὴν ἰδιόρρυθμον τῆς Σινικῆς στολήν· ἀμέσως λησμονῶ τὸ θέμα, περὶ οὗ τέως ἐγένετο λόγος, αἱ δὲ σχετικά παραστάσεις τελείως ἐξαφανίζονται, κατάλαμβανουσῶν τὴν ἀρχουσαν ἐν τῇ συνειδήσει θέσιν τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα τὸ προσελκύσαν τὴν προσοχὴν μου εἶναι τὸ νέον.

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδάσκαλος μαθηματικά, κυριαρχοῦσιν ἐν τῇ ἐμῇ συνειδήσει αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικά παραστάσεις, πάσης ἄλλης ἐπισκοτιζομένης. Ἀπροσδοκῆτως ὅλως ἀκούω συμμαθητοῦ ἄδοντος σιγαλῇ τῇ φωνῇ γνωστόν μου ἄσμα· ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνει τῆς συνειδήσεώς μου πᾶσας τὰς τέως ἐν αὐτῇ κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δ' αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Τὸ ἐνταῦθα προκαλέσαν τὴν προσοχὴν εἶναι ἡ ἀπροσδόκητος ἐντύπωσις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγομεν τὰ ἐξῆς δύο συμπεράσματα :

α') Ὅτι ἡ προσοχή διεγείρεται ὑπὸ ἰσχυρῶν κατ' αἴσθησιν, νέων καὶ ἀπροσδοκῆτων ἐντυπώσεων.

β') Ὅτι προσοχή καλεῖται ἡ κατεύθυνσις τῆς συνειδήσεως εἰς ὠρισμένην παράστασιν ἢ δμάδα παραστάσεων.

Τὴν προσοχὴν ταύτην, ἣτις γεννᾶται ἐξ ἰσχυρῶν κατ' αἴσθησιν, νέων καὶ ἀπροσδοκῆτων ἐντυπώσεων, καλοῦμεν ἀρχικὴν προσοχὴν, διότι εἶναι ἡ πρώτη παρὰ τοῖς παισὶν ἐμφανιζομένη.

Γεωργακάκη Ψυχολογία

Παρά ταύτην δ' ὅμως τὴν προσοχὴν παρατηρεῖται καὶ ἕτερα καθ' ἕτερον τρόπον γεννωμένη. Παρατηροῦμεν δηλ., ὅτι προσέχομεν κυρίως κατὰ τὴν ὄραν τοῦ μαθήματος, ἐν τινι διαλέξει κλπ., ὅταν γίνηται λόγος περὶ πραγμάτων, ἅτινα ἐν μέρει γνωρίζομεν, ὧν ἄρα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν προσλαμβάνουσαι παραστάσεις. Προσέχω εἰς μίαν διάλεξιν, ἐν ἣ ἐκτίθεται γεγονός τι ἱστορικόν, ἀναφερόμενον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ γνωστὸν μοι πρόσωπον, εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γνωστὴν μοι περίοδον τῆς Ἱστορίας, εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν γνωστὸν μοι τόπον. Ἐὰν ὅμως ἐν τῇ διαλέξει ταύτῃ γίνηται λόγος περὶ διατάξεώς τινος τοῦ Ῥωμαικοῦ δικαίου ἢ περὶ τῆς προελεύσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ μικροβίου ἢ περὶ τινος φαινομένου ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν, δὲν δύναμαι νὰ προσέξω ἢ τὸ πολὺ θὰ κατορθώσω τοῦτο μετὰ πολλοῦ κόπου. Τὴν προσοχὴν ταύτην, ἣτις γεννᾶται τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει εὐρισκομένων προσλαμβανουσῶν παραστάσεων, καλοῦμεν ἀφομοιοῦσαν ἢ πνευματικὴν προσοχὴν.

Τὴν προσοχὴν, ἣτις γεννᾶται κατὰ τινὰ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων τρόπων, οὕτως εἶπεν ἀφ' ἑαυτῆς, ἄνευ ἐσκεμμένης ἐνεργείας ἡμῶν, καλοῦμεν ἐκουσίαν προσοχὴν· πολλάκις δ' ὅμως προσέχομεν εἰς τι, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ οὐδεὶς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων ἔρων, ἀλλὰ διότι ἡμεῖς ἐπιβαλλόμεθα εἰς ἡμᾶς αὐτοῦς δι' οἰονδήποτε λόγον, πρὸς ἀπόκτησιν π.χ. βαθμοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν ἐπιπλήξεως, τιμωρίας κλπ. Τὴν προσοχὴν ταύτην καλοῦμεν ἐκουσίαν προσοχὴν.

Ἡ προσοχὴ ἐν γένει συνοδεύεται ὑπὸ κινήσεων, αἵτινες σκοπὸν ἔχουσι νὰ ὀξύνωσι τὴν αἴσθησιν, ἧς ἐκάστοτε ἔχομεν ἀνάγκην, ἢ νὰ πομπικρύνωσι τὰ διὰ τὴν ἀκριβεστέραν καὶ τελειότεραν προσοχὴν ἐνοχλοῦντα ἡμᾶς. Ὅταν π. χ. θέλωμεν νὰ προσέξωμεν που διὰ τῶν ὀφθαλμῶν παρατηροῦμεν ἀσκαρδαμυκτὶ τὸ ἀντικείμενον, καὶ ὅταν θέλωμεν τελειότερον νὰ κούσωμεν, κινούμεν κατὰ κλήλως τὴν κεφαλὴν. Αἱ κινήσεις αὗται μετὰ τινὰ

χρόνον επιφέρουσι καταπόνησιν τοῦ ἐκάστοτε χρησιμοποιουμένου αἰσθητηρίου ὄργάνου.

§ 16. Τὸ διαφέρον.

α') Φύσις τοῦ διαφέροντος.

Συγγενές τῇ προσοχῇ εἶναι τὸ διαφέρον καὶ μάλιστα οὕτω συγγενές, ὥστε ὑπὸ τοῦ πολλοῦ κόσμου συγγέεται ταύτῃ· ἐν τοῖς ἐπομένοις θὰ ἴδωμεν κατὰ τί τὸ διαφέρον καὶ ἡ προσοχὴ διακρίνονται ἀλλήλων, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τί καλεῖται διαφέρον.

Ἐὰν παῖς τις κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας εἶναι προσηλωμένος ἕως εἰς ταύτην, εὐρισκόμενων ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ μόνον τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεων, λέγομεν ὅτι ἔχει προσοχὴν. Πολλάκις δ' ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι μαθητὴς τις δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ προσέχη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς Ἱστορίας εἰς ταύτην, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ πέρασ αὐτοῦ παραμένουσι κυριαρχοῦσαι ἐν τῇ συνειδήσει του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς ἥρωας καὶ τὰς πράξεις, περὶ ὧν ἤκουσε νὰ γίνηται λόγος, ἀσχολεῖται περὶ αὐτούς, ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἐκτενέστερα ἱστορικὰ βιβλία, λεπτομερέστερον ἐκτιθέμενα τὰ πράγματα, ἅτινα μελετᾷ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, ἐν οἷς τὰ γεγονότα ταῦτα ἐξετυλίχθησαν. Περὶ τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν Ἱστορίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον θὰ εἴπωμεν περὶ τινος, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν Φυσιολογίαν, τὴν Ἰχθυογραφίαν κλπ., ὅταν δὲν ἀσχολῆται περὶ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίζων π. χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κλπ. ἢ ἰχθυογραφῶν οὐχὶ μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ὀρισθέν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα ἐν μὲν τῇ προσοχῇ παράστασις τις ἢ ὁμὰς παραστάσεων κυριαρχεῖ ἐπὶ ὀρισμένον βραχὺν χρόνον τῆς συνειδήσεως, ἐν δὲ τῷ διαφέροντι ἡ κυριαρχία αὕτη εἶναι διαρκής.

Δυνάμεθ' ἄρα συντόμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι διαφέρουν εἶναι ἡ διαρκῆς προσοχή.

β') Ὅροι ἀπαιτούμενοι, ὅπως γεννηθῆ τὸ διαφέρουν.

Διὰ νὰ γεννηθῆ διαφέρουν, ἀπαιτεῖται εἰς τῶν ἐπομένων ὄρων:

α') Ἡ εὐκολία τῆς ἀφομοιώσεως. Ὅταν εὐχερῶς προσλαμβάνονται αἱ νέαι παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει συγγενῶν αὐταῖς, ἀπολαύομεν εὐχαριστήσεώς τινος. Ἡ εὐχαριστήσις αὕτη διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀσχοληθῶμεν ἐκ νέου περὶ τὰς αὐτὰς παραστάσεις, ὅπως ἀπολαύσωμεν καὶ πάλιν τῆς αὐτῆς εὐαρεσκείας· ὅταν δὲ παρουσιασθῆ ἡ ἐπιθυμία αὕτη, λέγομεν ὅτι ἔχομεν διαφέρουν. Ἐντεθεν ἐξηγεῖται διατί, ἐν ᾧ φοιτῶντες εἰς μίαν τάξιν δὲν ἔχομεν διαφέρουν εἰς τὰ μαθηματικά π. χ., ἐρχόμενοι εἰς ἄλλην, ἐν ἣ ἕτερος καθηγητῆς τὸ αὐτὸ μάθημα διδάσκει, κτώμεθα διαφέρουν διὰ ταῦτα· ὁ πρῶτος ἐδίδασκε χωρὶς νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἐν ἡμῖν συγγενεῖς πρὸς τὸ νέον παραστάσεις, ἐν ᾧ ὁ δεύτερος, γνωρίζων τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῶν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων, ἐπιμελῶς ἀνεξήτει καὶ καταλλήλως ἐχρησιμοποιοῖε ταύτας. Ἐντεθεν ὡσαύτως ἐννοοῦμεν διατί, ἐν ᾧ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον βλέπουσι πολλοὶ ἄνθρωποι, παρ' ἐκάστῳ τούτων ἄλλο τοῦ ἀντικειμένου μέρος προκαλεῖ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρουν ἀναλόγως τῶν προσλαμβανουσῶν παραστάσεων, ἃς ἕκαστος κέκτηται. Προκειμένου π. χ. περὶ εἰκόνας, ἄλλο θὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρουν τοῦ ζωγράφου, ἄλλο τὸ τοῦ ξυλουργοῦ, ἄλλο τὸ τῆς γυναικὸς κλπ.

β') Φυσικὴ προδιάθεσις. Δύο παῖδες κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐπιδίδονται εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς Ἰχνογραφίας. Ὁ μὲν τούτων ταχέως προχωρεῖ καὶ μετ' ὀλίγον μέγα ἔχει διὰ ταύτην διαφέρουν, ὁ δὲ πολὺ ὀλίγα κατορθοῖ καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἔχει διαφέρουν· ἐνταῦθα τὸ διαφέρουν δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὸν διδάσκαλον, διότι ὁ αὐτὸς διδάσκαλος ἀμφοτέρους διδάσκει, οὐδ' εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως, διότι ἀμφοτέρων αἱ παρα-

στάσεις αἱ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι αἱ αὐταὶ εἶναι. Πολλῷ μᾶλλον τὸ διαφέρον ἐνταῦθα γεννᾶται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἕτερος τῶν παιδῶν φύσει ἔχει ὀξὺν ὀφθαλμόν, διὸ ἀντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἐξεταζόμενα ἀντικείμενα, καὶ δεξιὰν χεῖρα, διὸ ἀναπαριστᾷ ταῦτα ἐπιτυχῶς. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην εὐχαριστεῖται, διὸ καὶ περισσότερον ἀσχολεῖται εἰς τὴν Ἰχνογραφίαν, ὅπως καὶ περισσότερον τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης ἀπολαύῃ.

γ') *Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.* Ὅπως ὁ συλλογεὺς γραμματοσήμων, βλέπων τὴν συλλογὴν του καθ' ἐκάστην πλουτιζομένην, κτᾶται διαφέρον δι' αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκει τὴν αὐξησιν αὐτῆς καὶ διὰ δαπάνης καὶ διὰ κόπου, οὕτω καὶ πᾶς ἄλλος λαμβάνων συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δι' αὐτὰς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐπαυξήσῃ ταύτας.

Τὸ διαφέρον, ὅπερ γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται *ἄμεσον*, διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις δ' ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως· ὑπάρχει π.χ. μαθητῆς, ὅστις δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικά, ἦτοι καὶ κατὰ τὴν ὄραν τοῦ μαθήματος καὶ μετὰ ταῦτ' ἀσχολεῖται εἰς τὸ μάθημα τοῦτο, χωρὶς νὰ συντρέχῃ οὐδεὶς τῶν ἀνωτέρω ὄρων· ἐπιδίδεται δ' ὅμως μετὰ περισσοτέρου ζήλου εἰς ταῦτα δι' ἀπώτερόν τινα λόγον, ἢ ὅπως τύχη π.χ. καλοῦ βαθμοῦ ἢ διότι σκέπτεται ὅτι μετὰ ταῦτα θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, τῶν Δοκίμων ἢ τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. Περὶ τούτου λέγομεν, ὅτι ἔχει *ἔμμεσον* διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα τοῦ διαφέροντος εἶδη ὑπομνησκουσιν ἡμᾶς τὰ δύο εἶδη τῆς προσοχῆς, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τῷ προηγούμενῳ κεφαλαίῳ, καὶ δὴ τὸ μὲν *ἄμεσον* διαφέρον τὴν *ἀκουσίαν* προσοχήν, τὸ δ' *ἔμμεσον* τὴν *ἐκουσίαν*. Δυνάμεθ' ἄρα νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ μὲν *ἄμεσον* διαφέρον εἶναι *διαρκῆς ἀκουσία προσοχή*, τὸ δ' *ἔμμεσον* *διαρκῆς ἐκουσία προσοχή*.

Ἡ τε προσοχή καὶ τὸ διαφέρειν ἔχουσι μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐν τῷ σχολεῖν ἐργασίαν· ἐὰν οἱ μαθηταὶ μὴ προσέχωσιν εἰς τὸ ἐκάστοτε διδασκόμενον, ὁ διδάσκαλος ματαιοπονεῖ, ἐὰν δὲ μὴ κατορθωθῆ νὰ διεγερθῆ τὸ διαφέρειν διὰ τὰ διδασκόμενα μαθήματα, τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου εἶνε ἐλλιπές. Οὐδέποτε τὸ σχολεῖον δύναται νὰ παράσχη πάσας τὰς διὰ τὸν πρακτικὸν βίον ἀπαιτουμένας γνώσεις· παρέχει μόνον τὰ στοιχεῖα αὐτῶν, φροντίζει δὲ νὰ διεγείρῃ προσέτι τὸ διὰ τὰς γνώσεις ταύτας διαφέρειν, ὅπως δι' ἀτομικῆς μετὰ ταῦτα ἐργασίας αὗται πλουτίζονται καὶ τελειοποιῶνται. Ἐὰν μὴ ἐπιτυχάνῃ τούτου, οὐδὲν κατορθοῖ, ἐὰν δ' ἐπιτυχάνῃ αὐτοῦ, ἐπέτυχε τοῦ παντός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

§ 17. Ἡ νόησις.

α) Τὸ νοεῖν ἐν γένει.

Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα συντελοῦσιν, ὅπως κτησώμεθα πληθὺν καὶ ποικιλίαν παραστάσεων· αἱ παραστάσεις αὗται εἰσέρχονται εἰς τὴν συνείδησιν οὐχὶ καθ' ὠρισμένον καὶ λογικῶς ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως ὅλως, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν ὑποπιπτόντων ἀντικειμένων. Ἐξέρχομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ νῦν μὲν συναντῶ ἀνθρώπους βαδίζοντας, περαιτέρω ποιμνιον, ἔπειτα δάσος, λίμνην, σιδηρόδρομον κλπ. Ἐκ πάντων τούτων κτῶμαι παραστάσεις· αἱ παραστάσεις δ' ὅμως αὗται οὐδεμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας· ὅπως μετὰ τοὺς ἀνθρώπους συνήντησα τὸ ποιμνιον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἠδυνάμην νὰ ἴδω ὄρος, θάλασσαν κλπ. Αἱ οὕτω δ' ὅμως ἀτάκτως εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν εἰσερχόμεναι παραστάσεις δὲν εὐρίσκονται ἐν ταύτῃ συγκεχυμένοι, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν αὐτῶν, οὐχὶ δὲ μόνον

κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, ὅπως εἶναι συνδεδεμένοι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὴν συνειδήσειν εἰσόδου αὐτῶν· οὕτω δὲ συνδεδεμένοι ἀποτελοῦσιν ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμώτατα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ταύτην τὴν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν συσχετίσιν καὶ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν νόησιν. Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι διὰ τὴν νόησιν μεγάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἢ ἐν τῇ συνειδήσει ὑπαρξίς τῶν παραστάσεων. τὸ δ' ἢ τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν. Μόνον εἴταν οἱ ὅροι οὗτοι ἐκπληρῶνται, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν νόησιν. Ἡ τελεία δ' ὅμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτούμενων παραστάσεων κατορθοῦται μόνον, ἔταν ἀπομακρύνωμεν τῆς συνειδήσεως πάσας τὰς ξένας πρὸς ταύτας παραστάσεις. Οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ἀκριβῶς ἀντικείμενόν τι, ἐὰν μὴ πρότερον ἀπαλλαγῶμεν ἐνοχλητικῶν ἐρωτήσεων καὶ ἐντυπώσεων. Κατὰ ταῦτ' ἀπαραίτητος τῆς νοήσεως ὄρος εἶναι ἡ ἐκουσία προσοχή. Ἡ ἀπλή τῶν παραστάσεων ὑπαρξίς ἐν τῇ συνειδήσει οὐδὲν ἰσχύει, ἐὰν μὴ προσεπέλθῃ καὶ ἡ προσοχή. Μόνον διὰ ταύτης δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστάσεων σχέσεις, νὰ εὐρωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, νὰ διίδωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὀλικὴν παράστασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰ ἐπόμενα :

α') Αἱ παραστάσεις εἰσερχόμεναι εἰς τὴν συνειδήσειν δὲν συνδέονται ἀλλήλαις μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν σχέσιν (τὸν σύγχρονισμόν καὶ τὴν διαδοχὴν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν (τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀντιθεσίαν).

β') Τὴν τοιαύτην κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν νόησιν.

γ') Διὰ νὰ γίνῃ ἡ νόησις ἀπαιτεῖται :

1) Ἡ ὑπαρξίς ἐν τῇ συνειδήσει παραστάσεων· ὅση τελειότε-

ραι είνκι αί παραστάσεις, τσοούτω τελειότερα είναι και ή νόησις.

2) Ἡ τελεία τῶν παραστάσεων ἀνάπλαισις.

3) Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπό τῆς συνειδήσεως πάσης ἐνοχλοῦσις παραστάσεως, ἥτιοι ἡ ἐκουσία προσοχή.

Διά νά κατανοήσωμεν δ' ὅμως τελειότερον τήν τε νόησιν και τάποτελέσματα αὐτῆς, είναι ἀνάγκη νά ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τά διάφορα τῆς νοήσεως εἶδη, εἰς τοῦτο δέ και προβαίνομεν νῦν.

β') Τά εἶδη τῆς νοήσεως.

1. Ἡ ἔννοια.

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ παραστάσεις εἰσερχόμεναι εἰς τήν συνείδησιν δέν παραμένουσι μεμονωμένοι, ἀλλά συνδέονται ἀλλήλαις κατά τήν ἐσωτερικήν σχέσιν αὐτῶν.

Εἶδον π. χ. ποτέ κύνα τινά και ἐκτησάμην ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν· μετὰ ταῦτα εἶδον και ἄλλουο κύνας, ἐκάστοτε δ' ἐκτόμην και παράστασιν τοῦ ὀρωμένου κυνόο. Οὔτωο ἐκτησάμην πολλὰο παραστάσεις ἐκ πολλῶν ὀμοίων ζώων. Αἱ παραστάσεις αὐται εἷναι ὀμοιοι ἀλλήλαις, διότι ἔχουσι μὲν ὀμοιότηταο και διαφοράο, ἀλλ' αἱ ὀμοιότητες ὑπερισχύουσι τῶν διαφορῶν, ἄτε πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει νῦν; Ὅταν λέγω περὶ κυνόο, δέν ἔχω τήν παράστασιν τούτου ἡ ἐκείνου τοῦ κυνόο, δν εἶδόν ποτε, ἀλλ' ἀπλῶο ἐνόοο ζώου, ὕπερ ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα πάντων τῶν κυνῶν, οὔο μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει ὅτι ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἀφ' ἐαυτῆο, ἀνευ συνειδητῆο ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεοο, ὅπωο τὰ μὲν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἐκάοτης παραστάσεωο ἀποβληθῶσι, τὰ δέ κοινὰ μεταξὺ πασῶν τῶν παραστάσεων συνενωθῶσι και ἀποτελέσωσι μίαν γενικήν παράστασιν τοῦ κυνόο.

Ταύτην τήν γενικήν παράστασιν, ἥτιοο περιέχει πάντα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὀμοίων παραστάσεων, ἄο μέχρι τοῦδε ἐκτησάμεθα, καλοῦμεν ἔννοιοιαν. Ὅπωο ἔχομεν τήν ἔννοιοιαν τοῦ κυνόο, οὔτωο ἔχομεν και ἄλλασ ἔννοιοιαοο πλείοτων ἄλλων ἀντι-

κειμένων, π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἰγός, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καί ταύτας δ' ἐκτησάμεθα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Εἶδομεν π.χ. πλαίστας αἰγας μέχρι τοῦδε, ἢ ψυχὴ ἡμῶν ἄνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλε τὰς διαφοράς, ἐκράτησε τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἀπετέλεσε τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγός.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος, ἀναφέρεται εἰς ὁμάδα ὁμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἓν ἢ πλείονα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, ἅς ἔννοιά τις περιλαμβάνει, ἀντιπροσώπους ἢ εἶδη τῆς ἐννοίας ταύτης· διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔννοια εἶναι ἡ συνένωσις τῶν ἢ πάντων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἐλέγομεν προηγουμένως, ὅτι τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων συντελεῖ ἡ ψυχὴ ἄνευ συνειδητῆς συνεργείας τοῦ λογικοῦ· οὐδέποτε π.χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εὔρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα πάντων τῶν πλοίων, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοίου, ὡσαύτως οὐδέποτε ἐσκέφθην νὰ εὔρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα πάντων τῶν ἀνθρώπων, οὓς εἶδον, καὶ ὅμως ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συνένωσιν ταύτην τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων συντελεῖ ἡ ψυχὴ ἀφ' ἐαυτῆς, καλοῦμεν τὴν ἔννοιαν ταύτην *ψυχικὴν*.

Εὐνόητον δ' ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ψυχικὴ ἔννοια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τελεία. Θὰ ἦτο π. χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰγός τελεία, ἐὰν ἐγὼ εἶχον ἴδει πάντα τὰ τῶν αἰγῶν εἶδη· τοῦτο δ' ὅμως δὲν συμβαίνει· συνήθως γνωρίζω μόνον τὰς αἰγας τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, οὓς μέχρι τοῦδ' ἐπεσκέφθην, πλεόν δ' ὅμως τούτου οὐδέν. Σχηματίζω ἄρα τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγός ἐκ περιορισμένου ἀριθμοῦ εἰδῶν αὐτῆς καὶ οὐχὶ ἐκ πάντων, διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια αὕτη λέγομεν, ὅτι εἶναι στενωτέρα τοῦ θέοντος· τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, ὅτι, ἐὰν ἴδωμεν νέον τι τῆς ἐννοίας

ταύτης είδος, π. χ. αίγα τής Ἀγκύρας, δὲν ἀναγνωρίζομεν ταύτην.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ ψυχικὴ ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐλάττωμα· δὲν εἶναι σπάνιον π. χ. νᾶκούσωμεν μικροῦ παιδὸς βλέποντος ἵππον νᾶ ὀνομάξῃ αὐτὸν ὄνον ἢ καὶ τᾶνάπαλιν· ὑπάγει δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος μὴ ἀνήκον κυρίως εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην· διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι εὐρύτερα τοῦ δέοντος.

Ἡ ψυχικὴ ἄρα ἔννοια ὅτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος, ἦτοι δὲν περιλαμβάνει πάντα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἶδη, ὅτε δ' εὐρύτερα τοῦ δέοντος, ἦτοι περιλαμβάνει καὶ εἶδη μὴ ὑπαγόμενα κυρίως ὑπὸ ταύτην, διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει πάντοτε ἡ αὕτη, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου· ἔχω π.χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας, ἣν ἐκτησάμην ἐκ τῆς ἐμῆς πατρίδος· μεταβαίνω μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληροῦται καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἔννοια αὕτη.

Παρὰ τὴν ψυχικὴν δ' ὅμως ἔννοιαν, τὴν ἔχουσαν τὰ ἐλαττώματα ταῦτα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἣτις σχηματίζεται οὐχὶ ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ κατόπιν σκέψεως. Φροντίζομεν δηλαδὴ νᾶ παραλαμβάνωμεν πάντα τὰ εἶδη μιᾶς ἔννοιας καὶ μόνᾶ αὐτά, συγκρίνομεν ταῦτα μετὰ προσοχῆς, εὐρίσκομεν τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἔχομεν ἔννοιαν, ἣτις οὕτε στενωτέρα οὐτ' εὐρύτερα τοῦ δέοντος εἶναι, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολὴν. Τὴν ἔννοιαν ταύτην καλοῦμεν *λογικὴν ἔννοιαν*. Οὕτω π. χ. σχηματίζω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου συγκρίνων πάντα καὶ μόνᾶ τὰ εἶδη αὐτῆς, ἦτοι τὸ τετράγωνον, τὸ ὀρθογώνιον, τὸν ῥόμβον καὶ τὸ τραπεζοειδές. Ἀποβάλλω τὰς διαφοράς, κρατῶ τὰς ὁμοιότητας, ἦτοι ὅτι αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς πάντα τὰ σχήματα ταῦτα εἶναι ἴσαι, καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ σχήματος τούτου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἴδη ἔννοιῶν λαμβάνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῶν, τὴν λογικὴν καὶ τὴν ψυχικὴν, διαφόρους ἀλλήλων κατὰ τε τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τὴν τελειότητα.

Ἐὰν δ' ὅμως λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰδῶν, εἰς ἃ ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἔννοιῶν. Ἐχω π.χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, ἣν ἐκτησάμην, ἀφοῦ ὑπέπεσον εἰς τὴν κατ'αἰσθησὶν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανοπίνακες, διάφοροι τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Παρὰ ταύτην δ' ὅμως ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὠρισμένου μελανοπίνακος, π.χ. τοῦ τῆς τάξεώς μου· τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐκτησάμην ἰδὼν ποικιλωτάτας μορφάς τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ διατηρήσας ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον πάντοτε παραμένει σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον. Τὰς ἔννοιαις ἐκείνας, αἵτινες ἀναφερόμεναι εἰς πάντα ἢ πολλὰ τοῦλάχιστον εἴδη περιλαμβάνουσι τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, καλοῦμεν γενικὰς, τὰς δ' ἀναφερομένας εἰς ἓν μόνον εἶδος ἢ ἄτομον, ἀτομικὰς ἔννοιαις. Ἀτομικὰς ἔννοιαις ἔχομεν οὐχὶ μόνον ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ προσώπων· οὕτω π. χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τοῦ Κίμωνος, τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ.· ταύτας σχηματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκείνα, ἅτινα παραμένουσι σταθερὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τούτων, ἀποβάλλοντες δὲ τὰ λοιπά.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων βλέπομεν, ὅτι ἐν τῇ ἔννοιά διακρίνομεν τὰ ὑπ' αὐτὴν ὑπαγόμενα εἴδη καὶ τὰ οὐσιώδη αὐτῶν γνωρίσματα. Τὰ μὲν εἴδη λέγομεν, ὅτι ἀποτελοῦσι τὸ πλάτος τῆς ἔννοιαις, τὰ δ' οὐσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ βάθος αὐτῆς. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς ἔννοιαις εὗρισκονται πρὸς ἀλλήλα ἐν ἀντιπεπονηστί λόγῳ, ἦτοι, ἀξαναομένου τοῦ πλάτους, τὸ βάθος ἐλαττωταὶ καὶ, ἐλαττωμένου τοῦ πλάτους, τὸ βάθος αὐξάνεται.

2. Ἡ κρίσις.

α) Φύσις τῆς κρίσεως.

Ἐν τῇ προηγουμένῃ κεφαλalaίῳ εἶδομεν, ὅτι ὁ παῖς ἤδη ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας κτάται πολλὰς ἐννοίας, ψυχικὰς βεβαίως, ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος. Ἄλλ' ὁ παῖς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο. Ὄταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκισμα καὶ ἐρωτήσωμεν τί εἶναι, λέγει, ὅτι εἶναι γλύκισμα καὶ δεικνύει οὕτως, ὅτι ἔχει ἤδη τὴν ἐννοιαν τοῦ γλυκίσματος· ὅταν δ' ὅμως καὶ γευθῇ αὐτοῦ, λέγει ὅτι τὸ γλύκισμα εἶναι καλόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲν ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὑπερέτριαν Α, ἀλλὰ καί, ἐὰν ποτε αὕτη κακόν τι ἔκαμεν εἰς αὐτόν, λέγει πρὸς τὴν μητέρα, χωρὶς νὰ δύνηται ἀκόμη νὰ διαλέγηται καλῶς, ὅτι ἡ Α εἶναι κακή. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων, τούτων βλέπομεν, ὅτι ὁ παῖς ἤδη ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν κτάται μόνον παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ ταύτας ἀλλήλαις. Διὰ νὰ γίνῃ δ' ὅμως ἡ σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῇ σκέψις τις, σύγκρισις τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων, καὶ μόνον μετὰ τὴν σύγκρισιν ταύτην εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ἐὰν αὗται δύνανται νὰ συνδεθῶσιν ἀλλήλαις ἢ μὴ. Τοῦτο τὸ συγκρίνειν πρὸς ἀλλήλας δύο ἐννοίας ἢ παραστάσεις καὶ ἀποφαίνεσθαι, ἐὰν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν ἢ μὴ, καλοῦμεν κρίσιν. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται πρότασις. Ὅπως δ' ἐν τῇ Γραμματικῇ, οὕτω καὶ ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ, ἡ μὲν μίᾳ ἐννοια ἢ παράστασις καλεῖται ἐννοια ἢ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου, ἡ δ' ἄλλη ἐννοια ἢ παράστασις τοῦ κατηγορουμένου. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ σύνδεσις ἢ ὁ χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνονται μετ' ἐπιγνώσεως, καλοῦμεν τὴν κρίσιν λογικὴν, ἐὰν δὲ μὴ τοῦτο συμβαίῃ, ψυχολογικὴν.

β') Εἶδη τῆς κρίσεως.

1. Ὅπως ἤδη καὶ ἀνωτέρω ἐδηλώθη, ἐν τῇ κρίσει ἀποφαινόμεθα ὅτι εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατη-

γορευμένου πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου ἢ οὐ· ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἔχομεν δύο εἴδη κρίσεων, ὧν ὁ τύπος εἶναι ὁ ἐπόμενος :

α') Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ κρίσει τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον· ἡ κρίσις αὕτη καλεῖται *καταφατικὴ*. Ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν *ἀποφατικὴν*. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατηγορούμενου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐξαεῖται ἐκ τῶν γνωρισμάτων τοῦ ὑποκειμένου, ἦτοι ἐκ τοῦ ποιοῦ αὐτοῦ, καλοῦμεν τὴν τριαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων *διαίρεσιν κατὰ τὸ ποιόν*.

2. Ἐὰν νῦν ἀπιδώμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ἦτοι τὸ ποσὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν, τὴν *κατὰ τὸ ποσόν*.

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') Πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, ἐν ἣ ἡ ἐννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς ἓν ὠρισμένον ἄτομον, καλοῦμεν *ἀτομικὴν*, τὴν δευτέραν, ἐν ἣ τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν *μερικὴν*, τὴν δὲ τρίτην, ἐν ἣ τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν *γενικὴν κρίσιν*.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ τισὶς πρὸς τὴν σχέσιν ἢ τὴν ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· τὴν διαφορὰν ταύτην δεικνύουσιν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις :

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐὰν ἀκολουθῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, θάναταιφθῆς μετὰ θάνατον.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ἢ ὀρθογώνια ἢ ὀξυγώνια ἢ ἀμβλυγώνια.

Ἐν τῇ πρώτῃ κρίσει ἡ ἐννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδε-

ται εις τὸ ὑποκείμενον ἄνευ ὄρου· τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν *κατηγορικὴν*. Ἐν τῇ δευτέρᾳ κρίσει τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον ὑπὸ ὄρου· τὴν κρίσιν ταύτην λέγομεν *ὑποθετικὴν*. Ἐν τῇ τρίτῃ τέλος δίδεται αἴρεσις μεταξὺ πλειόνων κατηγορουμένων· τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν *διαζευκτικὴν*. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι ἡ αἴρεσις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, ὅπως ἐν τῇ κρίσει :

Στερεά, ρευστά ἢ ἀέρια πληροῦσι πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς τὸ ὑποκείμενον ἀναφορὰν τοῦ κατηγορουμένου καλοῦμεν *διαίρεσιν κατ' ἀναφορὰν*.

4. Ἐὰν τέλος ἐξετάσωμεν τὰς κρίσεις κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος, μεθ' ἧς τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, εὐρίσκομεν νέαν διαίρεσιν, ὅπως δηλοῦσι τὰ ἐπόμενα παραδείγματα :

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελής.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δύναται νὰ εἶναι ἐπιμελής.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελής.

Ἡ πρώτη κρίσις δηλοῖ τι πραγματικόν, δι' ὃ καὶ καλοῦμεν ταύτην *πραγματικὴν* ἢ *βεβαιωτικὴν*, ἡ δευτέρα δηλοῖ τι δυνατόν, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὴν κρίσιν ταύτην *δυνητικὴν*, καὶ ἡ τρίτη δηλοῖ τι, ἕπερ κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν ταύτην *ἀποδεικτικὴν*. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαίρεσιν καλοῦμεν *κατὰ τὸν τρόπον*.

Ἡ αὐτὴ κρίσις ὑπάγεται, καθ' ὅσον ἐξετάζεται ἀπὸ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπόψεως, εἰς μίαν τῶν ἀνωτέρω ὑποδιαίρέσεων, ἐὰν δ' ἐξετασθῇ ὑπὸ πάσας τὰς ἐπόψεις, ὑπάγεται εἰς πάσας ταύτας τὰς ὑποδιαίρέσεις. Οὕτω π.χ. ἡ κρίσις : ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελής κατὰ μὲν τὸ ποιὸν εἶναι ἀρνητικὴ, κατὰ δὲ τὸ ποσὸν ἀτομικὴ, κατὰ τὴν ἀναφορὰν κατηγορικὴ καὶ κατὰ τὸν τρόπον βεβαιωτικὴ.

Ὁ συλλογισμός.

α) Φύσις τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι πρὶν ἢ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν ἢ προτάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην σκέψεως τινος, ὅπως ἐξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν ὁρμᾶται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἀπὸ πραγμάτων γνωστῶν καὶ οὕτω καταλήγει εἰς τὸ νὰ εὑρῇ τὸ ἄγνωστον· συνήθως αἱ γνωσταὶ κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἐκ τούτων κατορθοῦμεν νὰ εὑρωμέν τι, ὅπερ πρότερον δὲν ἐγνωρίζομεν πῶς ἔχει. Διὰ τὴν ἀπαντήσῃ π.χ. ὁ παῖς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐὰν τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον, ὁρμᾶται ἐκ δύο κρίσεων, γνωστῶν ἤδη αὐτῷ, τῶνδε : α') Χώρα, βορειότερον ἄλλης κειμένη, ἔχει κλίμα ψυχρότερον ἐκείνης· β') ἡ Ῥωσία κεῖται βορειότερον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δ' εὐρίσκει τὸ τέως ἄγνωστον αὐτῷ : ὥστε ἡ Ῥωσία ἔχει κλίμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, καθ' ἣν ἐκ γνωστῶν κρίσεων καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεως εὐρίσκομεν ἄλλην, τέως ἄγνωστον, καλοῦμεν **συλλογισμόν**.

Αἱ δύο γνωσταὶ κρίσεις καλοῦνται **προκείμεναι** ἢ ὄροι τῆς προτάσεως, καὶ ἡ μὲν μείζον πλάτος ἔχουσα μείζων πρότασις, ἡ δ' ἑλαττον πλάτος ἔχουσα ἐλάττων πρότασις καὶ ἡ νῦν εὐρισκομένη **συμπέρασμα**. Τοῦ συλλογισμοῦ ἔχομεν διάφορα εἶδη καὶ προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν.

β) Εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ.

1. Ὁ κυρίως συλλογισμός.

Ἐρωτῶμεν παῖδά τινα π.χ., ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θνητός· διὰ τὴν δῶσῃ ἡμῖν τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν, σκέπτεται ὡς ἐξῆς :

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Αἱ δύο πρῶται κρίσεις περιέχουσι τὸ ἤδη εἰς τὸν παῖδα γνω-

στόν, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἐκφράζει οὗτος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἐγνώριζε τέως, ἀλλὰ νῦν τὸ πρῶτον ἐξήγαγεν ἐκ τῶν δύο γνωστῶν εἰς αὐτὸν κρίσεων. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦσι *συλλογισμόν*.

Ἐν τῇ λογικῇ δ' ὅμως ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἄλλον τύπον, τόνδε :

Πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Ἦτοι ἐνταῦθα προηγείται ἡ μείζων πρότασις, ἔπεται δ' ἡ ἐλάσσων.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος, ἐν ᾧ ὁρμώμεθα ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικὴν, καλεῖται *κυριῶς συλλογισμὸς*. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ὀρθὸν πάντως, ἐὰν ἡ μείζων πρότασις εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸ γνωστόν, ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθέν, ἀξίωμα «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δ' ἡ μείζων πρότασις ἢ ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα ἐνδέχεται μὲν νὰ εἶναι ὀρθόν, ὅπως ἐν τῷ συλλογισμῷ :

Πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκκιος.

Ἐνδέχεται δ' ὅμως νὰ εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως ἐν τῷ συλλογισμῷ :

Πᾶν τὸ ἔχον πόδας περιπατεῖ.

Ἡ τράπεζα ἔχει πόδας.

Ἡ τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς.

Ἐν τῷ προηγούμενῳ συλλογισμῷ ὠρμήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς δ' ὅμως κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν; Παρατηρήσαμεν πολλούς, τὸν Α, Β, Γ, Δ κλπ., οἵτινες ἄνθρωποι ὄντες ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι καὶ πάντες οἱ ἄνθρω-

ποι κατά τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι θνητοί· ὁ συλλογισμός, δι' οὗ κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι ὁ ἑξῆς :

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι ἄνθρωποι.

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι θνητοί.

Πάντες ἄρα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Ἐν τῷ συλλογισμῷ τούτῳ ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικῆς κρίσεως καὶ καταλήγομεν ἐν τῷ συμπεράσματι εἰς γενικὴν κρίσιν. Ἐνίστε ὁρμώμεθα καὶ ἀπ' ἀτομικῆς κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, ὅπως δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα :

Ἡ αἰξ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

Ἡ αἰξ αὕτη εἶναι μηρυκαστικόν.

Πάντ' ἄρα τὰ μηρυκαστικά ἔχουσι στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμὸν τοῦτον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁρμώμεθα ἀπὸ μερικῆς ἢ ἀτομικῆς κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, καλοῦμεν *ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν*, τὸ συμπέρασμα δ' αὐτοῦ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὠρισμένον, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη, ὅπως βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀκριβείας καὶ ὀρθότητος αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον δ' ἐκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐξαχθὲν ἤδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περὶ τῆς ἀκριβείας αὐτοῦ.

Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς εἶναι σπουδαιότατος ἔν τε τῷ σχολείῳ καὶ ταῖς ἐπιστήμας ἐν γένει· διὰ τούτου ἐκ μερικῶν περιπτώσεων ὁρμώμενοι ἐξάγομεν τοὺς κανόνας ἐν τῇ Γραμματικῇ καὶ τῇ Ἀριθμητικῇ, τοὺς νόμους ἐν τῇ Φυσικῇ καὶ τῇ Γεωγραφίᾳ καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους ἔν τε τῇ Πολιτικῇ καὶ τῇ Ἱερᾷ Ἱστορίᾳ· ἀφοῦ δ' εὖρωμεν τὰ γενικὰ ταῦτα συμπέρασματα, κατόπιν προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν διὰ τοῦ κυρίως συλλογισμοῦ.

3. Ὁ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός.

Τὴν φύσιν τούτου δεικνύει ἡμῖν τὸ ἐπόμενον παράδειγμα :

Ὁ ἀετὸς εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μοι πτηνὰ πέτονται.

Δ. Γεωγραφικὴ καὶ Ψυχολογία

5

Και ὁ ἀετός ἄρα πέτεται.

Ἐν τῷ συλλογισμῷ τούτῳ ὀρμώμεθα ἐκ μερικῆς κρίσεως καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικὴν· τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι ὀρθόν, δυνατόν δ' ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ὅπως συμβαίνει ἐν τῷ ἐπομένῳ παραδείγματι :

Ὁ στρουθοκάμηλος εἶναι πτηνόν.

Γὰ γνωστά μοι πτηνὰ πέτονται.

Καὶ ὁ στρουθοκάμηλος ἄρα πέτεται.

Ὁ τύπος οὗτος τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικός, ἐνῶν ὁ λογικός ἔχει διάφορον διάταξιν, ταττομένης πάντοτε πρώτης τῆς μεζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμῷ προβαίνομεν ἀπὸ γνωστῶν μερικῶν περιπτώσεων εἰς νέαν μερικὴν περίπτωσιν, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτε μὲν ὀρθόν, ὅτε δ' ἐσφαλμένον.

Οὕτως εὑρομεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἶδη· ἐν τῇ καθ' ἡμέραν δ' ὅμως βίῳ οὐδέποτε ἢ σπανιότατα ἐκφραζόμεθα καθ' ἓνα τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Πολλῇ μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, ὅτι διαλεγόμενοι ἐκφράζομεν μόνον τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεων ἡμῶν προστιθέντες τὸ πολὺ καὶ μίαν τῶν προκειμένων ὡς προσδιορισμὸν τοῦ συμπεράσματος. Ἐν ἡμέρᾳ τοῦ χειμῶνος π.χ. παρατηρῶ, ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι καυστικός καὶ λέγω· αὔριον θὰ ἔχωμεν βροχὴν· τοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ ὅλου, ὃν ἔκαμα ἐν ἐμοὶ χωρὶς νὰ ἐκφράζω αὐτὸν τελείως. Οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ λέγονται ἀτελεῖς συλλογισμοὶ καὶ εἶναι συνηθέστατοι.

§ 18. Νοεῖν καὶ λέγειν.

Παράστασις καὶ λέξις. Ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ παράστασις ἀντικειμένου τινὸς ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησιν τὴν παράστασιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· οὕτω π.χ., εὐθύς ὡς ἴδω τὴν τράπεζαν, ἐνθυμοῦμαι καὶ τὴν λέξιν τράπεζαν, εὐθύς ὡς εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν

μου ἢ παράστασις τῆς ἀγελάδος, ἐπαναφέρω εἰς ταύτην καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς, καὶ οὕτω καθεξῆς. Πῶς τοῦτο συμβαίνει ἐξηγήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω· ὁ βλέπων ἢ ἀκούων τὴν λέξιν ἀναπλάττει καὶ τὴν παράστασιν τοῦ σχετικοῦ ἀντικειμένου καὶ ὁ λέγων ἢ γράφων τὴν λέξιν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων τὰς σχετικὰς παραστάσεις, ἐφ' ὅσον αὐταὶ εὐρίσκονται ἐκεῖ συνδεδεμέναι ἕνεκα τῆς συνυπάρξεως αὐτῶν, ἔστω καὶ ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον. Κατὰ ταῦτα ἢ παράστασις, ἣτις εἶναι καθαρὰ ψυχικὴ εἰκὼν, ἔχει ὁρατὸν καὶ ἀκουστὸν ἀντιπρόσωπον αὐτῆς τὴν λέξιν, ἣτις ταύτην χαρακτηρίζει. Ἐν τῇ καθ' ἡμέραν λόγῳ ὁ ἀντιπρόσωπος οὗτος τῆς παραστάσεως, δηλ. ἡ λέξις, ἀντικαθίστηται συχνότατα καὶ τελείως τὴν παράστασιν αὐτήν. Οὕτω λέγομεν καὶ ἀκούομεν τὰς λέξεις, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἐκάστοτε τελείαν συνείδησιν τῶν παραστάσεων, ὡς αὐταὶ χαρακτηρίζουσιν. Ἐν τινὶ δ' ὅμως συζητήσει κατ' ἀνάγκην πρέπει διαλεγόμενοι περὶ οἰουδήποτε ἀντικειμένου νὰ ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνείδησει σαφῆ τὴν εἰκόνα τούτου, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, ἂν θέλωμεν νὰ στηριζώμεθα ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως καὶ νὰ ἔχωμεν πεποιθήσιν, ὅτι θὰ ἐξέλθωμεν νικηταὶ ἐκ τῆς συζητήσεως ταύτης.

Νόνισι καὶ πρότασι. Ἐὰν ἀκούσωμεν ἢ ἴδωμεν πού τι περὶ *θυέλλης*, ἐὰν ἄρα ἔλθῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἢ παράστασις τῆς *θυέλλης*, θὰ ἔλθωσιν εἰς ταύτην κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ αἱ παραστάσεις *ἄηρ*, *νέφη*, *θέρου*, *βροχῆ* συγχρόνως δ' ὅμως ἔχομεν ἐν τῷ νῷ καὶ τὴν μεταξὺ τῶν παραστάσεων τούτων σχέσιν, ἣτοι *κρίνομεν* περὶ αὐτῶν· ἐὰν τὴν κρίσιν ταύτην ἐκδηλώσωμεν καὶ διὰ λέξεων, τότε ἔχομεν, κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ κρίσεως, τὴν πρότασιν.

Ὡς μέσον, ὅπερ φέρει εἰς σχέσιν τὴν παράστασιν τῆς *θυέλλης* πρὸς τὴν τοῦ *ἄερος*, ἔχομεν ἐν νῷ τὸν τόπον. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ ἐκδηλώσωμεν καὶ διὰ λέξεων τὴν σχέσιν ταύτην, τὴν ἔχομεν ἐν νῷ, θὰ ἔχωμεν τὴν πρότασιν :

Ἡ θύελλα εἶναι φαινόμενον παρατηρούμενον ἐν τῷ ἄερι ἢ ἡ θύελλα συμβαίνει ἐν τῷ ἄερι.

Ἡ σχέσις, ἣν ἔχομεν ἐν τῷ νῷ μεταξύ τῆς παραστάσεως τῆς θυέλλης καὶ τῶν νεφῶν, εἶναι αἰτιώδης, ἐκδηλοῦμεν δὲ ταύτην διὰ τῆς ἐξῆς προτάσεως : *Θύελλα συμβαίνει, ἐπειδὴ συναντῶνται διάφορα νέφη.* Ἡ σχέσις μεταξύ τῆς παραστάσεως τῆς θυέλλης καὶ τῆς τοῦ θέρους, ἣν ἔχομεν ἐν νῷ, εἶναι χρονικὴ καὶ ἐκδηλοῦμεν ταύτην διὰ τῆς ἐπομένης προτάσεως : *Ἡ θύελλα συμβαίνει ἢ παρατηρεῖται κατὰ τὸ θῆρος.*

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι πᾶσα νόησις ἡμῶν εἶναι νοεῖν ἐν λέξεσιν, ἤτοι λέγειν γεγωνυῖα ἢ σιγαλῆ τῇ φωνῇ. Διὰ τῆς γλώσσης ἄρα λαμβάνουσιν αἱ σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα ἡμῶν ὠρισμένην καὶ σαφῆ ἐκδήλωσιν. Ἡ ἐκδήλωσις αὕτη τῶν διανοημάτων ἡμῶν διὰ τῶν λέξεων εἶναι τοῦτο, ὅπερ καλοῦμεν *προφορικὸν λόγον* ἢ *γλῶσσαν* ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ. Ἐφ' ὅσον δὲ παριστῶμεν τὸν *προφορικὸν λόγον* δι' ὠρισμένων γραπτῶν σημείων (τῶν γραμμάτων), ἔχομεν τὸν *γραπτὸν λόγον* ἢ τὴν *γραπτὴν γλῶσσαν*. Μόνον τότε παριστῶμεν ἐν ἡμῖν σαφῶς τοῦτο, ὅπερ ἐκάστοτε ἔχομεν ἐν νῷ, ὅταν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν πρὸς ἐκδήλωσιν αὐτοῦ τὰς καταλλήλους λέξεις, τὴν ὀρθὴν ἔκφρασιν.

§ 19. Γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς γλώσσης.

Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς γλώσσης, ἣν δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν παρὰ τῷ παιδί, διακρίνονται διάφοροι περίοδοι, ἐκάστη ἴδιον ἔχουσα χαρακτηῖρα.

1. Εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν ὁ παῖς ἐκβάλλει φθόγγους τινὰς καὶ λέγομεν, ὅτι *κραυγάζει*. μετὰ τῶν κραυγῶν δὲ τούτων συνδέονται καὶ κινήσεις τῶν βραχιόνων ἢ τῶν ποδῶν καὶ συσπάσεις τῶν μυῶν τοῦ προσώπου. Τίς ἢ αἰτία τῶν κραυγῶν τούτων;

Ὁ παῖς αἰσθάνεται δυσάρεστά τινα ζωικὰ αἰσθήματα, π. χ. πειναν, πόνον κλπ. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα εἶναι ἢ αἰτία τῆς συσπάσεως τῶν μυῶν τοῦ προσώπου καὶ τῶν κινήσεων τῶν ποδῶν καὶ τῶν βραχιόνων. Συγχρόνως δ' ἀναπνέων ἐκβάλλει μεθ' ὅλης τῆς δυνάμεώς του τὸν ἐν αὐτῷ ἀέρα. Πᾶσαι αἱ κινήσεις αὗται

γίνονται αὐτομάτως, οὕτως εἶπεν, ἄνευ συνειδήσεώς τινος, διότι πάντως ὁ παῖς διὰ τῶν κινήσεων τούτων οὐδένα ἐπιδιώκει σκοπόν.

Σὺν τῷ χρόνῳ αἰσθάνεται ὁ παῖς τὰς κινήσεις τῶν βραχιόνων, τῶν ποδῶν καὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καὶ ἀκούει τοὺς παραγομένους φθόγγους, ταχέως δὲ διαγιγνώσκει διὰ τίνος ὀργάνου ἐκτελεῖ τὰς κινήσεις καὶ παράγει τοὺς φθόγγους, οὕτω δὲ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κτᾶται παραστάσεις τοῦ ἑαυτοῦ σώματος. Ἐπακολούθημα τούτου εἶναι ὅτι τὰ διάφορα ὄργανα αὐτοῦ κτῶνται μετρίως δεξιότητα ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν κινήσεων τούτων. Αἱ αὐτόματοι ἄρα κινήσεις εἶναι *προάσκησις* τις διὰ τὰς μετὰ ταῦτα ἐκουσίας καὶ ἀπὸ σκοποῦ γιγνομένης καὶ ἀποτελοῦσι τὴν *πρώτην βαθμίδα* τῶν πρὸς τὸ λέγειν προασκήσεων.

2. Ὄταν ὁ παῖς γένηται μεγαλύτερός πως, μιμῆται ποικίλας ἐκ τοῦ περιβάλλοντος κινήσεις καὶ ποικίλους φθόγγους, κρούει ἢ ἀνυψοῖ τὰς χεῖρας· ἀποπειρᾶται νὰ ἀπτηται τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων καὶ νὰ ἐκβάλλῃ φθόγγους· ἀπομιμῆται τὴν ὄλακὴν τοῦ κυνός, τὸ τικ-τάκ τοῦ ὥρολογίου καὶ τὴν φωνὴν τῶν τοῦ περιβάλλοντος προσώπων, τῆς τροφοῦ, τῆς μητρὸς κτλ.

Πάντα ταῦτα εἶναι ἐπακολουθήματα τῆς ἀντιλήψεως τοῦ παιδός. Διὰ τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς κτᾶται ὁ παῖς παραστάσεις κινήσεων καὶ φθόγγων, αἵτινες δι' ἐπανειλημμένης ἀναπλάσεως καὶ συγχωνεύσεως μετὰ νέων ἀντιλήψεων καθίστανται ὀλίγον κατ' ὀλίγον σαφέστεραι. Αἱ σαφέστεραι δὲ παραστάσεις παρέχουσιν ἀφορμὴν πρὸς ἀπομίμησιν. Ὁ παῖς ἀπομιμῆται κατ' ἀρχὰς ἀκουσίως πᾶν ὅ,τι βλέπει καὶ ἀκούει, ἀργότερον δ' ὅμως ἀπομιμῆται ἐκουσίως ποικίλα πράγματα. Ὅστε αἰτία τῆς ἀπομιμήσεως εἶναι αἱ ἀναπλαττόμεναι παραστάσεις. Ἡ *ἀπομίμησις* λοιπὸν εἶναι ἡ *δευτέρα* βαθμὶς τῆς πρὸς τὸ λέγειν προασκήσεως τῶν παιδῶν.

3. Ὁ μικρὸς παῖς θέτει τὰς χεῖρας εἰς τὸ στόμα καὶ φωνάζει, ὅταν πεινᾷ, σιωπᾷ δ' εὐθύς ὡς ἡ μήτηρ λάβῃ αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας, ἐκτείνει τὰς χεῖρας πρὸς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντι-

κείμενον και φωνάζει, ἐφ' ὅσον δὲν δύναται νὰ λάβῃ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, σιωπᾶ δ' εὐθύς ὡς τοῦτο περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας του.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων βλέπομεν, ὅτι, ὁσάκις ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ πράγματός τινος, ἐκδηλοῖ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην. Αἱ κινήσεις ἄρα και αἱ φωναί, ἅς ἐκβάλλει, ἔχουσι ὠρισμένον σκοπόν, γίνονται ἀπὸ σκοποῦ, διότι διὰ τούτων ὁ παῖς καθιστᾶ τοῖς ἄλλοις γνωστὰς τὰς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας. Πῶς δ' ὅμως κατέληξεν εἰς τοῦτο ὁ παῖς, νὰ ἐκδηλοῖ δηλ. τὰς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας διὰ κινήσεων μελῶν τινων τοῦ σώματος και φωνῶν; Πολλάκις μέχρι τοῦδε ἠσθάνθη ὁ παῖς πείναν και κατ' ἀκολουθίαν τοῦ δυσαρέστου τούτου αἰσθήματος ἔκλαυσεν. Ἀμέσως ἔσπευσεν ἢ τροφός ἢ ἡ μήτηρ και ἔδωκαν εἰς αὐτὸν τροφήν. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις ἐπανελήφθη τοῦτο, ἐσχηματίσθη ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἡ ἐξῆς σειρά τῶν παραστάσεων :

α') Αἰσθημα τῆς πείνης· β') αἰσθημα τῶν κραυγῶν· γ') αἰσθημα τοῦ τρῶγειν και τοῦ κόρου. Νῦν, εὐθύς ὡς εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνειδήσιν του ἢ πρώτη παράστασις, ἢ τῆς πείνης, αὕτη ἀναπλάττει και πάσας τὰς λοιπὰς μετ' αὐτῆς συνδεδεμένας· ὁ παῖς κραυγάζει, διότι γνωρίζει, ὅτι τῇ κραυγῇ θὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ φαγητόν· κραυγάζει ἄρ' ἀπὸ σκοποῦ· σκοπὸς δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ κατάπαυσις τοῦ δυσαρέστου αἰσθήματος τῆς πείνης.

4. Ταχέως ἔρχεται ὁ παῖς εἰς θέσιν νὰ δύνηται και νὰ λέγῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ· κατ' ἀρχὰς ἐκβάλλει φθόγγους τινάς, οὓς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατανοοῦσι μόνον οἱ οἰκετοί, ἀργότερον δὲ προφέρει και λέξεις, διὰ νὰ δηλώσῃ παῖγνιόν τι, τὸ γάλα, τὸ ὕδωρ, τοὺς γονεῖς κλπ. Τούτου δὲ γιγνομένου, λαμβάνει τὸ ποθούμενον.

Οὕτως ἄρχεται τὸ κυρίως λέγειν. Τὸ λέγειν δὲ πάλιν εἶναι ἐπακολούθημα τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων, διότι ἡ παράστασις τοῦ ποθουμένου ἀντικειμένου και ἡ τῶν φθόγγων, δι' ὧν αὕτη δηλοῦται, συνδέονται ἀλλήλαις και δύναται, κατὰ τὰ ἀνωτέρω κατ' ἐπανάληψιν εἰρημένα, νὰ ἀναπλάττωνται ἀμοι-

βαίως. Ἡ τὸ πρῶτον δ' ἑλλιπής τοῦ παιδὸς γλῶσσα διορθοῦται ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τούτου, ὅτι οἱ οἰκετοὶ λέγουσιν αὐτῷ τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων ἀντικειμένων βραδέως καὶ σαφῶς. Ὁ παῖς, τούτου γενομένου, δὲν προσέχει μόνον εἰς τοὺς φθόγγους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θέσιν, ἣν λαμβάνουσιν ἐκάστοτε ἡ γλῶσσα καὶ τὰ χεῖλη τοῦ πρὸς αὐτὸν διαλεγόμενου.

5. Κατ' ἀρχὰς ὁ παῖς διαλεγόμενος μεταχειρίζεται λέξεις μόνον, ὀλίγον δ' ἕμως κατ' ὀλίγον συνδέει ἀλλήλαις τὰς λέξεις καὶ σχηματίζει προτάσεις, κατ' ἀρχὰς βεβαίως ἀτελεῖς, π. χ. ὁ Γιώργος περίπατο· Μαρία κακὴ κλπ.

Τῶν ἀτελειῶν τούτων ἀπαλλάττεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ παῖς διὰ τε τῆς ἀναστροφῆς μετὰ τῶν οἰκείων, οἵτινες ὀρθῶς διαλέγονται, καὶ δι' ἰδιαιτέρως διδασκαλίας. Ἐν τούτῳ δὲ κτᾶται σὺν τῷ χρόνῳ τὴν δεξιότητα νὰ ἐκφράξῃ τὰ ἑαυτοῦ διανοήματα γλωσσικῶς ὀρθότερον καὶ αἱ ἀνωτέρω προτάσεις λαμβάνουσι τὸν ἐξῆς τύπον: Ὁ Γιώργος θέλει νὰ ὑπάγῃ περίπατον, ἡ Μαρία εἶναι κακὴ κλπ.

Πολλάκις παρατηρεῖται, ὅτι παῖδες τινες δὲν προφέρουσι καλῶς γράμματα τίνα ἢ μεταχειρίζονται ἄλλ' ἀντ' ἄλλων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται **βατταρισμός**, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν προέρχεται ἐξ ἐλλείψεως τινος τῶν φωνητικῶν τοῦ παιδὸς ὀργάνων, διορθοῦται διὰ τούτου, ὅτι ἐβίζομεν τὸν παῖδα ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν κατάλληλον τῶν φωνητικῶν ὀργάνων θέσιν, προκειμένου δὲ περὶ τῶν δυσχερεστέρων φθόγγων, ἀσκοῦμεν αὐτὸν βαθμηδὸν εἰς τὴν ὀρθὴν προφοράν αὐτῶν. Τὴν δὲ **βραδυγλωσσίαν** θεραπεύομεν διὰ συστηματικῶν ἀναπνευστικῶν καὶ γλωσσικῶν ἀσκήσεων.



ΜΕΡΟΣ Β'

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§ 20. Γένεσις καὶ φύσις τοῦ συναισθήματος.

Γνωρίζομεν ἤδη, ἐξ ὧσων ἐμάθομεν ἀνωτέρω ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ, τί εἶναι τὸ αἶσθημα· γνωρίζομεν δ' ὡσαύτως, ὅτι τὰ αἰσθήματα διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ τὸν τόνον· ἄλλα μὲν εἶναι εὐάρεστα, ἄλλα δὲ δυσάρεστα· οὕτω π. χ. βλέπων τὸν πατέρα μου νεκρόν, δυσαρεστοῦμαι, τοῦναντίον, ἐὰν οὗτος μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν ἀνέρωσεν ἐντελῶς, εὐχαριστοῦμαι· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εὐχαριστοῦμαι μὲν, ὅταν βλέπω ὡραίαν εἰκόνα, ὡραῖον οἰκοδόμημα, δυσαρεστοῦμαι δ' ὅμως, ὅταν βλέπω ὅτι ἡ εἰκὼν ἢ τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἀηδέες. Ἐντεῦθεν παρατηροῦμεν, ὅτι τὰ αἰσθήματα συνοδεύονται συνήθως ὑπὸ εὐαρεστήσεως ἢ δυσαρεσκείας.

Πλὴν δ' ὅμως τῆς εὐαρεστήσεως ἢ δυσαρεσκείας, τῆς συνοδεύουσας τὰ διάφορα αἰσθήματα, διακρίνομεν ἐν αὐτοῖς καὶ ἕτερόν τι· ὅταν πρόκηται νὰ λάβω δῶρόν τι κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ἢ τὴν ἐπέτειον τοῦ ὀνόματός μου, δὲν αἰσθάνομαι μόνον εὐαρέσκεϊαν, ἀλλὰ καὶ διέγερσιν τινα· ταύτην καλοῦμεν *ἐντασιν*· ὅταν δὲ λάβω πλέον τὸ προσδοκώμενον, καταπαύει ἡ διέγερσις αὕτη· τὴν κατάστασιν ταύτην καλοῦμεν *κατάπαυσιν*.

Τελευταίον, ὅταν προσδοκῶμεν εὐχάριστον ἢ δυσάρεστόν τι, εὐρισκόμεθα εἰς διαρκῆ ταρχήν. Τὴν κατάστασιν ταύτην χαρακτηρίζομεν ὡς *ἐξέγερσιν*· ὅταν δὲ θᾶπτον ἢ βράδιον ἐκπλη-

ρωθή τὸ προσδοκώμενον, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμὸν ψυχικὴν κατάστασιν, ἢ συχαίσομεν, ὅπως λέγομεν συνήθως, ἢ καταπραϋνόμεθα· ταύτην τὴν κατάστασιν καλοῦμεν **καταπραϋνῶσιν**.

Εἷς τινὰς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅπως π. χ. ὅταν φάγωμεν εὐάρεστόν τι ἢ δυσάρεστον, εἰς ἄλλας δ' ὅμως παρατηροῦμεν καὶ τὰς τρεῖς τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων, τοῦτο δ' εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερον ἐν τῷ βίῳ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δ' ὅμως, ὅ,τιδήποτε τῶν ἑνωτέρω καὶ ἂν συμβῇ, παρατηροῦμεν τοῦτο, ὅτι ἕνεκα τῶν αἰσθημάτων, παραστάσεων ἢ διανοημάτων ἡμῶν ἢ ψυχικῆ κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ὅτε μὲν χαίρομεν, ὅτε δὲ λυπούμεθα· **τὴν συνειδησὶν ταύτην τῆς χαρᾶς ἢ λύπης καλοῦμεν συναίσθημα**. Ἐφ' ὅσον βλέπομεν ἀπλῶς μίαν εἰκόνα, ἔχομεν αἰσθημα, ὅταν δ' ὅμως καὶ εὐχαριστηθῶμεν ἢ δυσαρστηθῶμεν ἐκ τῆς θέας τῆς εἰκόνας ταύτης, ἔχομεν συναίσθημα. ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἀκούω ἀπλῶς τυφλοῦ τινος ἐπαίτου, διεκτραγωδοῦντος τὴν κατάστασιν αὐτοῦ, ἔχω αἰσθημα, ὅταν δ' ὅμως καὶ λυπηθῶ αὐτὸν διὰ τὸ δυστύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

Ὡς γενικᾶς τῶν συναισθημάτων ιδιότητος δυνάμεθα νᾶναφῆρωμεν τὰς ἐξῆς :

α') Τὰ συναισθήματα ἐν γένει δύνανται νᾶ ὑπαχθῶσιν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους, τὴν **ἡδονὴν** καὶ τὴν **λύπην**, ὧν μεταξὺ διακρίνομεν οὐδετέραν τινὰ ζώνην, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὔτε χαίρει οὔτε λυπεῖται.

β') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων κατὰ ποσόν. ἄλλη εἶναι ἡ λύπη μου, ὅταν μάθω, ὅτι ἀπέθανε γνωστός, καὶ ἄλλη, ὅταν ἴδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου. Ἐκ τῆς ἰσχύος δὲ ταύτης τοῦ συναισθήματος ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ὅλην κατάστασιν τῆς συνειδήσεως.

γ') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸ ποῖόν· ἄλλη εἶναι ἡ εὐχαρίστησις, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς θέας ἀγαθῆς τινος πράξεως, καὶ ἄλλη ἢ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἐπιχειρήσεώς τινος.

δ') Πάντα τὰ συναισθήματα ἀπαμβλύνονται, καθ' ὅσον ἐπαλαμβάνονται συχνάκις τὰ προκαλοῦντα τὰ συναισθήματα ταῦτα αἷτια.

ε') Τὰ συναισθήματα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς προτέρας ψυχικῆς καταστάσεως. Ἡ ἡδονὴ π. χ. ἢ ἡ λύπη εἶναι πολλῶ ἰσχυρότερα, ὅταν ἐπακολουθῶσι λύπη ἢ ἡδονή.

ς') Τὰ συναισθήματα συνδέονται στενῶτατα τῷ καθ' ἑαυτοῦ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης εἶναι σπουδαίωτατα διὰ τὴν συντήρησιν αὐτοῦ.

§ 21. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναισθημάτων.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐγένοντο πολλαὶ καὶ ἐπιμεμελημέναι ἔρευναι, ὅπως καθορισθῇ ἡ ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δὲ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Αἱ παρατηρήσεις αὗται, ὑπὸ πολλῶν ψυχολόγων δι' εἰδικῶν ὀργάνων γενόμεναι, κατέληξαν εἰς τὰ ἑξῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῆ συμπεράσματα :

Ἄπλα εὐάρεστα συναισθήματα (π. χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουσιν ὡς ἐπακολούθημα ἐπιβράδυνσιν ἅμα καὶ ἐνίσχυσιν τῶν παλμῶν. Ἄπλα δυσάρεστα συναισθήματα (π. χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουσιν ἐπιτάχυνσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν. Διεγερτικὰ συναισθήματα ἐπιφέρουσιν ἐνίσχυσιν, καταπραῦντικὰ δὲ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν ἄνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει δὲν ἐγένοντο ἐπὶ ἀπλῶν συναισθημάτων διεγέρσεως καὶ καταπραΰσεως (π. χ. ὑψηλῶν τόνων, ἐρυθροῦ χρώματος ἢ χαμηλῶν τόνων καὶ κυανοῦ χρώματος), ἀλλ' ἐπὶ συναισθημάτων προκληθέντων ὑπὸ πολυπλόκων ἐρεθισμῶν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἀποτελέσματα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀσφαλῆ. Τοῦναντίον ἡ ὑπάρχουσα ἔντασις ἐπιφέρει σαφέστατα ἐπιβράδυνσιν καὶ ἐξασθένωσιν, ἐνῶ, ὅταν ἐπέρχηται ἡ κατάπτωσις, παρατηρεῖται ἐνίσχυσις, πιθανῶς δὲ καὶ ἐπιτάχυνσις τῶν παλμῶν.

§ 22. Διαίρεσις τῶν συναισθημάτων.

Τῶν συναισθημάτων ἄλλα μὲν συνδέονται πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἄλλα δὲ πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ κρίσεις ἡμῶν. Τὰ πρῶτα συνηγήσαμεν ἤδη καὶ ἐν τῷ γνωστικῷ, προκειμένου περὶ τοῦ τόνου τοῦ αἰσθήματος.

Ἐκεῖ ἐνθυμούμεθα, ὅτι τόνον τοῦ αἰσθήματος εἶχομεν ὀνομάσει τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον αὐτοῦ. Ἀκριβῶς αὐτὸ τοῦτο καλοῦμεν *ὕλικὸν ἢ σωματικὸν συναίσθημα*. τὰ δὲ δεύτερα, ἅτινα σχετίζονται πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ κρίσεις ἡμῶν, καλοῦμεν ἀνώτερα ἢ *πνευματικὰ συναίσθηματα*. Τὰ πνευματικὰ συναίσθηματα πάλιν εἶναι ποικιλώτατα καὶ δυνάμεθα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς *διατήρησιν τοῦ βίου* νὰ ὑποδικαιρέσωμεν ταῦτα ὡς ἑξῆς :

Ὅπως ἐν παντὶ ὀργανικῷ ὄντι, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἢ πρὸς διατήρησιν ὄρμῃ ἐμφανίζεται ὑπὸ δύο διαφόρους μορφάς, τὴν ὄρμην *πρὸς διατήρησιν ἑαυτοῦ* καὶ τὴν πρὸς *διατήρησιν τοῦ εἶδους*. Παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις, ὅπως παρετήρησεν ἡδὴ ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει *κοινωνικὸν ζῷον*, ἀνεπτύχθη σπουδαίως ἡ ὄρμῃ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἶδους. Μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὄρμης ταύτης ἔχει τὸ συναίσθημα, διότι παρατηροῦμεν, ὅτι τὴν εὐχαρίστησιν ἢ δυσἀρέσκειαν ἡμῶν δὲν διεγείρει μόνον ἡ ἀτομικὴ ἡμῶν εὐημερία ἢ δυστυχία, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐημερία ἢ δυστυχία τῆς κοινωνίας, εἰς ἣν καὶ ἡμεῖς ἀνήκομεν. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἑξῆς συναισθήματα :

α') Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν εὐἀρέσκειαν ἢ δυσἀρέσκειαν τὴν σχετιζομένην πρὸς ἡμᾶς αὐτούς· τὰ συναίσθηματα ταῦτα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν *ἀτομικὰ συναίσθηματα*.

β') Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν εὐημερίαν ἢ δυστυχίαν τῆς οἰκογενείας ἢ *οἰκογενειακὰ συναίσθηματα*.

γ') Συναίσθηματα προερχόμενα ἐκ τῆς εὐημερίας ἢ δυστυ-

χίας τῆς κοινωνίας, εἰς ἣν καὶ ἡμεῖς ἀνήκομεν, ἢ πατριωτικὰ συναισθήματα.

δ') Συναισθήματα προερχόμενα ἐκ τῆς εὐημερίας ἢ δυστυχίας τοῦ πλησίον ἡμῶν ἢ συμπαθητικὰ συναισθήματα.

Εἰς ταῦτα προστίθενται τὰ συναισθήματα τὰ προερχόμενα τὸ μὲν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως, τὸ δ' ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐν γένει, τὸ δ' ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου· τὰ σπουδαιότατα τῶν συναισθημάτων τούτων εἶναι :

ε') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

ς') Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

ζ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

η') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

§ 23. Ὑλικὰ ἢ σωματικὰ συναισθήματα.

Παραδείγματά τινα θὰ διασαφηνίσωσιν ἡμῖν τὰ κατὰ τὰ συναισθήματα ταῦτα.

Ὁ ἀλγῶν τὴν κεφαλὴν εἶναι σιωπηλὸς καὶ φαίνεται κατεχόμενος ὑπὸ λύπης, εὐθύς δ' ὅμως, ὡς παρέλθῃ τὸ ἄλγος τοῦτο, μεταβάλλεται ἡ ψυχικὴ του κατάστασις καὶ ἀνακτᾶται οὗτος τὴν προτέραν εὐθυμίαν.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ ἥλιος, ὁ ὥρατος καιρὸς καθιστῶσιν ἡμᾶς εὐθύμους, τὸναντίον τὸ σκότος, ὁ σκοτεινὸς καὶ ὑγρὸς καιρὸς ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἡμᾶς δυσαρέστως ἀφαιροῦντα τὴν εὐχαρίστησιν καὶ εὐθυμίαν. Εὐχάριστος συναναστροφή καὶ μουσικὴ χαροποιοῦσι τὸν ἄνθρωπον, τὸναντίον μονήρης βίος δυσαρρεστεῖ αὐτόν. Ὁ ἀγαπῶν τὰ καλὰ φαγητὰ καταλαμβάνεται ὑπ' ἀπάτου λύπης, ἔταν γεύηται φαγητοῦ μὴ καλοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων βλέπομεν, ὅτι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωικὸν ἢ ἄλλο αἴσθημα προξενεῖ ἡμῖν χαρὰν ἢ λύπην. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη ἢ δυσαρρέσκεια, ἣτις συνδέεται μεθ' ὠρισμένων αἰσθημάτων, καλεῖται ὑλικὸν ἢ σωματικὸν συναίσθημα· καὶ εἶναι εὐάρεστον μὲν, ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν

συνείδησιν, ὅτι ἐρεθισμός τις προάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματος κατάστασιν, δυσάρεστον δ' ἔταν συμβαίνει τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ὕλικὰ συναισθήματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίᾳ δὲ τὸν τοῦ παιδός. Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἣν παρατηροῦμεν εἰς τοὺς παῖδας, εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα τοιούτων ἢ τοιούτων αἰσθημάτων. Ἐπειδὴ δ' ἡ χαρὰ αὕτη ἢ ἡ λύπη ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν ὅλην ψυχικὴν τοῦ παιδὸς κατάστασιν καὶ τὴν πρὸς μάθησιν ἐπιδεικτικότητα, πρέπει οἱ ἐντεταλμένοι τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν παιδῶν νὰ φροντίζωσιν, ὥπως διὰ καταλλήλου ἐνεργείας προάγωσι τὴν ὑγίειαν καὶ ἱκανοποιῶσι τὰς σωματικὰς ἀνάγκας αὐτῶν παρέχοντες κατάλληλον καὶ ἐπαρκὲς φαγητόν, εὐάρεστους ἐνασχολήσεις, καιρὸν πρὸς παίγνια καὶ ἐν γένει πράττοντες πᾶν ἔτι συντελεῖ νὰ ἐπιφέρῃ εὐάρεστα, νὰ κωλύῃ δὲ δυσάρεστα ὕλικὰ συναισθήματα.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὕλικὰ συναισθήματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ ζωϊκὸν αἶσθημα, ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀκμὴν ἐν γένει τοῦ σώματος ἡμῶν, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ταῦτα καὶ ὡς *ἀτομικὰ συναισθήματα*. Περὶ τῶν ἀτομικῶν συναισθημάτων, τῶν ἀναφερομένων ἐν γένει εἰς τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, γενήσεται κατωτέρω ἴδιος λόγος.

§ 24. Πνευματικὰ συναισθήματα.

Ἀνωτέρω ἤδη ἐλέγομεν, ὅτι τὰ πνευματικὰ συναισθήματα διακρίνονται τῶν σωματικῶν διὰ τοῦτου, ὅτι τὰ μὲν σωματικὰ σχετίζονται ἀμέσως πρὸς τὰ αἰσθήματα, τὰ δὲ πνευματικὰ ἀμέσως πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ κρίσεις ἡμῶν· λυποῦμαι ἀλγῶν τὴν κεφαλὴν ἢ ἄλλο τι τοῦ σώματος μέρος, λυποῦμαι δ' ὅμως καὶ ἐφ' ὅσον βλέπω, ὅτι οἱ ἄλλοι δὲν ἀναγνωρίζουσι τὴν ἀξίαν μου· ἢ μία λύπη εἶναι ἕλως διάφορος τῆς ἄλλης. Τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων ἔχομεν, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη, διάφορα εἶδη, ἅτινα θὰ ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερῶς ἕκαστον.

α') Ἀτομικὰ συναισθήματα.

Ὅταν παράστασις ἀντικειμένου ἢ γεγονότος τινὸς προκαλῆ ἐν ἡμῖν τοιαύτας συνδέσεις καὶ κρίσεις, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνωμεν τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ γεγονός ἐπιβλαβὲς εἰς τὴν διατήρησιν ἡμῶν αὐτῶν, γεννᾶται ἐν ἡμῖν *δυσάρεστον συναισθημα*, τοῦναντίον δ' ἐὰν ἐκλαμβάνωμεν αὐτὸ ὡς *προάγον* τὴν ζωικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν, γεννᾶται ἐν ἡμῖν *εὐάρεστον συναισθημα*. Τὰ συναισθήματα ἐν γένει ταῦτα περιλαμβάνομεν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν *ἀτομικῶν συναισθημάτων*. Σημειωτέον δ' ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ *πραγματικῆς* βλάβης ἢ προαγωγῆς, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ βλάβης ἢ προαγωγῆς κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν. Τὸ γεννώμενον δὲ συναισθημα εἶναι διάφορον, καθ' ὅσον ἢ προκαλοῦσα αὐτὸ παράστασις εἶναι παράστασις ἀντικειμένου ἢ γεγονότος, ἔτι δὲ τὰ ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης βλάβης διεγειρόμενα συναισθήματα δεικνύουσι πολὺ περισσοτέρας διαβαθμίσεις ἢ τὰ ἐκ τῆς ὑποτιθεμένης ὠφελείας.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ συναισθήματος, τὸ ὅποιον προκαλεῖ ἢ παράστασις ἐπιβλαβοῦς ἀντικειμένου ἢ γεγονότος, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς *δυνάμεως*, ἣν ἔχει πρὸς βλάβην τὸ ἀντικείμενον ἢ γεγονός τοῦτο, ἐκ τῆς *ἀντιστάσεως*, ἣν πιστεύομεν ὅτι δυνάμεθα ἀντιτάξωμεν εἰς αὐτό, καὶ τοῦ *ἀποτελεσματικοῦ* αὐτῆς, καὶ ἐκ τούτου, ἐὰν τὸ ἐπιβλαβὲς ἀντικείμενον ἢ γεγονός εἶναι ἐπιβλαβὲς *ἐνεργεῖα* ἢ *δυνάμει* μόνον. Ἐνεργεῖα λέγεται ἀντικείμενον τι ἐπιβλαβές, ἐὰν ἀποδίδωμεν αὐτῷ τὴν *πρόθεσιν* νὰ βλάβῃ ἡμᾶς, ὅπως εἶναι π.χ. τὸ θηρίον, ὁ ἐχθρὸς κτλ., *δυνάμει* δ', ἐφ' ὅσον δύναται ἀπλῶς νὰ βλάβῃ ἡμᾶς, ὅπως εἶναι π.χ. ὁ ὀρμητικῶς ἐπερχόμενος σιδηροδρομικὸς συρμός, ὅστις διὰ τοὺς μακρὰν μὲν εὐρισκόμενους εἶναι πικντελῶς ἀβλαβής, τὸν ἐπὶ τῆς γραμμῆς δ' ὅμως εὐρισκόμενον δύναται νὰ διαμελίσῃ. Δυνάμει ἐπιβλαβὲς ὡσαύτως εἶναι καὶ οἰονδήποτε ἄλλο μηχανήμα, ἢ πυρκαϊά, τὸ βράσθρον κτλ.

1. Ἐκ τῶν διαβαθμίσεων, ἃς δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν

τῇ δυνάμει τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ προτίθεται νὰ προξενήσῃ ἡμῖν βλάβην, ἐξαίρομεν τὰς ἐξῆς πέντε, ὡς τὰς σπουδαιότατας. Τὴν δυνάμιν τοῦ ἐπιβλαβοῦς ἀντικειμένου ἐκλαμβάνομεν : α') ὡς ἀκαταμάχητον· β') ἀνωτέραν τῆς ἡμετέρας· γ') ἴσην τῇ ἡμετέρᾳ· δ') κατωτέραν τῆς ἡμετέρας· ε') ἀσήμαντον.

α') Ἐπιτίθεται καθ' ἡμῶν π. χ. ἐχθρὸς, ὅστις ὑποθέτομεν, ὅτι ἔχει δυνάμιν, ἣν ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ καταβάλωμεν· τὸ πρῶτον συναίσθημα, ὅπερ γεννᾶται ἐν ἡμῖν, εἶναι ὁ τρόμος. Ἐὰν ὁ ἐχθρὸς προκαλῆ ἡμᾶς, ἢ παρκαθιδόμεθα ἀμέσως, ὁπότε ἔχομεν τὸ συναίσθημα τῆς ἐκουσίας ὑποταγῆς, τῆς ὑποχωρήσεως, ἢ ἀντιτασσόμεθα μετὰ τοῦ θάρρους, ὅπερ παρέχει ἡμῖν ἡ ἀπόγνωσις. Ἐὰν ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἐπιτύχῃ, ἔχομεν τὸ συναίσθημα τῆς θριαμβευούσης ὑπερηφανίας, ἐὰν δ' ἀποτύχῃ, τὸ τῆς ἀπογνώσεως.

β') Ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἔχῃ ἀνωτέραν τῆς ἡμετέρας ἰσχύν, τὸ πρῶτον συναίσθημα, ὅπερ διεγείρεται ἐν ἡμῖν, εἶναι ὁ φόβος. Ἡ πρόκλησις διεγείρει τὸ συναίσθημα τοῦ θάρρους, καὶ ἡ μὲν ἀποτελεσματικὴ ἀντίστασις τὸ τοῦ θριάμβου, ἢ δ' ἀνευ ἀποτελέσματος τὸ τῆς ταπεινώσεως, ἐὰν μὴ τὸ τῆς ἀπογνώσεως.

γ') Ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἔχῃ δυνάμιν κατὰ τὰ φαινόμενα ἴσην τῇ ἡμετέρᾳ, τὸ πρῶτον συναίσθημα, ὅπερ διεγείρεται ἐν ἡμῖν, εἶναι τὸ τοῦ μίσους. Ἐὰν προκαλέσῃ ἡμᾶς, ἔχομεν τὸ συναίσθημα τῆς ὀργῆς, καὶ ἂν ἀναβληθῇ ἢ πραγματοποιησῆς τῆς ἀντιστάσεως, τὸ τῆς ἐκδικήσεως. Ἐπιτυχῆς ἀντίστασις προκαλεῖ τὸ συναίσθημα τῆς νίκης, ἀνεπιτυχῆς δὲ τὸ τῆς ἥττης καὶ ταπεινώσεως.

δ') Ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἔχῃ δυνάμιν κατωτέραν τῆς ἡμετέρας, προκαλεῖ πρῶτον τὸ συναίσθημα τῆς ἀηδίας, ἢ δὲ πρόκλησις αὐτοῦ τὸ τοῦ οἴκτου. Ἐπιτυχῆς ἀντίστασις προκαλεῖ τὸ συναίσθημα τῆς ἐπιτυχίας, ἀνεπιτυχῆς δὲ τὸ τῆς ἀποτυχίας.

ε') Ἐὰν τέλος ἡ δυνάμις τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἀσήμαντος, κατ' ἀρχὰς διεγείρεται ἐν ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς, ἢ δὲ πρόκλησις διεγείρει τὴν εἰρωνείαν.

2. Ἀντικείμενον δυνάμει μόνον, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνεργείᾳ

ἐπιβλαβές προκαλεῖ ἀναλόγως τῆς δυνάμεως, ἣν κέκτηται, συναίσθημα, ἕπερ παικίλλει μεταξὺ τῆς *δυσαρρεσκείας* καὶ τῆς *φρίκης*. Ἀντικείμενα ἀπλῶς δυνάμει ἐπιβλαβῆ προκαλοῦσι κατὰ κανόνα συναίσθημα μόνον, ὅταν ἐλάβομέν ποτε ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωμεν τὴν βλάβην, ἣν ταῦτα ἐπιφέρουσιν. Ἡ ἀτμομηχανὴ π. χ., ἣν βλέπομεν σπεύδουσαν, καταλείπει ἡμᾶς ἀδιαφόρους. Ἐὰν δ' ὅμως ἔτυχέ ποτε νὰ ἴδωμεν ἄνθρωπον διαμελιζόμενον ὑπ' αὐτῆς, ἡ θεὰ τῆς ἀτμομηχανῆς διεγείρει ἐν ἡμῖν δυσάρεστον τι συναίσθημα, ἕπερ ἀναλόγως τῆς ἰδιοσυγκρασίας ἡμῶν δύναται νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς φρίκης.

Τὸ *ἐνεργεῖα* ὠφέλιμον διεγείρει παρ' ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς *εὐγνωμοσύνης*, ἐὰν δ' ἔχη μείζονα δύναμιν τὸ τοῦ *σεβασμοῦ*. Τὸ δὲ δυνάμει ὠφέλιμον προκαλεῖ τὸ συναίσθημα τῆς *συμπαθείας*. Εὐγνώμονες ἄρα εἴμεθα δι' εὐεργεσίαν τινὰ γενομένην ἡμῖν, σεβασμὸν δεικνύομεν πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς διδασκάλους, συμπάθειαν δὲ πρὸς τοὺς φίλους καὶ ἐὰν μηδέποτε προξένησαν ἡμῖν καλόν τι.

Ἄλλα συναισθήματα τέλος γεννῶνται ἐκ *γεγονότων*, ἅτινα ἡμεῖς φανταζόμεθα ὡς ὠφέλιμα ἢ βλαβερά. Τὰ συναισθήματα ταῦτα δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν καθ' ὅλου ὡς *χαροποιὰ* ἢ *ὀδυνηρὰ* συναισθήματα. Ἐπιβλαβές γεγονός, ἕπερ ἀπειλεῖ ἡμᾶς ἐν τῇ μέλλοντι, γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς *φροντίδος*, ἐφ' ὅσον δ' ὁ χρόνος τοῦ γεγονότος προσεγγίζει, τὸ τῆς *ἀγωνίας* καὶ τέλος τὸ τῆς *ζωηρᾶς ἀνησυχίας*. Τὰ δύο τελευταῖα συναισθήματα συνδυάζονται πολλάκις τῷ συναισθήματι τῆς *ἐλπίδος* περὶ ἀποφυγῆς τοῦ ἐπικειμένου κακοῦ.

Ἐὰν ἀποφύγωμεν τὸ προσδοκώμενον κακόν, ἔχομεν τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς *ἀνακουφίσεως*. Ἐὰν δ' ὅμως τοῦτο ἐπέλθῃ, ἔχομεν τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τοῦ *ἄλγους*, τῆς *θλίψεως*, τοῦ *πόνου*.

Ἐὰν τοῦναντίον γεγονός τι νομίζωμεν ὠφέλιμον, ἔχομεν πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τὴν *χαροποιὸν προσδοκίαν*, ἐφ' ὅσον δὲ πλησιάζει, *ζωηρὰν ἀνυπομονησίαν*. Ἐὰν μὴ ἐκπληρωθῇ,

ἐπέρχεται τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς *ἐξαπατήσεως*, ἐὰν δ' ἐκπληρωθῇ, τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς *χαρᾶς*, τῆς *ἀγαλλιάσεως*.

Ἐπικίνδυνος π. χ. ἀσθένεια τοῦ ἔμου πατρὸς διεγείρει ἐν ἔμοι κατ' ἀρχὰς τὸ συναίσθημα τῆς φροντίδος. Ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ παρέλθῃ ἡ ἀσθένεια δι' ἐγχειρήσεως, ἔχω ὀλίγας πρὸ τῆς ἐγχειρήσεως ἡμέρας ἀγωνίαν καὶ ζωηρὰν ἀνησυχίαν. Ἐὰν ἡ ἐγχείρησις ἐπιτύχῃ, συναισθάνομαι τὸ μὲν ἀνακούφισιν, τὸ δ' εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν θεραπεύσαντα ἰατρόν. Ἐὰν δ' ὅμως ἐπέλθῃ ὁ θάνατος, γεννῶνται τὰ ὀδυνηρὰ συναισθήματα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Τὰ συναισθήματα, αἵτινα προκαλοῦνται ὑπὸ τῆς προσδοκίας εὐαρέστων γεγονότων, δυνάμεθα κάλλιστα νὰ παρακολουθήσωμεν παρὰ τοῖς παισὶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ὅποτε οὗτοι προσδοκῶσι τὰ συνήθη δῶρα.

β') Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα.

1. Οἰκογενειακὸν συναίσθημα.

Ὁ πρῶτος καὶ κυριώτατος ὅρος πρὸς διατήρησιν καὶ ἐξευγένεισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ γεννᾶται κατὰ πρῶτον τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ὁ σπουδαιότατος παράγων πρὸς τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους τελειοποίησιν, τὸ *συναίσθημα τῆς ἀγάπης*. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ διδάσκειται ὁ ἀνθρώπος νὰ καταρρίπτῃ τὰ ὄρια τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ νὰ μετέχῃ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης καὶ ἄλλων ὄντων.

Ἡ ἀγάπη γεννᾶται κατ' ἀρχὰς μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, ἥτις δὲ αὕτη κατὰ τὴν πρώτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ τελείως ὀλικῇ. Ὅταν δ' ὅμως ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς ἠνάγκασε τὸν ἀνθρώπον νὰ ἔχῃ σταθερὰν κατοικίαν, οὕτω δὲ ἀνὴρ, γυνὴ καὶ τέκνα συνώκουν ἐπὶ μακρὸν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χρόνον, τὸ κατ' ἀρχὰς ὀλικὸν τοῦτο συναίσθημα ἤρξατο νὰ ποβάλλῃ τὴν

ὀλικότητά του καὶ νὰ γίνηται πνευματικώτερον καὶ εὐγενέστερον. Ἡ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀγάπη κορυφούται ἐν τῇ ἀπο-
 πείρᾳ τοῦ εἶναι τὸν ἕνα διαρκῆ κάτοχον τοῦ ἄλλου. Μετὰ τῆς
 τάσεως ταύτης συνδέεται πολλάκις ὁ φόβος, μήπως ἄλλος τις
 ἀφαιρέσῃ τὸ ἀγαπώμενον ὄν, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ μῖσος
 πρὸς τὸν ἐχθρὸν, εἰς ὃν ἀποδίδομεν τὴν πρόθεσιν ταύτην, λαμ-
 βάνει ἐνταῦθα τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῆς **ζηλοτυπίας**. Προϊόν-
 τος τοῦ χρόνου, ἡ γυνὴ διορᾷ ἐν τῷ ἀνδρὶ-οῦ μόνον τὸ ἀγαπώ-
 μενον ὄν, ἀλλὰ περαιτέρω τὸ ὄν, ὅπερ παρέχει πρὸς αὐτὴν τὰ
 μέσα πρὸς συντήρησιν καὶ ὅπερ προστατεύει αὐτὴν ἀπὸ παντὸς
 κινδύνου, οὕτω δὲ πᾶν, ὅπερ βλάπτει ἢ ὠφελει αὐτόν, ἐκλαμ-
 βάνει αὐτὴ ὡς βλάπτον καὶ ὠφελούν **ἑαυτὴν** καὶ οὕτω διεγεί-
 ρονται ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ συναισθήματα, περὶ ὧν ἐν τῷ προη-
 γουμένῳ κεφαλαίῳ ἐγένετο λόγος, προστιθεμένης μόνον εἰς ταῦτα
 τῆς ἀγάπης, ἥτις παρέχει τούτοις ἴδιον χαρακτῆρα. Θαυμασίως
 ἀπεικονίζονται τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐν τῷ ἔκτῳ τῆς Ἰλιάδος
 στοιχείῳ, ἐν τῷ ἀποχωρισμῷ τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς Ἀνδρομά-
 χης. Ὁ δ' ἀνὴρ ἐξ ἄλλου διαδέλπει ἐν τῇ γυναικὶ οὐχὶ μόνον
 τὸ ἀγαπώμενον ὄν, ἀλλὰ καὶ τὴν μητέρα τῶν ἑαυτοῦ τέκνων,
 τὴν διευθύνουσαν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον καὶ μέτοχον τῶν φροντίδων
 καὶ λυπῶν αὐτοῦ. Οὕτω τῇ ἀγάπῃ προστίθεται ἀμοιβαία εὐγνω-
 μοσύνη καὶ σεβασμὸς καὶ γεννᾶται μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς
 τοιοῦτος δεσμὸς, ὥστε ἕκαστος μετέχει τῆς χαρᾶς καὶ τῆς
 λύπης τοῦ ἄλλου.

Πολλῷ μᾶλλον ἀπηλλαγμένη ἐγωΐσμου εἶναι ἡ ἀγάπη τῶν
 γονέων πρὸς τὰ τέκνα· ἴδια ἰσχυρὰ εἶναι ἡ πρὸς τὰ τέκνα
ἀγάπη τῆς μητρός. Ἡ μήτηρ συναισθάνεται πάντα πόνον τοῦ
 παιδὸς ὡς ἴδιον ἑαυτῆς πόνον. Ὁ παῖς εἶναι σὰρξ καὶ αἷμα
 τῆς μητρός, δυνάμεθα δὲ νὰ παρατηρήσωμεν πόσον ἰσχυρὰ εἶναι
 ἡ τῆς μητρός ἀγάπη, ἐφ' ὅσον ὁ παῖς εἶναι μικρὸς καὶ ἔχει
 ἀνάγκη τῆς βοήθειας τοῦ ἄλλου. Ἡ τοῦ πατρὸς ἀγάπη εἶναι
 ὅλως διαφόρου φύσεως. Ὁ πατὴρ βλέπων καὶ ἀναλογιζόμενος
 τὸ τέκνον σκέπτεται μᾶλλον τὸ μέλλον αὐτοῦ καὶ πῶς ἀργότερον

τοῦτο θὰ τὸν βοηθήσῃ ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματός του.

Ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη τῶν τέκνων στηρίζεται ἐπὶ τῶν συναισθημάτων τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ σεβασμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ἐγένετο λόγος ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ. Ἐὰ τέκνα διορθῶσιν εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν τοὺς προστάτας καὶ φύλακὰς των καὶ ἐκείνους, οἵτινες φροντίζουσι διαρκῶς περὶ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου των ὁ μικρὸς παῖς, τιμωρούμενος ὑπὸ τῆς μητρός, καταφεύγει εὐθὺς μετὰ ταῦτα πλειστάκις εἰς τοὺς κόλπους τῆς, οὗς ἐκλαμβάνει ὡς τὸ ἀσφαλέστατον καταφύγιόν του. Ἐκ τῆς πρὸς τὰ τέκνα συμπεριφορᾶς τῶν γονέων ἐξαρτᾶται καὶ ἐν μεγαλειτέρᾳ ἡλικίᾳ ἡ διατήρησις τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς αὐτούς· καθήκον δὲ τῶν γονέων εἶναι διὰ συνεχοῦς φροντίδος καὶ ἐποπτείας ἐπὶ τῶν τέκνων των γὰ διατηρῶσι τὴν πρὸς ἑαυτοὺς ἀγάπην καὶ συμπάθειαν αὐτῶν.

Ἡ ἀγάπη τέλος τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἀλλήλους στηρίζεται μᾶλλον ἐπὶ προσωπικῆς συμπαθείας. Ἡ συμπάθεια δ' αὕτη ἐνισχύεται διὰ τοῦ συναισθήματος, ὅτι πάντες ἀποτελοῦσι μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, συναισθήματος, ὅπερ στενώτατα συνδέει πάντα τὰ μέλη μιᾶς οἰκογενείας. Ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖ, ὡς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἓν ἐνιαῖον ὄλον, πᾶσα δ' ἐξωθεν ἐπερχομένη ὠφέλεια ἢ βλάβη διεγείρει παρ' ἐκάστης τῆς οἰκογενείας μέλει εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα.

2. Τὸ πατριωτικὸν συναισθημα.

Ἐκ τῆς οἰκογενείας ἀνεπτύχθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ πολιτεία. Ἡ πολιτεία, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἀνάγκης πρὸς κοινὴν συνεργασίαν διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν ἀποτελούντων αὐτήν, ἀναπτύσσει πολλῷ μᾶλλον τῆς οἰκογενείας τὴν συνείδησιν τοῦ ὅτι πάντες ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἐνιαῖον ὄλον. Πᾶν, ὅπερ συντελεῖ πρὸς ὠφέλειαν ἢ βλάβην τῆς πολιτείας, διεγείρει κατ' ἀνάγκην τὰ συναισθήματα, ἅτινα γεννῶνται ἐκ τῆς ὁρμῆς πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἐνισχυμένα μόνον ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τοῦ ὅτι πάν-

τες εἰς τὸ αὐτὸ ἔλον ἀνήκουσι. Μισοῦμεν τὸν ἐχθρόν, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν πατρίδα ἡμῶν, καὶ ἀγαπῶμεν τὸν ἄρχοντα, ὅστις φροντίζει διὰ τὴν εὐημερίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, εὐχαρίστως δὲ θυσιάζομεν ὑπὲρ ταύτης καὶ ζωὴν καὶ περιουσίαν. Πάντα τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν δι' ἑνὸς ὀνόματος *ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα*. Εἰς ἕκαστον τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων πολέμων, οὓς τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ἀνέλαβε, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν πάσας τὰς διαβαθμίσεις τοῦ πατριωτικοῦ συναισθήματος, τὸν τρόπον, τὴν ἀπόγνωσιν, τὸν φόβον, ἐξ ἄλλου δὲ τὸ θάρρος, τὴν τόλμην καὶ τὸ συναίσθημα τῆς νίκης.

Ὅτι ἐνταῦθα παρατηρεῖται πολλάκις σύγκρουσις τοῦ ἀτομικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ συναισθήματος πρὸς τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα εἶναι παντὶ γνωστὸν καὶ αὐτόδηλον. Ἡ ποίησις καὶ ἡ ἱστορία παρέχουσιν ἡμῖν ἀφθονώτατα τοιαῦτα παραδείγματα· ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα τὸν βασιλέα τῆς Μεσσηνίας Ἀριστόδημον καὶ τὴν βασιλίссαν τῶν Ἀθηνῶν Πραξιθέαν, θυσιάζοντας τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, τὸν Κόδρον, τὸν Λεωνίδα, τὸν Ἀθανάσιον Διακόν, προσφέροντας ἑαυτοὺς προθύμως θύματα χάριν τῆς πατρίδος, καὶ ἐξ ἄλλου τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ τὸν Κοριολανὸν θυσιάζοντας εἰς τὸν ἐγῶισμὸν καὶ τὴν φιλαυτίαν τὴν ἑαυτῶν πατρίδα.

3. Τὸ κυρίως συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Ἀμφότερα τὰ συναισθήματα, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς δυοῖς προηγούμενοις κεφαλαίοις, τό τε οἰκογενειακὸν καὶ τὸ πατριωτικὸν, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι μετέχουσι καὶ τινος ἐγωῖσμοῦ, διότι συνηθέστατ' ἀπὸ τῆς εὐδαιμονίας ἢ κακοδαιμονίας τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πατρίδος ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀτομικὴ ἡμῶν εὐδαιμονία ἢ κακοδαιμονία. Προϊόντος δ' ὅμως τοῦ χρόνου ὁ ἄνθρωπος ἐξευγενίζεται, θέτει εἰς δευτέραν ἔλως μοῖραν ἑαυτὸν καὶ τότε γεννῶνται παρ' αὐτῷ συναισθήματα, ἐν οἷς πρῶτα καὶ μάλιστα διακρίνεται ἡ εὐαρέσκεια αὐτοῦ ἐπὶ τῇ εὐτυχίᾳ τῶν ἄλλων καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐπὶ τῇ δυστυχίᾳ αὐτῶν,

χωρίς να ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν ἰδίαν κατάστασιν. Ἐν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων τούτων συναισθημάτων εἶναι τὸ *συμπαθητικὸν* συναίσθημα, περὶ οὗ ἔσται ἡμῖν ἐν τοῖς ἐπομένοις ὁ λόγος.

1. Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ἐν τῷ γνωστῷ ποιήματι αὐτοῦ, τῇ Κυρᾷ Φροσύνη, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ Ταχῆρ τῇ διαταγῇ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ ἀπάγει εἰς τὴν λίμνην τῶν Ἰωαννίνων πρὸς θάνατον τὰς 17 γυναῖκας μετὰ τῆς Κυρᾶς Φροσύνης λέγει, ὅτι κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην νύκτα τὰ δυστυχῆ τῆς θηριωδίας τοῦ Ἀλῆ θύματα ἔρριπτον κρυφίως τὸ βλέμμα εἰς τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο μέρος, ὅπως ἴδωσι κανένα πρόσωπο γλυκό, ν' ἀκούσουν ἓνα σχῶριον, μετὰ δὲ τοῦτο συνεπάγεται :

Ἄνοιγ' ἓνα παράθυρο, δὲ φαίνεται ποῖος εἶναι·

Ἄκουσαν λίγα δάκρυα, ποῦ ἐστάζανε στὸ χῶμα,

Καὶ μιὰ φωνοῦλα μυστική, ποῦ ταῖς σχωρᾷ καὶ σβύεται.

Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ χύσας τὰ δάκρυα ἀναπαριστᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν δεινὴν θέσιν τῶν εἰς θάνατον ἀπαγομένων καὶ *στενοχωρεῖται*, *λυπεῖται* ἐπὶ τούτῳ, συμπάσχει ἄρ' αὐταῖς, δι' ἃ καλοῦμεν τὸ συναίσθημα αὐτοῦ *συμπάθειαν*.

2. Ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδου οἱ δύο ἀδελφοὶ Ἰφιγένεια καὶ Ὀρέστης ἀναγνωρίζουσιν ἀλλήλους καὶ χαίρουσι χαρὰν μεγάλην· τῆς χαρᾶς ταύτης μετέχομεν καὶ ἡμεῖς ἀναγινώσκοντες τὸ δράμα τοῦτο, ἀναπαριστῶντες ἐν ἡμῖν τὴν χαρὰν, ὑφ' ἧς οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐπὶ τῇ ἀναγνωρίσει ἀλλήλων κατελήφθησαν, συγχαίρομεν ἄρ' αὐτοῖς καὶ κτῶμεθα πάλιν συναίσθημα, ὅπερ *συμπαθητικὸν* καλοῦμεν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λυπούμεθα διὰ τὴν δυστυχίαν γνωστοῦ ἡμῖν ἀτόμου, χαίρομεν δὲ δι' εὐτυχίαν συμβαίνουσαν αὐτῷ.

Ἐν τοῖς παραδείγμασι τούτοις εἶδομεν, ὅτι ἄλλοτρία χαρὰ ἢ λύπη ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ ψυχῇ ἄλλου τινὸς προσώπου· διὰ τοῦτο τὰ εὐάρεστα καὶ δυσάρεστα συναισθήματα ταῦτα κα-

λοῦμεν συγχαίρειν καὶ συλλυπεῖσθαι, ἐνὶ δ' ὀνόματι συμπαθητικὰ συναισθήματα.

Συμπαθητικὸν ἄρα συναίσθημα εἶναι ἡ συνειδήσις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ δυσαρεστίσεως, ἣτις συνδέεται μετὰ τῆς ἀλλοτρίας χαρᾶς καὶ λύπης ἄνευ ἰδιοτελείας τινὸς ἢ ἀτομικοῦ συμφέροντος.

Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του ἐν τῇ ὀρμῇ πρὸς μίμησιν ἄλλο τριῶν κινήσεων· ἐὰν αἱ κινήσεις αὗται εἶναι ἐκδήλωσις ψυχικῆς τινος καταστάσεως τοιαύτης ἢ τοιαύτης, διὰ τῆς μιμήσεως τῶν κινήσεων τούτων γεννᾶται καὶ παρ' ἡμῖν ἡ αὐτὴ ψυχικὴ κατάστασις· ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται τὸ ὅτι μικρὰ παιδία ἄρχονται κλαίοντα, ὅταν ἴδωσι τινα νὰ κλαίῃ, τὸ ὅτι, ὅταν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν κτυπᾷ τις εἰς τι μέρος τοῦ σώματος, αἰσθανόμεθα καὶ ἡμεῖς πόνον εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ τὸ ὅτι συναισθανόμεθα μεγάλην εὐχαρίστησιν, ὅταν εὐρισκώμεθα μεταξὺ παιδῶν, ἀμερίμνως καὶ μετὰ φαιδρότητος ἀσχολουμένων εἰς τὰς παιδιὰς των.

Ἡ τοιαύτην τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἔχουσα συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀλλοτρίαν χαρὰν καὶ τὴν ἀλλοτρίαν λύπην ἐξελισσεται βαθμηδὸν διὰ τῆς βοήθειας παραστάσεων καὶ κρίσεων σχετικῶν πρὸς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν, ἣν ἀντιλαμβάνομεθα εἰς τὸ ἰδίως *συμπαθητικὸν συναίσθημα.*

Δὲν συμβαίνει δ' ὅμως πάντοτε νὰ χαίρῃ τις ἐπ' ἀλλοτρίᾳ χαρᾷ καὶ νὰ λυπῆται ἐπ' ἀλλοτρίᾳ λύπῃ· πολλάκις παρατηροῦμεν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλ. χαίρει τις ἐπ' ἀλλοτρίᾳ λύπῃ καὶ λυπεῖται ἐπ' ἀλλοτρίᾳ χαρᾷ. Τὸ μὲν πρῶτον τῶν συναισθημάτων τούτων καλοῦμεν *χαίρεκακίαν*, τὸ δὲ δευτερον *φθόνον*· ἀμφότερα ταυτ' ἀποτελοῦσι τὸ *ἀντιπαθητικὸν συναίσθημα*. Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις εὐρισκομεν συχνότερον τὸ συλλυπεῖσθαι ἢ τὸ συγχαίρειν.

Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα εἶναι σπουδαιότατον, διότι ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιον λίθον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Διὰ τοῦτο πάσῃ

δυνάμει πρέπει νὰ καλλιεργῆται εἰς τοὺς παῖδας ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας ἐν τῷ οἴκῳ καὶ τῷ σχολείῳ διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων καὶ διδασκάλων καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων, πρὸ πάντων δὲ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας.

γ) Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν *μῖαν* στιγμὴν, *μῖαν* εὐθείαν γραμμὴν, ἐν χρῶμα, ἐὰν ἀκούσωμεν *ἓνα* φθόγγον, *ἓνα* μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν ὅτι τοῦτο εἶναι καλόν.

Τοῦτο δὲ συμβαίνει, διότι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀπλῶν παραστάσεων, ἧτοι περὶ παραστάσεων, ὧν τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἐξ *ἐνὸς* μέλους μόνον ἢ ἐξ *ἐνὸς* ἐρεθισμοῦ. Ἐντεῦθεν καταννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλόν δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἷς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφής, τὸ ἐντεῦθεν γεννώμενον συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς *εὐάρεστον*, οὐχὶ δ' ὁμως καὶ *καλόν*. Κατὰ ταῦτα τὸ εὐάρεστον δὲν εἶναι πάντοτε καὶ καλόν. Εὐάρεστον ἄρα καὶ καλόν διακρίνονται ἀλλήλων.

Πολλὰς γραμμὰς ἢ στιγμὰς δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ἀποτελούσας *μῖαν* εἰκόνα, ἣν παρατηροῦμεν μετ' εὐχαριστήσεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελλούμενον ἢ ἀδόμενον, τὸ ῥόδον, μία καλὴ ἀνθοδέσμη, ἐν ὠραίῳ οἰκοδόμημα, τοπεῖόν τι κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουσι πᾶσαι κοινόν, ὅτι εἶναι *σύνθετοι*· τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ πλείονων μελῶν, ἅτινα πάντα ὁμοῦ ἀποτελοῦσιν ἐν ἑνιαίῳ ὅλῳ. Τὰ μέλη τῶν συνθέτων τούτων παραστάσεων εἶναι ἀλλήλοις ὅμοια, π.χ. γραμμαί, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὸ καλόν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς συνθέτους παραστάσεις. Καλόν δὲν ὑπάρχει, ὅταν ἐξετάζωμεν ἐν ἑκάστον μέρος τῆς συνθέτου παραστάσεως καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον

ὅταν λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς μεταξὺ πάντων τῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως ὑπαρχούσης σχέσεως.

Ὅταν παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὁμοειδεῖς ἀπλᾶς παραστάσεις, π. χ. γραμμᾶς, χρώματα, τόνους, λέξεις ἐν ὀρισμένῃ τινὶ σχέσει πρὸς ἀλλήλας, γεννᾶται μία μορφή. Λέγοντες τὴν λέξιν ταύτην ἔχομεν ἐν τῷ νῷ πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π. χ. τὴν μορφήν φύλλου, εἰκόνας, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν ταύτην καὶ ἐν ἄλλῃ περιπτώσει. Οὕτω π. χ. μία συμφωνία εἶναι μορφή τόνων (μουσικὴ μορφή), ἐν ἰχνογράφημα εἶναι μορφή γραμμῶν (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς πάσας ταύτας τὰς περιπτώσεις παρατηροῦμεν τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς ταύτας καλοῦμεν *καλαισθητικὰς μορφὰς*.

Πᾶσαι δ' ὅμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλαί, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐκ παντὸς συνδυασμοῦ ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ τις μορφή. Οὕτω π. χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφοῦται πολλάκις διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται ἡμῖν *αἰσχροῦν*. Συνδυασμὸς ἐρυθροῦ, κυανοῦ καὶ κιτρίνου δὲν ἀρέσκει ἡμῖν. Οἰκοδόμημα ἀσύμμετρον δὲν φαίνεται ἡμῖν καλόν, διὰ ταῦτο δὲ καὶ προκαλεῖ τὴν ἀπαρέσκεϊαν ἡμῶν.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι διακρίνομεν δύο εἶδη μορφῶν, τὰς καλὰς καὶ τὰς *αἰσχροῦς*, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλαὶ διεγείρουσι τὴν ἀπαρέσκεϊαν ἡμῶν ἢ ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν. Ἐὰν δὲ θελήσωμεν νὰ εὐρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐαρεσκείας καὶ ἀπαρεσκείας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφὰς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλᾶι παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον πρὸς ἀλλήλας, ὥστε ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου γεννᾶται *ἁρμονία*, ἐν ᾗ εἰς τὰς αἰσχροῦς μορφὰς εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ εἴτε διὰ τὸ μονότονον τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν ἢ ἁρμονία αὕτη δὲν ὑπάρχει· ἀπέραντος π. χ. πεδιᾶς ἢ ἔρημος ἀπαρέσκουσιν ἡμῖν.

Κατὰ ταῦτα

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφὰς ἐκείνας, αἵτινες προκαλοῦσι

παρ' ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχροὺς δὲ τὰς προκαλούσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὧων ἀνωτέρω ἐλέγομεν, βλέπομεν ὅτι πηγαί τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλαί· εὐρίσκομεν π. χ. δένδρα, ἄνθη, τοπεῖα, ἅτινα δὲν εἶναι καλά. Πᾶσα δ' ὅμως μορφή τῆς τέχνης πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διεσπαρμένον. Οὕτω π. χ. ἐν τινι ἀνθῶνι διατάττομεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ ἀποτελοῦμεν ἐν σύνολον διεγειρον τὴν εὐαρέσκαιαν ἡμῶν· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολλῶ ἀνώτερα τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάξῃ σωματικὰς μορφάς, ὅπως πράττει ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, καλοῦμεν ταύτην *εἰκαστικὴν*, ὅταν δὲ συνδυάξῃ καλοὺς τόνους μουσικοὺς, καλοῦμεν ταύτην *μουσικὴν* καὶ τέλος, ὅταν ἐκφράξῃ τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν ταύτην *ποίησιν*.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν ἐν εἰκόني, ἐν οἰκοδομῆματι, ἐν ἐκκλησίᾳ, ἀνθῶνι κλπ., ἀκούομεν ἐν ᾄσματι, ἀπαγγελλομένῳ ποιήματι, μουσικῇ συμφωνίᾳ κλπ. Δυνάμεθα ἄρ' γε καὶ νὰ γευθῶμεν αὐτοῦ ἐν τινι ἐδέσματι, νὰ ὀσφρανθῶμεν ἐν τινι ἄνθει ἢ ἀπτόμενοι μετάλλου τινὸς ν' ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὐαρέσκειας;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἀπαντῶμεν ἀποφατικῶς. Ἐκεῖνο, οὔτινος γευόμεθα ἢ ὀσφραϊνόμεθα, καλοῦμεν ἀπλῶς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, καλὸν δ' ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν. Οὐ μόνον δ' αἱ ἀπλαῖ αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, ὀσφρήσεως καὶ ἀφῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὀνομασθῶσι καλαί, ἀλλ' οὐδ' ὁ

συνδυασμὸς αὐτῶν, ἢ δὲ π. χ. καὶ ὄξινον, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων μόνον ἢ τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς βοηθοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὴν τοῦ καλοῦ ἀντίληψιν, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας *αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ*. Διὰ τοῦτο δ' ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἄμα καὶ κωφὸς οὐδεμίαν κτᾶται παράστασιν τοῦ ἐν τῇ φύσει καὶ τῇ τέχνῃ καλοῦ.

Ὁ μικρὸς παῖς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς ἤχους, ἀλλ' οὐδὲν δεικνύει σημεῖον, ὅτι τοῦτο, ὕπερ βλέπει ἢ ἀκούει, διεγείρει παρ' αὐτῷ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὅλιγα δ' ἔτι μετὰ ταῦτα διακρίνει τὰ καλὰ ἐνδύματα, τὴν καλὴν πλαγγόνα, καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. τῶν αἰσχυρῶν. Ὡσαύτως μετ' εὐχαριστήσεως ἀκροᾶται τοῦ κλειδοκυμβάλου, ἄσματος κλπ.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἐννοοῦμεν, ὅτι τοῦ καλοῦ δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀπλῶς καὶ μόνον ὁρῶντες καὶ ἀκούοντες. Πῶς συμβαίνει τοῦτο; Ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων διαφορὰν, δὲν δύναται ἀκόμη ν' ἀντιληφθῆ τὸ καλὸν οὐδὲ ν' ἀπολαύσῃ τῆς ἐκ τούτου εὐαρεσκείας. Ἐὰν θέλωμεν ν' ἀντιληφθῶμεν τοῦ κάλλους οἰκοδομήματος, εἰκόνας κλπ., πρέπει νὰ δυνάμεθα οὕτω νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον ὄλον τοῦτο, ἀλλὰ σαφῶς ν' ἀντιλαμβάνομεθα καὶ τὰ μέρη, ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται, καὶ νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα πρὸς ἄλληλα. Τότε μόνον καθίσταται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεστάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα. Μόνον ἐπιεξετάσωμεν μετ' ἐπιστάσις τι, ἀνακαλύπτομεν τὴν ὀρθὴν σχέσηιν τῶν μερῶν αὐτοῦ πρὸς ἄλληλά τε καὶ τὸ ὄλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἰδέαν, ἣν συνέλαβε, καὶ ἀναφωνοῦμεν αὐτὸ εἶναι καλόν. Τὸ συναίσθημ' ἄρα τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, ὕπερ γεν-

νάται ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς σαφοῦς παραστάσεως ἀρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, ὅπερ γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς σαφοῦς παραστάσεως δυσαρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἀρμονικὰς μορφὰς καλοῦμεν καλὰς, τὰς δὲ δυσαρμονικὰς αἰσχροῦς, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον· συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι ἡ *εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἡ δυσαιδέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχροῷ*.

Εἰς πάντας ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ ὑπάρχει κυρίως ἐν τούτῳ, τί δηλ. ἕκαστος νομίζει καλόν· τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς διδασκαλίας, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς πνευματικῆς ἐν γένει ἐκάστου μορφώσεως. Παρατηρεῖται ὡσαύτως, ὅτι πάντες δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν δεξιότητα ν' ἀντιλαμβάνωνται τοῦ καλοῦ, ὅπου δῆποτε τοῦτο ὑπάρχει· ἄλλος π. χ. ἀντιλαμβάνεται τελειότερον τοῦ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τοῦ ἐν τῇ ποιήσει, τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλοῦ ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, ὅπερ ἕκαστος ἔχει.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ μόνον διότι ἀνυψοῖ αὐτὸν εἰς σφαίρας ὑψηλοτέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δ' ἀνακουφίζει αὐτὸν τῶν βασάνων καὶ τῶν θλίψεων, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν *ἠθικοποίησιν* αὐτοῦ. Ὁ ἀληθῶς εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν ἐπὶ τῷ καλῷ οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὀμότητας καὶ χυδαιότητας, ἀλλὰ μετ' ἀγανακτήσεως ἀποστρέφεται πᾶν ἠθικῶς οὐχὶ καλὸν καὶ ἀγνόν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ ὡς *κατωτέρα βαθμὶς, ἀνάγουσα εἰς τὴν ἠθικότητα*. Τὴν δύναμιν ταύτην τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ εἶχον κατανοήσει περισσότερον παντὸς ἄλλου οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βᾶσιν πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δ' ἐννοοῦμεν καὶ δι' αὐτὴν εἰ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ποιούμενοι λόγον περὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν οὐδέποτε παραλεί-

πουσι τὸν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Σταγειρίτης φιλόσοφος λέγει, *ὅτι ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν*: ὁ Λούθηρος *ὅτι ἀποδιώκει τὸν διάβολον*, ὁ δὲ Σαιξ-πέιρος, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, δὲν δὲν συγκινεῖ ἢ ἀρμονία καλῶν τόνων, εἶναι κατάλληλος εἰς προδοσίαν, ληστειαν καὶ μοχθηρίαν, —μηδενὶ τοιοῦτω πιστεύετε».

Διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι νὰ καταβά-λωσι μεγίστην προσπάθειαν, ὅπως διὰ τοῦ παραδείγματος, τῆς ἐπιδείξεως καλῶν ἀντικειμένων τῆς τε φύσεως καὶ τῆς τέχνης καὶ τέλος διὰ καταλλήλου διδασκαλίας ἐμβάλλωσιν εἰς τοὺς παῖδας τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸ καλόν.

δ' Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.

α') *Ἡ ἠθικὴ κρίσις*. Παῖς τις διανέμεται μετὰ συμμαθη-τοῦ τὸ γλύκισμά του· φίλος τις ἐξηρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, εἶτα δὲ αἰτεῖται συγγνώμην. Ἄνθρωπός τις σκώπτει ἀνάπηρον, δὲ καθ' ὁδὸν συναντᾷ ἢ ἀρνεῖται πρᾶξιν τινα φοβούμενος τὴν τιμωρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Τῶν πράξεων τούτων ἄλλας μὲν ἐπαινοῦμεν, ἄλλας δὲ φέγομεν· καὶ τὰς μὲν πρώτας καλοῦμεν *ἀγαθὰς*, τὰς δὲ δευτέρας *κακάς*. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀντιλήψις ἐκάστης τῶν πράξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν σχετικὰς παραστάσεις, πρὸς ἃς συγχωνεύονται μὲν αἱ πρῶται τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων ἕνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν *συμφωνίας*, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ αἱ δευτέραι διὰ τὴν *ἀντίθεσιν* τὴν μεταξὺ τῆς νῦν ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἡ κρίσις ἡμῶν εἶναι εὐ-μενής, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ δυσμενής. *Ἡθικὴ ἄρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις ἐκείνη, ἐν ἣ ἐκφράζομεν τὴν ἡμετέραν γνώμην περὶ τῆς ἠθικότητος πράξεώς τινος*.

β') *Ἡ ἠθικὴ συνείδησις*. Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι τι κακόν, τὸ ὑναντίον δ' ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμιότης εἶναι ἀγαθόν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἡ περιφρόνησις, τὸ βασανίζειν τὰ ζῶα, τὸ ὑναντίον

ἀγαθὸν εἶναι τὸ εὐεργετεῖν τὸν πλησίον, τὸ τηρεῖν τὴν ὑπόσχεσιν, τὸ καταπιέζειν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας, τὸ ἀγαπᾶν τοὺς γονεῖς καὶ πείθεσθαι τοῖς νόμοις τῆς πατρίδος.

Ὁ μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τι ἀκόμη τούτων· δὲν δύναται νὰ διακρίνη τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὲν ἔχει *ἠθικὴν συνειδησιν*. Καὶ παρὰ τοῖς μεγάλοις δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνειδησις δὲν εἶναι εἰς πάντας ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐννοίας ἐκάστου. Ἄνθρωποι οὐδεμιᾶς τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγήσεως ἔχουσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Πολλάκις δ' ὡσαύτως παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἠθικαὶ παραστάσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐσφαλμέναι, ὅπως π. χ. ὅταν τις νομίξῃ, ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τοῦ πλουσίου διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν. Ἡθικὴ ἄρα συνειδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τούτου, ὅπερ ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ πράξωμεν.

γ') **Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.** Ἄνθρωπός τις προυξένησέ μοι κακόν, διὰ τοῦτο ὀργίζομαι, θέλω νὰ ἐκδικηθῶ αὐτὸν καὶ πολλάκις μάλιστα προβαίνω καὶ εἰς τὴν σχετικὴν ἐκδίκησιν. Ταχέως δ' ὅμως μετὰ ταῦτα σκέπτομαι, ὅτι ἡ ἐκδίκησις εἶναι τι κακόν καὶ μετανῶ διὰ τὴν ἐμὴν πρᾶξιν. Γνωρίζω, ὅτι ὁ μαθητῆς Α ἔπραξε κακόν τι· ἐρωτώμενος δ' ὅμως ἀρνείται, ὅτι αὐτὸς ἔπραξε τοῦτο καὶ ἐνοχοποιεῖ ἄλλον· εὐθὺς ὡς ἀκούσω τοῦτο διεγείρεται παρ' ἐμοὶ ἀπαρέσκειά τις.

Ἀναγινώσκοντες ἐν τῇ Ἱστορίᾳ ὅτι οἱ Πλαταῖτες σπεύδουσι προθύμως εἰς βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι, ἵνα σώσωσι μετ' αὐτῶν τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα, ἔχομεν *εὐάρεστα συναίσθηματα*, διὰ τοῦτο δ' ἡ πρᾶξις αὕτη φαίνεται ἡμῖν *ἠθικῶς ἀξιόπαινος*. Ἐκ τῆς Ἱστορίας ὡσαύτως μαθάνομεν, ὅτι ὁ Ἐπιάλτης προέδωκεν εἰς τοὺς Πέρσας τοὺς ἐν Θερμοπύλαις ἀγωνιζομένους. Ἡ παράστασις τῆς πράξεως ταύτης διεγείρει ἐν

ἡμῖν λίαν ἀλγεινὰ συναισθήματα, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἢ πράξεις τοῦ Ἐφιάλτου ἀπαρέσκει ἡμῖν.

Ἐν τοῖς παραδείγμασι τούτοις ἐξητάσαμεν καὶ ἐκρίναμεν πράξεις καὶ βουλήσεις ἀνθρώπων, εἶδομεν δ' ὅτι ἡ παράστασις τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως ἄλλοτε μὲν διηγείρεν ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας, διὰ τοῦτο δ' ἐχαρκτηρίσαμεν τὴν πράξιν καὶ βούλησιν ὡς ἀγαθὴν, ἄλλοτε δὲ διηγείρεν ἐν ἡμῖν τὸ δυσάρεστον συναισθημα τῆς ἀποδοκιμασίας καὶ διὰ τοῦτο ὠνομάσαμεν τὴν πράξιν καὶ βούλησιν ὡς κακὴν. Ἀμφότερα ταῦτα τὰ συναισθήματα καλοῦνται ἠθικὰ συναισθήματα.

Ἡθικὸν ἄρα συναισθημα εἶναι τὸ εὐάρεστον συναισθημα τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τὸ δυσάρεστον τῆς ἀποδοκιμασίας, ὅπερ συνδέεται τῇ παραστάσει βουλήσεων καὶ πράξεων ἀνθρώπων. Βούλησιν καὶ πράξιν ἀρέσκουσιν ἡμῖν λέγομεν ἀγαθὴν, τὴν δ' ἀπαρέσκουσιν κακὴν, δι' ὃ δυνάμεθα συντομώτερον νὰ εἴπωμεν : Ἡθικὸν συναισθημα εἶναι ἡ εὐαρέστησις ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ καὶ ἡ λύπη ἐπὶ τῷ κακῷ.

Ὅπως δ' ἐν τῷ συναισθήματι τοῦ καλοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ συναισθήματι παρατηρεῖται—τοῦτο εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω—ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἢ αὐτῇ, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον ἀνεπτυγμένη. Καὶ ἐνταῦθα ἔχει μεγίστην σημασίαν ἡ οἰκογένεια, ἐν ἣ ἐγεννήθη ὁ παῖς, ἡ κοινωνία, ἐν ἣ ἀνετράφη, ἡ διδασκαλία, ἣς ἔτυχε, τέλος δ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἠσχίθη ἐν τῷ πράττειν τὸ ἀγαθόν. Εὐκόλως ἄρα ἐννοοῦμεν πόσον πρέπει καὶ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι νὰ προσέχωσιν ἀνατρέφοντες μικροὺς παῖδας, ἵνα ἐμβάλλωσιν αὐτοῖς ὀρθὴν ἠθικὴν συνείδησιν, ὅπως πᾶν μὲν ὄντως ἀγαθὸν διεγείρῃ τὴν εὐαρέσκειαν τῶν παίδων, πᾶν δ' ὄντως κακὸν τὴν ἀπαρέσκειαν αὐτῶν καὶ ὅταν κρίνωσι τὰς τῶν ἄλλων πράξεις καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξωσι τι.

Εἰς τὰ ἠθικὰ συναισθήματα δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τό τε αὐτοσυναισθημα καὶ τὸ συναισθημα τῆς τιμῆς. Καὶ αὐτο-

συναίσθημα μὲν εἶναι ἢ συνειδήσις τῆς εὐχρησκειᾶς ἢ δυσαρ-
σκειᾶς, ἣτις προκαλεῖται ἐκ τῆς ὑπ' ἡμῶν αὐτῶν ἀναγνωρί-
σεως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας ἡμῶν, συναίσθημα δὲ τῆς τιμῆς ἢ
εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια, ἣτις προκαλεῖται ἐκ τῆς ὑπ' ἄλ-
λων ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας ἡμῶν.

ε') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ποιούμενος ὁ παῖς λόγον περὶ
Θεοῦ, ὅστις τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν
ἀνθρώπων καὶ τὸ σῦμπαν, ὃν ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς
τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληφθεῖσας εὐεργε-
σίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, ὅπερ τὰ πάντα γνωρίζει,
αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ αὐτὸς αἰσθάνεται
καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, ἣν ὁ μικρὸς παῖς ἔχει
περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασις αὕτη τοῦ παιδὸς εἶναι ὁ πυ-
ρὴν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως· ταῦτη συνδέονται πᾶσαι αἱ
λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ πιστεύων
εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ἔχει ὠρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς
πρὸς αὐτὸν σχέσεώς του· ὅση δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμέ-
νος περὶ τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τοσούτῳ σαφέστεραι εἶναι αἱ
παραστάσεις αὐταί. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ἔτι ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ὑπακούει εἰς αὐτόν· ἐπειδὴ ἔχει πεποιθήσιν ὅτι
ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεὸν καὶ ὑπακούει εἰς
τὰς ἐντολάς αὐτοῦ· ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης δὲν θέλει
νὰ βλάβῃ τὸν πλησίον, δεικνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέ-
την, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τῶν ἀγαθῶν
τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὰ θρη-
σκευτικὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ
ἑαυτόν. Ἐκείνος, ὅστις προσπαθεῖ νὰ ἐκπληρώσῃ πιστῶς τὰ
καθήκοντα ταῦτα, καλεῖται εὐσεβής, διότι ἡ εὐσέβεια ἔγκειται

ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πιστεύει εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, ὅτι ἀγαπᾷ αὐτὸν ἐξ ἕλης καρδίας καὶ πράττει τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον παραγγέλματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι *ἠθικά*, ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν, αἵτινες πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀτόπων ἐπιτρέπουσι καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ *ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι καὶ ἠθικὸς ἄνθρωπος*.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις, ἃς ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν αὐτῷ πράξεων, προκαλοῦσιν ἐν ἡμῖν ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμὸν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, πεποιθήσιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κλπ.

Ὁ παριστῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς *πατέρα* τῶν ἀνθρώπων συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν· ὁ παριστῶν αὐτὸν ὡς *ἐξωργισμένον κριτὴν* συναισθάνεται *φόβον*· ὁ σκεπτόμενος τὴν *δικαιοσύνην* τοῦ Θεοῦ συναισθάνεται *πεποιθήσιν* ἐπ' αὐτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις κατενόησε τὴν *παντοδυναμίαν* καὶ τὸ *μεγαλεῖον* τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς πράττων τὸ κακὸν συναισθάνεται ἀγωνίαν, εὐθύς ὡς σκεφθῆ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης. Ἐκ πάντων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν αὐτὸ ὡδε: Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ *συνείδησις τῆς εὐαρεσθήσεως καὶ τῆς δυσαρεσθήσεως*, ἥτις συνδέεται μετὰ τῶν *περὶ τοῦ Θεοῦ παραστάσεων* ἡμῶν.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφοῦται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ τὸ ἠθικόν, ἤτοι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μεθ' ὧν ἀναστρέφεται ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἰδίᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὐρίσκομεν παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις πασῶν τῶν ἐποχῶν.

καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες παρέμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην τοῦ πολιτισμοῦ βαθμίδα, παραδέχονται ἀοράτους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξκρᾶται κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ εὐτυχία καὶ ἢ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου. ὀρθὰ ἄρα λέγει ὁ Κικέρων ἰσχυρίζομενος, ὅτι «*nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio*».

Οἱ ἄνθρωποι τῆς παλαιστάτης ἐποχῆς, ἐκπληκτοὶ πρὸ τῶν ἀσυνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός, ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κ.λ., ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πανισχύρων ὄντων, εἰς ἃ ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀπέδιδον ὀρισμένην τινὰ μορφήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐφαντάζοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποκρυπτόμενα εἰς πάντα ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦτο ἐν τῇ φέβῃ μὴ κατὰ τινὰ τρόπον δυσαρεστήσωσιν ἢ ἐξοργίσωσι τὰς πνευματικὰς ταύτας δυνάμεις, αἵτινες πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρύπτονται καὶ αἵτινες δυσαρεστούμεναι πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιφέρωσιν.

Ἐν ἀνωτέρᾳ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς τὰ ὄντα ταῦτα ἀνθρωπίνῃ μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν *ἀνθρωπομορφισμόν*. εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην περὶ τῆς μορφῆς τοῦ θεοῦ συνετέλεσαν πολὺ πάντως τὰ *ὄνειρα*.

Ἐκεῖνοι τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας ἢ τῆς φυλῆς, οἵτινες ἔβλεπον ἐν ὀνείρῳ τὸν ἀποθανόντα ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἐπίστευον ὅτι ἔβλεπον ὄντως αὐτόν, ἐν τῇ πεποιθήσει δὲ ταύτῃ ἐνισχύοντο διὰ τῶν ἀμοιβαίων ἀνακοινώσεων καὶ διὰ τῶν παραδόσεων, ἃς οἱ πατέρες κατέλιπον εἰς τὰ τέκνα, οἱ παλαιότεροι ἐν γένει εἰς τοὺς νεωτέρους. Ἄφου δ' ἅπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνῃ μορφή, ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ πάντως οἱ οἰκογενειακοὶ, κοινωνικοὶ καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ αὐτῶν.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ
Γεωργιανῆς Ψυχολογία

ἠθικὰ συναισθήματα διὰ τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, οἱ θεοὶ ἔθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἠθικῆς καὶ φρουροὶ τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δικαίου. Ἐν τοῖς Ὀμηρικαῖς ποιήμασιν οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποιήσεις τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου δ' ὅμως καὶ ὡς φρουροὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαίνοντων τὰς διατάξεις αὐτῶν. Ὁ Ζεὺς π. χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψιβρεμέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεὴς ἢ αὐστηρὸς σύζυγος τῆς Ἥρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαβρότατον ὕδωρ, ὅτε δὴ ῥ' ἀνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη, οἷ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμιστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσσει, θεῶν ὄπιν οὐκ ἀλέγοντες» (Ἰλ. Π. 385 καὶ ἐξ.).

Καθ' ὅσον δ' ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ δ' ἠθικὸν αὐτῶν συναισθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἦδῃ ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαίρουσι τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διὸς, οὐτινος οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ τὴν δύναμιν, ἣν «οὐδ' ὕπνος αἰρεῖ παθ' ὁ παντογῆρως, οὐτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες, καὶ ὅστις ἀγῆρω χρόνῳ δυνάστης κατέχει. Ὀλύμπου μαρμαρόεσσαν αἴγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604 καὶ ἐξ.), ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ῥητῶς λέγουσιν ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἕν.

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένους μονοθεϊστικὰς θρησκείας κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἕνα μόνον Θεόν, ὅστις ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιοτάτος κριτὴς διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν ταῖς θρησκείαις ταύταις συνδέονται στενωτάτα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα· οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ· ὁ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληροῖ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῆ θεαρέστως, ὁ δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

στ') Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.

Ὅταν θυνηθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι ἢ νὰ ἐρμηνεύσω εὐχερῶς τὸ ὀριζόμενόν μοι ἐκ τοῦ ἀδιδάκτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιν ὡσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων, ὡς ἔχω. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη ἐν μὲν ταῖς πρώτοις δυοῖ παραδείγμασι προέρχεται ἐκ τῆς εὐκολίας τῆς ἀφομοιώσεως, ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων. Τοῦναντίον δυσχεροῦμαι, ὅταν ἡ ἀφομοίωσις προβαλῆ δυσκόλως ἢ ὅταν μὴ λαμβάνω ἐπιγνώσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου.

Ἀνάλογόν τι παρατηροῦμεν παρὰ τῷ Πυθαγόρᾳ, ὅστις εὐρών τὸ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν θεώρημα ἐθυσίασεν ὑπὸ χαρᾶς εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατὸν βοῦς, καὶ παρὰ τῷ Ἀρχιμήδῃ, ὅστις ἀνακαλύψας τὴν εὐρεσίαν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων οὕτως ἐχάρη ἐπὶ τούτῳ, ὥστε ἔτρεχε γυμνὸς ἀναφωνῶν «εὐρηκα, εὐρηκα».

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα ἐν ἀμφοτέροις ταύταις ταῖς περιπτώσεσιν, ἐμφανίζονται ἡμῖν ὡς ἐπακροῦθημα τούτου, ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης λύουσι διὰ τῆς νοήσεως αὐτῶν ζήτημά τι, οὕτω δ' εὐρύνουσι τὰς ἑαυτῶν γνώσεις.

Εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθημάτων, ἅτινα συνοδεύουσι τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν· παρατηρήσαμεν δ' ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ νόησις προβαίνουσιν εὐκόλως, ἔχομεν εὐάρεστα συναισθήματα, ἄλλως ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν διανοητικὰ συναισθήματα. Διανοητικὰ ἄρα συναισθήματα εἶναι ἡ συνείδησις τῆς εὐαρεστησεως καὶ τῆς δυσχεροῦσεως, ἣτις συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν.

§ 25. Αἱ ἀψιδυμίαι.

1. Παῖς τις λαμβάνει κατὰ τὴν πρώτην τοῦ νέου ἔτους παρὰ τοῦ πατρὸς του δῶρον πολλῶ ἀνώτερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον περι-

έμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο ἐκπλήττει τὸν παῖδα· ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, ἡ ἐκπλήξις εἶναι συνδεδεμένη μετ' εὐχαριστήσεως. Συχνάκις δ' ὅμως ἐκ τῆς ἐκπλήξεως ταύτης προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις. Ἡ χαρὰ τοῦ παιδὸς προβαίνει μέχρι τοσούτου, ὥστε οὗτος γίγνεται ἐκτός ἑαυτοῦ, γελᾷ, πηδᾷ, ἐπιλανθάνεται παντός ἄλλου καὶ αὐτῆς τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ὕπνου καὶ δὲν *γνωρίζει τί κάμνει*, ὅπως συνήθως λέγομεν. Διαταράττεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ παῖς καταλαμβάνεται ὑπὸ *ἀψιθυμίας* ἢ *ἀψικαρδίας*.

2. Πατήρ τις εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ θὰ προαχθῆ ἀπὸ μιᾶς τάξεως εἰς ἄλλην, αἰφνιδίως δ' ὅμως μετὰ τὸ πέρασ τῶν ἐξετάσεων μανθάνει, ὅτι ἔμεινεν ἐν τῇ αὐτῇ τάξει· καὶ οὗτος ἐκπλήττεται, οὐχὶ ὅμως εὐαρέστως, ὅπως προηγουμένως ὁ παῖς, ἀλλὰ δυσαρέστως. Καὶ ἐνταῦθα δ' ὅμως παρατηροῦμεν, ὅτι ἐκ τῆς δυσαρέστου ἐκπλήξεως προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· ὁ ἄνθρωπος οὗτος περιπίπτει εἰς ὀργήν, αἱ ὀφθαλμοὶ του γίνονται κατέρυθροι, ἡ πυγμὴ συσφαιροῦται, γίγνεται, ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐκτός ἑαυτοῦ καὶ λέγει καὶ πράττει τοιαῦτα, *εἰα οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἔπραττεν ἐν ψυχικῇ ἡρεμίᾳ εὐρισκόμενος*. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας διατάραξιν, ἣν χαρακτηρίζομεν ὡς *ἀψιθυμίαν*.

3. Ὅμοιόν τι παρατηροῦμεν, ὅτι συμβαίνει εἰς τὸν Αἴαντα, ὅστις μὴ λαβὼν *παρὰ προσδοκίαν* ὡς ἀριστεῖον τὰ ὄπλα τοῦ Ἀχιλλέως γίγνεται ἐκτός ἑαυτοῦ, περιπίπτει εἰς *μανίαν* καὶ ἐν *μανίᾳ* εὐρισκόμενος πράττει τοιαῦτα, δι' ἃ ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν ἐπὶ τοσοῦτον αἰσχύνεται, ὥστε προτιμᾷ ναυτοκτονήσῃ. Καὶ ἡ τοῦ Ἑκτορος σύζυγος Ἀνδρομάχη ἰδοῦσα αἰφνιδίως τὸν σύζυγον συρόμενον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως τοσοῦτον ταραττεται, ὥστε πίπτει λιπώθυμος.

Εἰς πάντα τὰ παραδείγματα ταῦτα παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διαταράχθη *ἐνεκα ἀπροσδοκήτου τινὸς γεγονότος*. Ἡ δὲ διατάραξις αὕτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνεδέετο πάντοτε

καὶ μεθ' ὠρισμένων σωματικῶν μεταβολῶν. Ὁ μὲν ἐγένετο ἐρυθρός, ὁ δ' ὠχρός, ἄλλος περιέπιπτεν εἰς μανίαν καὶ ἄλλος ἐλιποθύμει. Καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας δὲ καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου γινώσκομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ὑπὸ φόβου ἢ ὀργῆς ἐλιποθύμησαν, προσεβλήθησαν ὑπὸ ἀποπληξίας ἢ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἐγένοντο πολιοί. Οὐδὲν δὲ τῶν προσώπων τῶν καταληφθέντων ὑπὸ ἀψιθυμίας ἐν τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασιν ἠδύνατο πλέον ἡρέμως νὰ σκέπτηται.

Κατὰ ταῦτα :

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, ἥτις συμβαίνει ἔνεκα ἀπροσδοκῆτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπίδρασιν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος.

3) Ἡ ἀψιθυμία ἀφαιρεῖ τὴν ἰκανότητα τοῦ ἡσυχῶς σκέπτεσθαι. Κατ' αὐτὴν ἀπόλλυσι τις ἕως τὸν νοῦν καὶ δὲν δύναται πλέον νὰ συνέλθῃ. Ἐπανερχεται δὲ πάντοτε ἐκ νέου διὰ τοῦ νοῦ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀψιθυμίας, εἰς τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματ' αὐτῆς.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἀσκούσιν αἱ ἀψιθυμίαι ἐπὶ τὴν ὅλην κατάστασιν τοῦ σώματος, διακρίνομεν τὰς ἀψιθυμίας εἰς δύο εἶδη, τὰς σθενικὰς καὶ τὰς ἀσθενικὰς. Αἱ σθενικαὶ ἀψιθυμίαι ἐντείνουσιν ἐν γένει τὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ αὐξάνουσι τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δ' ἀσθενικαὶ ἔχουσιν ὡς ἐπακολούθημα χαλάρωσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουσιν ἡ χερὰ, ἡ ὀργή, ἡ μανία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρόμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κλπ.

Αἱ ἀψιθυμίαι συνοδεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ κινήσεων, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Αἱ κινήσεις δ' αὗται ἐμφαίνουσιν ἢ τὸ ποσὸν ἢ τὸ ποιὸν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀψιθυμιῶν. Προκαλοῦσι δὲ τὰς κινήσεις ταύτας ὠρισμένοι μύες καὶ ἴδια οἱ τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, πρὸς δὲ καὶ οἱ τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων, οἵτινες διὰ τῆς εὐρύσεως ἢ στενώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπι-

φέρουσι τὰ συχνότατα τῆς ἀψιθυμίας φαινόμενα, τὴν ὀχρότητα καὶ τὴν ἐρυθρότητα τοῦ προσώπου.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουσιν εὐκολώτερον οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδευτοι. Ἡ μόρφωσις ἐν γένει παρετηρήθη, ὅτι ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.



ΜΕΡΟΣ Γ'

ΤΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 26. Γενικός χαρακτηρισμός τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως.

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου φέρει μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν κόσμον σκοτεινὴν τινα τάσιν πρὸς κίνησιν. Ἡ τάσις αὕτη παρατηρεῖται ἤδη εἰς τὰς ἀσκόπους κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ παιδός, αἵτινες γίνονται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς αἰτίας. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὁ παῖς ἐλαφρύνεται πῶς τῆς ἐν αὐτῇ συγκεντρουμένης δυνάμεως καὶ ἐνεργείας. Ἐνῶ λοιπὸν ὁ συλλογισμὸς ἀνήκει εἰς τὰ τελειότερα τοῦ ψυχικοῦ βίου ἀποτελέσματα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ βουλευτικὸν ἀνήκει εἰς τὰ πρωτογενέστατα.

Πλὴν τούτου τὴν λειτουργίαν τοῦ βουλευτικοῦ χαρακτηρίζε' καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ βουλευτικὸν ἐμφανίζεται πάντοτε μόνον ὡς στοιχεῖον μείζονός τινος συμπλέγματος ψυχικῶν φαινομένων. Οὕτω π. χ. ἡ συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς εἰς ὀρισμένην ὁμάδα παραστάσεων εἶναι ἀναμφιβόλως ἀποτέλεσμα τῆς βουλήσεως· συμβαίνει μόνον ἐντάθθα, ὅτι κατὰ τὴν προσοχὴν προσέχομεν μᾶλλον εἰς τὸ τὴν ἡμετέραν προσοχὴν προκαλέσαν ἀντικείμενον ἢ εἰς τὴν ψυχικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἰσχυρότερα πῶς συναίσθηματὰ συνοδεύονται πάντοτε ὑπὸ τῆς βουλήσεως, καίτοι καὶ ἐντάθθα προσέχομεν μᾶλλον εἰς τὴν εὐαρέσκειαν καὶ δυσαρέσκειαν ἢ τὰς μετὰ τούτων συνδεομένας ἐκδηλώσεις τοῦ βουλευτικοῦ. Καὶ κατὰ τὰς σκέψεις δὲ τοῦ καθ'

ἡμέραν βίου αἰτίνες προηγούνται τῶν συλλογισμῶν ἡμῶν, προσέ-
χομεν μάλλον εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς νοήσεως καὶ τὸν συλ-
λογισμὸν αὐτὸν ἢ εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐκδηλουμένην βούλησιν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους πολλοὶ ἀμφιβάλλουσιν, ἐὰν πρέπη
νὰ θεωρηθῇ τὸ βουλευτικὸν ὡς θεμελιώδης ψυχικὴ λειτουργία,
τινὲς δὲ καὶ ὑπάγουσι τοῦτο τῇ συναισθήματι. Τοῦτο δ' ἕμως
δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι παρατηρεῖται τάσις τις τῆς βουλήσεως ὅπως
ἀνεξάρτητος πάσης ἄλλης ψυχικῆς λειτουργίας, ἣτις ἀναγκάζει
ἡμᾶς νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὸ βουλευτικὸν ὡς μίαν, διάφορον τῶν
ἄλλων, θεμελιώδη τῆς ψυχῆς λειτουργίαν. Εἶναι δ' αὕτη ἡ
κωλυτικὴ τῆς βουλήσεως ἐνέργεια, ἣτις ἐνωρίτατα ἐκδηλοῦται
παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ. Ὅταν π. χ. παις τις ἔχη ἐθισθῆ εἰς τὴν
καθαριότητα, διδάσκεται νὰ κωλύῃ κινήσεις τινάς, ἢ κώλυσις δ'
αὕτη δὲν εἶναι οὔτε παριστάνει οὔτε συναισθάνεσθαι, ἀλλ' ἰδιόν
τι, διάφορον ἀμφοτέρων τούτων. Καὶ ἀργότερον δ' ὅταν θέλωμεν
νὰ διατηρήσωμεν ἀκριβῶς σειρὰν τινα παραστάσεων, ἀπομακρύ-
νομεν πᾶσαν ἄλλην μέλλουσαν νὰ ἐνοχλήσῃ ταύτην· ὡσαύτως
πρέπει νὰ διδαχθῶμεν νὰ μετριάζωμεν τὰς ἐκδηλώσεις τῶν συν-
αισθημάτων ἡμῶν ἢ νὰ κατανικῶμεν τὰς σφοδρὰς ἀψιθυμίας.

Ἐν τῇ πραγματικῇ πορείᾳ τοῦ ψυχικοῦ βίου ἡ λειτουργία
τοῦ βουλευτικοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν. Ὅταν ἐντελῶ-
μεν αὐθαιρέτως κινήσεις τινάς ἐπὶ σαφῶς ὀρισμένῳ σκοπῷ γεν-
νᾶται ἡ *ἐξωτερικὴ ἐνέργεια* τῆς βουλήσεως. Ὅταν δὲ συγκεν-
τρῶμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς ἀντικείμενόν τι καὶ πειρώμεθα
νὰπομακρύνωμεν τῆς συνειδήσεως τὰς εἰς αὐτὴν σπευδούσας πα-
ραστάσεις ἢ ὅταν πειρώμεθα νὰ ὑπερνικήσωμεν τὰς ἀψιθυμίας
ἡμῶν, γεννᾶται ἡ *ἐσωτερικὴ τῆς βουλήσεως ἐνέργεια*.

Ἐν τε τῇ ἐξωτερικῇ καὶ τῇ ἐσωτερικῇ τῆς βουλήσεως ἐνεργείᾳ διακρίνομεν δύο τάσεις, τὴν *θετικὴν* καὶ τὴν *ἀρνητικὴν*.
Ἡ μὲν θετικὴ προκαλεῖ κινήσεις ἢ φέρει παραστάσεις εἰς τὴν
συνείδησιν, ἢ δ' ἀρνητικὴ τὸναντίον κωλύει κινήσεις ἢ τὴν εἰς
τὴν συνείδησιν εἰσοδὸν τῶν παραστάσεων. Ἡ ἀρνητικὴ τάσις τῆς

ἐνεργείας τῆς βουλήσεως ἐμφανίζεται ἐν τῇ συνειδήσει σαφέστερα τῆς θετικῆς.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως προκαλεῖ ἢ κωλύει, ὅπως εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω, κινήσεις. Ἐπειδὴ δ' ὑπάρχουσι πολλαὶ κινήσεις, αἵτινες τελοῦνται ἄνευ τῆς συνεργίας τῆς βουλήσεως, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰς κινήσεις ταύτας, διὰ νὰ εὐρωμεν ὑπὸ τίνας ψυχολογικοὺς ὄρους αἱ κινήσεις αὗται καθίστανται τοιαῦται, ὥστε νὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς βουλήσεως.

§ 27. Αἱ κινήσεις.

Ἐπάρχουσι κινήσεις, αἵτινες δὲν συνοδεύονται ὑπὸ ψυχικῶν φαινομένων οὔτε κατὰ τὴν ἀρχὴν οὔτε κατὰ τὴν πορείαν οὔτε μετὰ τὸ πέρας αὐτῶν. Τοιαῦται καθαρῶς *φυσιολογικαὶ* κινήσεις εἶναι ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἡ πέψις κλπ. Πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν κινήσεων τούτων καλοῦμεν τὰς ἐν οἰαδῆποτε φάσει αὐτῶν συνειδητὰς ἡμῖν καθισταμένας *ψυχικὰς* κινήσεις. Αἱ ψυχικαὶ κινήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῶσιν εἰς τὰς ἐξῆς πέντε ὁμάδας, λαμβανομένου πρὸ ὀφθαλμῶν τοῦ προηγουμένου αὐτῶν *ψυχικοῦ* γεγονότος.

1. Ὄταν ἀφυπνιζώμεθα, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκτείνομεν τὰ μέλη ἡμῶν. Ὡσαύτως βλέπομεν, ὅτι ὁ μικρὸς παῖς κινεῖ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ θέλῃ ὀρισμένως νὰ λάβῃ ἢ ἀπωθήσῃ ἀντικείμενόν τι. Αἱ κινήσεις αὗται ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς *σκοτεινὸν* τι *ζωϊκὸν αἰσθημα*. Ἐπειδὴ δὲ ὠθοῦμεν ἢ τείνομεν κατὰ ταύτας μέλη τινὰ τοῦ σώματος, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὰς *κινήσεις ὠθήσεως ἢ τάσεως*.

2. Αἱ *ἀντανεκλαστικαὶ* κινήσεις. Αὕξησις ἢ ἐλάττωσις τοῦ φωτός ἔχει, ὡς γνωστὸν, ἀποτέλεσμα τῆς σμίκρυνσιν ἢ εὐρυνσιν τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν. Ὄταν ἀντικείμενόν τι ἀπειλῇ τὸν ὀφθαλμόν, τὰ βλέφαρα κλείονται· ὅταν ξένον σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, προκαλεῖ βήχα. Εἰς τὰς ἀντανεκλαστικὰς κινήσεις ὡσαύτως ἀνήκει τὸ πᾶρυσθαι, χασμᾶσθαι κλπ. Μεταξὺ αἰσθηματος καὶ κινήσεως δὲν παρατηρεῖται ἐνταῦθα συνειδητὴ τις

ἐνέργεια· ἢ κινήσεις δ' ὅμως τελεῖται οὕτω ταχέως καὶ ἀσφαλῶς, ὥστε τὸ ἔλρον ἐμφανίζεται ἐνταῦθα ὡς μηχανικὴ τις ἐνέργεια.
Ἡ ψυχικὴ αἰτία τῶν κινήσεων τούτων εἶναι τὸ αἰσθημα.

3. Ὁρμέφυτοι ἢ ἐξ ἐνστικτοῦ κινήσεις. Παιδιά, ἀτινα ἐδιδάχθησαν ἤδη νὰ βλέπωσι, λαμβάνουσι τὰ πρὸ αὐτῶν ἀντικείμενα καὶ φέρουσι ταῦτα εἰς τὸ στόμα. Ὁ νεοσσὸς ἄμα ἐξελεθὼν τοῦ ὄφου ἀπολεπίζει τοὺς κόκκους. Μέλισσαι καὶ μύρμηκες ἐκτελοῦσιν ἐξ ἐνστικτοῦ πολὺπλοκὸν σειρὰν κινήσεων. Πᾶσαι αἱ κινήσεις αὗται, αἵτινες προέρχονται ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως, ἔχουσι τὴν ἀφορμὴν αὐτῶν οὐχὶ εἰς τὸ αἰσθημα, ἀλλ' εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων.

4. Αἱ ἐκούσαι κινήσεις. Ἐκούσαι κινήσεις εἶναι ἐκείναι, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ τῆς βουλήσεως ἡμῶν καὶ γίνονται πρὸς ὄρισμένον σκοπὸν· αἱ κινήσεις αὗται προέρχονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκ τῶν ἀκουσίων κινήσεων καὶ δηλοῦσι τὴν ἐξουσίαν, ἣν κτᾶται βαθμηδὸν ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, εἶναι δὲ τοσοῦτω τελειότεραι καὶ κανονικώτεραι, ὅσῳ εὐκολώτερον δύνανται τις νὰ μεταχειρίζηται τὸ σῶμα. Πολλὰ ἐκούσαι κινήσεις διὰ τῆς συχνῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς μακρᾶς συνηθείας καθίστανται ἀκούσiai, οὕτω δ' ἔχομεν τὴν πέμπτην ὁμάδα τῶν κινήσεων, ἣτοι

5. Τὰς αὐτομάτους κινήσεις. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐνοουομεν πᾶσαι τὰς κινήσεις ἐκείνας, αἵτινες κατ' ἀρχὰς ἐκούσαιως γινόμεναι ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τελοῦνται μηχανικῶς, ἀνεξερτήτως τῆς βουλήσεως ἡμῶν. Παῖτε μανθάνων νὰ γράρῃ καὶ νὰναγινώσκῃ ἔχει ἀνάγκη κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν οἰοῦδήποτε γράμματος ἰδίας βουλευτικῆς ἐνεργείας, διὰ τοῦτο δὲ κατ' ἀρχὰς γράφει καὶ ἀναγινώσκει βραδέως. Διὰ συχνῶν δ' ὅμως ἐπαναλήψεων τοσοῦτον ἐξοικειοῦται εἰς τὰς κινήσεις ταύτας, ὥστε ἀρκεῖ αὐτῷ νὰ ἴδῃ γεγραμμένην ἢ τετυπωμένην λέξιν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἑλῆς σειρᾶς τῶν διὰ τὴν πρόφορὰν ἢ τὴν γραφὴν τῆς λέξεως ταύτης ἀπαιτουμένων κινήσεων. Καὶ ἡ καταπίσις ἢ καταστολὴ τῶν κινήσεων,

ἦν βλέπομεν ἐν τῷ κατὰ διάνοιαν ἀναγινώσκειν, κατορθεῦται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Κατ' ἀρχὰς ὁ παῖς δὲν δύναται νάναγινώσκη ἢ μόνον γεγωνυῖα τῇ φωνῇ, μόνον δὲ μετὰ ταῦτα μανθάνει νὰ καταπιέξῃ τὰς διὰ τὴν προφορὰν ἀπαιτούμενας κινήσεις. Κατ' ὀλίγον δὲ τόσον συνηθίζομεν εἰς τὸ κατὰ διάνοιαν ἀναγινώσκειν, ὥστε ἀπαιτεῖται ὠρισμένη τῆς βουλήσεως ὥθησις, διὰ νάναγνώσωμεν γεγωνυῖα τῇ φωνῇ.

Καὶ αἱ δεξιότητες δὲ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σειρά ἐκουσίων κινήσεων, μεταβληθειῶν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς αὐτομάτους κινήσεις. Καὶ σειράς δὲ παραστάσεων, αἵτινες δὲν δύναται νὰ γεννηθῶσιν ἄνευ ζωηρᾶς συνεργίας τῆς βουλήσεως συνηθίζομεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον αὐτομάτως νὰ ἐπαναλαμβάνωμεν. Οὕτω κτᾶται ἡ ψυχὴ δύναμιν πρὸς νέους συνδυασμοὺς παραστάσεων καὶ νέους συλλογισμοὺς, καὶ διὰ τοῦτο ἡ μετάδοσις ἀπὸ τῶν ἐκουσίων εἰς τὰς αὐτομάτους κινήσεις εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

§ 28. Ὅρμη καὶ ὀρμέφυτον.

1. Ὅρμη εἶναι ἡ τάσις, ἣτις ἐξεγείρεται δι' ὠρισμένων εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων συναισθημάτων, ἅτινα συνδέονται πρὸς ὠρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλοῦται διὰ κινήσεων, αἵτινες ἀποσκοποῦσι τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς ἐνεστώσης δυσαρεσκείας ἢ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐνεστώσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ. ἐν τῷ ἀρτιγέννητον παιδίῳ δὲν λάθῃ κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχεῖται νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ δὲ τι διὰ τοῦ στόματός του κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα καὶ θηλάζει.

Ἡ κραυγὴ τοῦ παιδίου δεικνύει, ὅτι ἔχει δυσάρεστα αἰσθήματα· διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα θηλάει, ὅτι ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ ταύτης.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπόπειραι τοῦ παιδὸς διὰ τοῦ στόματος καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ δεικνύουσιν, ὅτι ὁ παῖς εὐχαρίστως ἐπι-

ἕμει νὰ ἔρη τὰ δυσάρεστα ταῦτα αἰσθήματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθήμα τῆς πείνης κατασιγάζεται μόνον διὰ τῆς λήψεως τροφῆς, λέγομεν ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς τροφήν ἢ ἄλλως ὁρμὴν πρὸς τροφήν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ παῖς ζητεῖ οἷαν-δήποτε τροφήν, οὐχὶ δ' ὠρισμένην, δι' ἃ καὶ λέγομεν ὅτι ἡ πρὸς τροφήν ὁρμὴ εἶναι *σκοτεινὴ ἢ τυφλὴ*. Ὅταν δ' ὁμοῦς συνηθίσῃ εἰς ἓν εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον ταύτην, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν*. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύεται ἡ ὁρμὴ, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τέφου.

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς περιτετυλιγμένος ἐν τοῖς σπαργάνοις, στενοχωρεται, κλαίει, φωνάζει καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ἀπαλλαγῇ τούτων. Ἡ στενοχωρία αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδός. Ὁ παῖς δηλ. ἔχει ἰσχυρὰν τάσιν ἢ ὁρμὴν πρὸς κίνησιν, ἐφ' ὅσον δὲ δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ ταύτην, αἰσθάνεται δυσάρεστα συναισθήματα καὶ ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἡ τάσις πρὸς ἀπλλαγὴν ἐκ τῆς δυσάρεσκείας ταύτης. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ παῖς δὲν ζητεῖ ὠρισμένην κίνησιν, ἀλλ' ἀπλῶς κίνησιν, ὅταν δὲ μάθῃ διάφορα εἶδη κινήσεων, π. χ. τὸ τρέχειν, τὸν χορὸν κλπ., προτιμᾷ ἐκάστοτε ὠρισμένον εἶδος κινήσεως καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει *ἐπιθυμίαν* πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα δ' ὁμοῦς δὲν παύεται ἡ ὁρμὴ, ἐμφανιζομένης τῆς ἐπιθυμίας, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τέφου.

3. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁρμῶν παρατηροῦνται παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ αἱ ἑξῆς ὁρμαί: ἡ πρὸς ἐνασχόλησιν, ἡ πρὸς μίμησιν, ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἡ πρὸς ἐπικοινωνίαν (πρὸβλ. τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ ἀνθρώπος ἐστὶ ζῷον κοινωνικόν), ἡ πρὸς τὸ εἰδέναι, ἡ πρὸς ἀνακοίνωσιν καὶ ἡ πρὸς κτήσιν.

Ἐὰν ᾗδῃ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν ὁρμῶν, διακρίνομεν δύο εἶδη αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προσέρχονται ἐκ τῆς φυσικῆς ποιότητος τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται *σωματικαὶ ἢ*

φυσικαί, αἱ δ' ἐκ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγονται *διανοητικαὶ ἢ ψυχικαὶ ὁρμαί*. Εἰς μὲν τὰς πρώτας ὑπάγονται ἢ πρὸς τροφήν, ἢ πρὸς κίνησιν καὶ ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας πάσαι αἱ λοιπαί.

Τὸ κοινόν, ὅπερ παρατηροῦμεν εἰς πάσας τὰς ὁρμάς, εἶναι πρῶτον μὲν ὅτι εἶναι *σκοτειναὶ ἢ τυφλαὶ* καὶ δεύτερον ὅτι εἶναι *διαρκεῖς καὶ ἔγκλεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου*.

Κινήσεις τινές, προερχόμεναι ἐκ τῶν ὁρμῶν, εἶναι ἐξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς διδασκαλίας ἢ ἀσκήσεως. Ὁ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἑκατοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον ταύτην δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν *ἔνστικτον ἢ ὁρμέμφυτον*, αὐτὰς δὲ τὰς κινήσεις *κινήσεις ἐξ ἔνστικτου*.

Τὸ ἔνστικτον εἶναι παρὰ τοῖς ζῴοις πολλῶ τελειότερον διαμεμορφωμένον ἢ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὄρνιθος ἄρχονται νὰ σκαλιζοσιν εὐθὺς ὡς ἐγγίωσι τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, αἱ δὲ τῆς νήσσης δύνανται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ νήχωνται ἢ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἢ μέλισσα τὴν μελικηρίδα, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τοῦτο καθοδηγίας. Καὶ τῶν ζῴων δὲ τὰ ἔνστικτα δύνανται νὰ τελειοποιηθῶσιν. Οὕτω π. χ. πτηνὸν τι μανθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάζῃ τὴν φωλεάν του, νὰ πέτηται κλπ. καλύτερον ἢ πρότερον.

§ 29. Ἡ ἐπιθυμία.

1. Παῖς ἐπανερχεται περὶ τὴν τετάρτην ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητεῖ παρὰ τῆς μητρὸς τεμάχιον ἄρτου. Ὁ παῖς ἔχει τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς πείνης. Τὸ συναίσθημα τοῦτο κατεσίγασε μέχρι τοῦδε πολλάκις φαγῶν ἄρτον καὶ διὰ τοῦτο νῦν διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς πείνης ἀναμιμνήσκειται τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ γεῦσθαι αὐτοῦ. Συγχρόνως δ' ἀναμιμνήσκειται πόσον ἡγχαριστήθη φαγῶν ἄρτον. Φαντάζεται ἄρα τὸ τρώγειν ἄρτον ὡς τι προξενοῦν αὐτῷ εὐαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγει-

ρεται παρ' αὐτῶ ἰσχυρὰ τάσις νὰ φάγη ἄρτον τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὠρισμένον τι, ἐνταῦθα τὸν ἄρτον, καλοῦμεν *ἐπιθυμίαν*.

2. Παις νοσῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὠρισμένην ὄραν νὰ λάβῃ τὸ φάρμακον, καίτοι ἡ γέυσις αὐτοῦ δὲν τῷ εἶναι εὐχάριστος. Ἀναμινθήσκειται μὲν τῆς δυσαρέστου γεύσεως τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῆς ἐκ τῆς ἀσθενείας δυσαρεσκείας, ἐλπίζει δ' ὅτι τὸ φάρμακον αὐτὸ θὰ καταστήσῃ αὐτὸν ὑγιᾶ, ἢ δ' ἐκ τῆς ὑγείας εὐαρέσκεια φαίνεται αὐτῷ πολλῶ μείζων τῆς ἐκ τῆς λήψεως τοῦ φαρμάκου δυσαρεσκείας, δι' ὃ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ λάβῃ τοῦτο. Ἄλλοτε παρατηρεῖται, ὅτι παῖδες τινες νομίζουσι μείζονα τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπιθυμοῦσι νὰ λάβωσι τοῦτο.

3. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαρίστησιν τινα, διότι φανταζόμεθα ὅτι ἐκ ταύτης θὰ προκύψῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μείζων τῆς νῦν εὐχαριστήσεως, ὅπως π. χ. παῖς τις δὲν μεταβαίνει εἰς διασκέδασιν τινα, διὰ νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὰ ἑξῆς :

α') Ἡ *ἐπιθυμία* εἶναι τάσις πρὸς ὠρισμένον τι.

β') Διὰ νὰ γεννηθῇ *ἐπιθυμία*, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ συνειδήσει ἢ παράστασις τοῦ *ἐκπληροῦντος τὴν ἐπιθυμίαν ἀντικειμένου*.

γ') Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐπιθυμίας, τὴν *θετικὴν*, ἣτις γεννᾶται ἐκ τῆς προσδοκίας τῶν εὐαρέστων συναισθημάτων, ἅτινα συνοδεύουσι παράστασιν τινα, καὶ τὴν *ἀρνητικὴν*, ἣτις ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἐξ οὗ προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειωτέον δ' ὅμως τοῦτο, ὅτι ἐν πάσῃ *ἐπιθυμίᾳ* εὐρίσκομεν καὶ τὴν *θετικὴν* καὶ τὴν *ἀρνητικὴν μορφήν* τοῦ *ἐπιθυμεῖν*. Ὁ μαθητὴς π.χ. ἀποστρέφεται τὴν μομφὴν τοῦ διδασκάλου, ἐπιθυμεῖ δὲ τοῦ εὐαρέστου συναισθήματος τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνωρίσεως τῆς ἑαυτοῦ ἐργασίας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ποπερατώσῃ τὴν ἐργασίαν του.

δ') Διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας κέκτηνται σπουδαίω-
τάτην σημασίαν τὰ συναισθήματα.

ε') Ὅπως τὰς ὁρμάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ διακρίσωμεν καὶ
τὰς ἐπιθυμίας εἰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς.

§ 30. Ἐξίς, κλίσις, ῥοπή καὶ πάθος.

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὑπὸ πολλὰς καὶ ποικίλας μορφαί,
ὧς θὰ ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον.

1. Ἐξίς. Ἐχομεν π. χ. τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑπο-
δήματα ἡμῶν, πρὶν εἰσελθῶμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίσωμεν
τοὺς γνωστούς, οὗς καθ' ὁδὸν συναντῶμεν, εἰσερχόμενοι εἰς τὴν
ἐκκλησίαν νὰποκαλυπτῶμεθα καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ σημεῖον τοῦ
σταυροῦ κλπ. Εἰς πάσας ταύτας τὰς περιστάσεις ἡ ἔξις ἐγεν-
νήθη διὰ τοῦτου, ὅτι ἐπιθυμία τις πολλάκις ἐφανισθεῖσα ἐξεπλη-
ρώθη. Οὕτω π. χ. ἐκτηράμεθα τὴν ἔξιν τοῦ καθαρίζειν τὰ ὑπο-
δήματα. ἢ διότι, ὅτε ποτὲ δὲν ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν
ἢ ἐπεπλήχθημεν καὶ δὲν θέλομεν νὰπολαύσωμεν καὶ πάλιν τῶν
ἐντεῦθεν δυσαρέστων συναισθημάτων ἢ διότι πράξαντες αὐτὸ
ἐπηνέθημεν, ἐπιθυμοῦμεν δὲ νὰπολαύσωμεν ἐκ νέου τῆς αὐτῆς
εὐαρεσκείας. Κατὰ ταῦτα :

Ἐξίς εἶναι ἐπιθυμία, ἣτις συνήθως πως ἐμφανίζεται
καὶ ἐπίσης συνήθως πληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις, ἀπαι-
τεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ· εἶναι δὲ αἱ
ἔξεις τοσαύτη σταθερώτεραι, ὅση μακρότερον χρόνον διήρκεσαν.
Καλαὶ ἔξεις εἶναι μέγιστον προσὸν διὰ πάντ' ἄνθρωπον διὰ
τοῦτο πρέπει πάντες οἱ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν νέων ἐντεταλ-
μένοι νὰ φροντίζωσιν ἤδη ἐνωρίς νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς αὐτοὺς κα-
λὰς ἔξεις ἐξωτερικὰς τε (τάξιν, καθαριότητα, ἀκρίθειαν κλπ.)
καὶ ἐσωτερικὰς (ἀγάπην πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πᾶν εὐγενὲς καὶ
ὑψηλόν).

2. Κλίσις καὶ ῥοπή. Ἡ κλίσις εἶναι συγγενὴς τῇ ἔξει, ἀλλὰ
γεννωμένη ἐξ αὐτῆς εἶναι ἰσχυροτέρα. Ἡ κλίσις π. χ. πρὸς τὸ
πίνειν ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἔξεως νὰ πίνῃ τις καθ' ὀρισμένην ὥραν

ποτήριον οίνου, ζύθου ἢ ἄλλου τινὸς ποτοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἀνθρώπος οὗτος ἠδύχαισται, οὗτω δ' αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐντεθεῖν εὐαρέστων συναισθημάτων ἀπέβαινον κατ' ὀλίγον οὕτως ἰσχυραί, ὥστε ἀνεπλάττοντο οὐχὶ πλέον κατ' ὄρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε, τότε δὲ λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκτῆσατο *τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πίνειν*. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γεννᾶται πᾶσα κλίσις. Παρὰ τὴν κλίσιν ταύτην, ἣτις γεννᾶται ἐκ τῆς ἐξέως, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ προερχόμεναι ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως, ἦτοι ἐξ ἰδιαζούσης κατασκευῆς ὀργάνων τινῶν τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα τῶν κλίσεων ἄλλαι μὲν προέρχονται ἐξ ἐξέως, ἄλλαι δ' ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως. Ἡ κλίσις τὸ μὲν ὁμοιάζει *πρὸς τὴν δρμήν*, διότι καὶ αὕτη γεννᾶται ἐκ διαλειμμάτων ὀρισμένης ἐπιθυμίας, διακρινομένη ταύτης, διότι, ἐνῶ ἡ δρμή εἶναι ἔμφυτος, ἡ κλίσις ἀναπτύσσεται βραδύτερον. τὸ δὲ *πρὸς τὸ διαφέρειν* (ἢ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως προερχομένη) διακρινομένη τούτου, ὅτι τὸ μὲν διαφέρειν παρορμᾶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δεξιότητων, ἡ δὲ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐνασχολήσεως περὶ τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα.

Ἡ δὲ *δρμή* οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ *ἰσχυρὰ κλίσις*.

3. *Πάθος*. Ὅταν δὲ τέλος ἡ ἐπιθυμία ἐνίσχυθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε δεσπόζει ἐν τῇ συνειδήσει καὶ ὑποτάσσει ἑαυτῇ πάσας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, στερεὶ δὲ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἱκανότητος νὰ συμμορφῶται πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, λέγεται *πάθος*. Οὕτω π. χ. ὁ κατεχόμενος ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς φιλοποσίας κατευθύνει πᾶσαν τὴν σκέψιν καὶ φροντίδα αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἴνοπνευματωδῶν ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει, ὅπως ἐκπληρᾷ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας, ἡ τιμὴ, ἡ υἰγεία εἶναι δι' αὐτὸν μὴδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπολαύσεως, ἣν προσδοκᾷ ἀπὸ τοῦ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ πορίσῃται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαι-

τούμενα μέσα· ἐνίστ' ἐξαγείρεται ἡ συνείδησίς του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πιερότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μετανοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια δ' ὅμως αὕτη εἶναι προσωρινή, διαρκῶς δὲν δύναται νὰ υποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρ' ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν ἀπέδη αὐτῷ δεσπόζουσα καὶ στερεῖ αὐτὸν τῆς *ικανότητος τοῦ νὰ ἀκολουθῇ τῇ ἑαυτοῦ συνειδήσει*, ἥτοι ἐγένετο πάθος. Ἐγένετο δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐπληροῦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν οἰνοπνευματώδη ποτά. Μία ἄρ' αἰτία τοῦ πάθους εἶναι ἡ *συχνὴ πλήρωσις ἐπιθυμίας τινός*.

Ἄλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται ἐξ ἄλλης, ἀντιθέτου ὅλως τῆς προηγουμένης, αἰτίας· ὅταν δηλ. ἐπιθυμία τις οὐδόλως ἐκπληρωθῆται ἕνεκα διαφορῶν κωλυμάτων, ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὕτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀψιθυμίαν· ἀμφοτέρα ταῦτα, δηλ. παράγουσιν ἐνίστα τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις ἀντιμαχομένας τῷ ἠθικῷ νόμῳ. Οὐχ ἦτον παρατηροῦνται καὶ μεγάλαι διαφοραὶ μεταξύ τούτων αἰ ἐξῆς :

1) Ἡ ἀψιθυμία ἐμφανίζεται αἰφνιδίως, ἐνῶ τὸ πάθος γεννᾶται βαθμηδόν.

2) Ἡ ἀψιθυμία παρέρχεται ταχέως, ἐνῶ τὸ πάθος εἶναι διαρκές.

3) Ἐν τῇ ἀψιθυμίᾳ πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτηται, ἐνῶ ἐν τῷ πάθει σκέπτεται ἀκριβῶς, πῶς δύναται νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ.

4) Ἡ ἀψιθυμία, ὅπως εἶδομεν, ἐκδηλοῦται καὶ διὰ σωματικῶν φαινομένων, ἐνῶ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως ἐξωτερικὴ ἡρεμία.

5) Αἱ ἀψιθυμίαι ὑποσκάπτουσι μᾶλλον τὴν σωματικὴν υγιείαν, ἐνῶ τὰ πάθη ἐκθέτουσιν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἠθικότητα, ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ τὴν σωματικὴν υγιείαν, ὅπως ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λιχνεία.

Ὅπως ἡ ἕξις, οὕτω καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγὴν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ θεραπεύωμεν ἤδη ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργῶμεν. Ἰδίᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουσι αἱ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις, ἃς πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ καλλιεργῶμεν καταλλήλως, νὰ συνιστῶμεν δ' εἰς τοὺς γονεῖς, ὅπως ἐπιτρέψωσιν εἰς τὰ ἑαυτῶν τέκνα νὰ ἐπιδίδωνται εἰς τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς ἣν ταῦτα ἔχουσι κλίσιν. Οὕτω δύνανται εὐκολώτερον καὶ τελειότερον νὰ ἀναπτύχθωσι πρὸς τε ἰδίαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δ' ὀφειλομεν νὰ καταπολεμῶμεν τὰ πάθη· κατορθοῦμεν δὲ τοῦτο ἢ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἕξεις καὶ κλίσεις, ἃς παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἢ φροντίζοντες, ὅπως αἱ δεδικαιολογημένοι ἐπιθυμίαι τῶν παιδῶν πληρῶνται· διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι πολλὰ πάθη, π. χ. τὸ τῆς λιχνεΐας, ἀσωπίας, φιληδονίας, καλλωπισμοῦ κλπ., εἶναι τὰ τελικὰ ἐπακολουθήματα μεγάλων στερήσεων ἐν τῷ φαγητῷ, τῷ ποτῷ, τῇ ἐνδυμασίᾳ, τοῖς πατρῷοις κ.λ.π.

§ 31. Πόθος καὶ βούλησις.

Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα δεικνύει ἡμῖν ἄλλα τῆς ἐπιθυμίας εἶδη. Θέλω π. χ. νὰ κατασκευάσω μηχανήμα τι, οὗτινος ἔχω ἀνάγκη διὰ πείραγμα Φυσικῆς ἢ Χημείας, καὶ ἀποτείνομαι πρὸς τινα χαλκέα· οὗτος πάντως ἐπιθυμεῖ νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα τοῦτο, διότι θὰ λάβῃ χρήματα. Ἐπειδὴ δ' ὅμως οὐδέποτε μέχρι τοῦδε κατασκευάσε τοιοῦτόν τι, λέγει εἰς ἐμέ, ὅτι δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ χαλκεὺς ἔχει ἐπιθυμίαν, περὶ ἧς δ' ὅμως εἶναι βέβαιος, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς δ' ὅμως ἔχοντες ἀνάγκην τοῦ μηχανήματος τοῦτου ἐπιτιμῶμεν, καθιδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν αὐτῷ τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλους οὗτος πεπιθόμενος λέγει, ὅτι θὰ δοκι-

μάση, ἐὰν θὰ δυναθῆ νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο. Ἐνῶ λοιπὸν πρό-
τερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο, ἀλλ' ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν
ἠδύνατο, νῦν ἐπιθυμεῖ, ἀμφιβάλλει δ' ἀπλῶς περὶ τῆς ἐπιτυ-
χίας ἢ ἀποτυχίας.

Μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατα-
σκευὴν τοῦ μηχανήματος ἐπιτυγχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο·
ἐὰν μετὰ ταῦτα ἡμεῖς ἢ ἄλλος τις παραγγείλῃ τὸ αὐτὸ μηχά-
νημα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι θὰ τὸ
κατασκευάσῃ. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ
τινος, εἶναι δὲ βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, ὅπερ
ἐπιθυμεῖ.

Τὸ πρῶτον τῶν τριῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας εἶδος καλοῦμεν
ψιλὸν πόθον, τὸ δεύτερον πόθον, τὸ δὲ τρίτον βούλησιν.

Βούλησις ἄρ' εἶναι ἐπιθυμία συνδεομένη μετὰ τῆς πεποι-
θήσεως περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Πόθος εἶναι ἐπιθυ-
μία, ἐν ἣ δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὔτε περὶ τοῦ κατορθω-
τοῦ οὔτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Ψιλὸς δὲ πόθος
εἶναι ἐπιθυμία συνδεομένη μετὰ τῆς παραστάσεως, ὅτι, ὡς
τό γε νῦν τὰ πράγματα ἔχουσιν, οὐδέποτε εἶναι δυνατόν
αὕτη νὰ ἐκπληρωθῆ.

Ἀνάγκη δ' ἐνταῦθα νὰ τονισθῆ τοῦτο, ὅτι ἡ βούλησις δὲν
ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πραγματικῆς ἐπιτυχίας τούτου, οὔτινος ἐπι-
θυμοῦμεν· ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ἐπι-
τύχωμεν τούτου, οὐ ἐπιθυμοῦμεν, ἐὰν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν
ἢ μὴ, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· ἐν τῇ βουλήσει
ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως.
Δυνατὸν νὰ βουλώμεθα καὶ τὰ μάλιστ' ἀδύνατα ἢ νὰ μὴ βουλώ-
μεθα πράγματα, ἅτινα κατ' οὐσίαν εἶναι δυνατὰ ἡμῖν.

Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν λελογισμένην
τῆς ἀλόγου βουλήσεως. Λελογισμένη λέγεται ἡ βούλησις, ἣτις
συνοδεύεται ὑπὸ τῆς ὀρθῆς κρίσεως περὶ τῶν μέσων, ἅτινα
πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ,
ἐφ' ὅσον δ' ὅμως δὲν ὑπάρχει σαφῆς παράστασις καὶ ὀρθή

κρίσις τῶν χρησιμοποιηθησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν ἄλογον βούλησιν. Περαιτέρω διακρίνομεν τὴν ἠθικὴν βούλησιν τῆς οὐχὶ ἠθικῆς. Ἠθικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ὅταν εὐρίσκηται ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται οὐχὶ ἠθικὴ. Καὶ τέλος διακρίνομεν ἰσχυρὰν καὶ ἀσθενῆ βούλησιν. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται ἡ βούλησις, ὅταν προσπαθῆ νὰ πράξῃ τι ἀσاذήποτε ἐμπόδια καὶ ἂν ἐπιπροσθῶσιν αὐτῇ (ὅπως εἶναι ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἡλέκτρας), ἀσθενῆς δ' ὅταν ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ ἐλαχίστου ἐμποδίου (ὅπως εἶναι ἡ βούλησις τῆς Ἰσμήνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὐκόλον δ' εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ πεποιθήσις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιθυμητοῦ γεννᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τούτου, ὅτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ἐν τῇ σφαίρᾳ τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ νῦν βούλεται· ἡ δ' ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυρὰ βούλησις δὲν ἐμφανίζεται εἰς μικροὺς παῖδας, εἰ μὴ σπανιότατα.

Ἡ ἀγωγὴ πρέπει νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως διαμορφώσῃ τὴν βούλησιν τῶν παιδῶν, μάλιστα δὲ τὴν ἰσχυρὴν τῆς βουλήσεως αὐτῶν· σπουδαιότατον δὲ μέσον πρὸς τοῦτο, συμφώνως τοῖς ἀνωτέρω εἰρημένοις περὶ τῆς πηγῆς τῆς βουλήσεως, εἶναι ἡ προαγωγὴ τῆς αὐτενεργείας αὐτῶν, διὰ πάντων τῶν μέσων, ἅτινα ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν.

§ 32. Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως.

Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, εἰς δηλ. ὁ ἄνθρωπος καθορίζῃ τὰς κινήσεις καὶ πράξεις αὐτοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ, οὐδαμῶς ὑπ' ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκασζόμενος, ἢ μὴ, ἐγένετο ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων καὶ ἀντιρρήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσι οἱ παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κύριος ἑαυτοῦ, δυνάμενος νὰ καθορίζῃ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ ἐξωτερικοῦ τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι

ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλή μηχανή, πράττων δ' ἐξαρτᾶται ἐξ ἐσωτερικῶν αἰτίων. Οἱ μὲν πρῶτοι ἀποτελοῦσι τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ *αὐτεξουσίου*, οἱ δὲ δεύτεροι τὴν τοῦ *ὑπεξουσίου*.

Εἶναι δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαιότατον διὰ τε τὴν Μεταφυσικὴν, τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Ψυχολογίαν. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς μεταφυσικῆς ἐπόψεως δὲν ἐξετάζομεν αὐτό, διότι δὲν εἶναι τοῦτο θέμα οὔτε τοῦ βιβλίου οὔτε τοῦ μαθήματος τῆς Ψυχολογίας. Περισσότερον πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν πλησιάζει ἢ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἐπόψεως ἐξέτασις τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν συντόμως τὰ κατ' αὐτὴν.

Ἐκ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται καὶ ἡ εὐθύνη, ἣν οὗτος ὑπέχει διὰ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινή, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ αὐτῷ διὰ τὸ κακόν, ὅπερ τυχὸν ἔπραξεν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὸ πράττειν ἢ μὴ πράττειν τι, τότε αἱ πράξεις ἐκάστου πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πράξεις αὐτοῦ τούτου, κατ' ἀκολουθίαν δ' ὑπέχει εὐθύνην διὰ ταύτας καὶ τὰ ἐπακολουθήματα αὐτῶν. Ἐὰν δ' ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος, τότε αἱ πράξεις αὐτοῦ καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἐμφύτου προδιαθέσεως, τῆς ἀγωγῆς καὶ ἐν γένει τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς ἃς ὁ ὀργανισμὸς αὐτοῦ ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, καθ' ὃν τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐξετέλεσεν. Ἡ κοινωνία βεβαίως ἔχει καθήκον νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὴν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ κατὰ πάσης προσβολῆς, ἣτις φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ἑαυτῆς ὑπερξίαν καὶ εὐημερίαν, δὲν δύναται δ' ὅμως νὰ γίγηται λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακούργου. Ὁ κακούργος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρηθῆται ἀσθενήσ τις, ὅστις πρέπει νὰ καταστῇ ἀβλαβῆς καὶ νὰ θεραπευθῇ.

Ἀπὸ *ψυχολογικῆς* ἐπόψεως λέγοντές τινα ἐλεύθερον, ἐνοοῦμεν ἕτι οὗτος πράττει τι χωρὶς νὰ ἔχη τὸ συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς βίας. Πᾶσ' ἄρα πράξις, ἣν πράττομεν ὄντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων, ἄνευ τοῦ συναισθήματος βίας τινὸς εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἀπόφασις ἡμῶν.

ἔχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν παροίθησιν, ὅτι δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν. ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι πράττομεν ἀνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὅπως ἐννοεῖ ταύτην ἡ Ψυχολογία.

Ἐφ' ὅσον εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν συνεργοῦσι παραστάσεις καὶ κρίσεις, αἱ ἀποφάσεις αὗται εἶναι ἀποτελέσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἐμπειρίας ἡμῶν καὶ ἀπόρροια τῆς ὅλης προσωπικότητος ἡμῶν, ὅπως αὕτη ἔχει διαμορφωθῆ μέχρι τοῦδε.

Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἄρ' ἐπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς πρόβλημα, ἀλλὰ γεγονός, ὅπερ οὐδεὶς δύναται νὰμφισβητήσῃ. Τὴν ψυχολογικὴν τῆς βουλήσεως ἐλευθερίαν παρατηροῦμεν ἀκριδέστατα ἐν πάσῃ τῆς βουλήσεως ἐνεργείᾳ. Ὅσῳ δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ νόησις ἡμῶν, ὅσῳ περισσότεραι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τοσούτῳ ἐλευθερωτέρα ἐμφανίζεται ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις ἡμῶν καὶ διανοίγει πάντοτε νέας ὁδοὺς καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογὴν. Ὅσῳ δὲ πλουσιώτερα εἶναι ἡ ἐκλογὴ, τοσούτῳ τελειότερον συναισθανόμεθα καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογὴν.

Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπὸ ψυχολογικῆς ἐπόψεως δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀπὸ ἠθικῆς· ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὸ συναίσθημα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι ἐν τῇ λήψει ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀποφάσεως, ἀναγνωρίζομεν ἅμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον δ' ὅμως πράττομεν μὴ ὄντες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων ἢ ὑπὸ τὸ κράτος ἀψιθυμίας τινὸς εὐρισκόμενοι δὲν θεωρούμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις ἡμῶν. Μικρὰ παιδιά, ἀμβλύνοι, οἰνοδαρεῖς δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ διὰ τοῦτο δὲν θεωροῦνται καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς ἐαυ-

τῶν πράξεις. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ νόμος κρίνει ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τι ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρᾶς ἀψιθυμίας.

§ 33. Ἡ συνείδησις τοῦ ἐγώ.

Πασῶν τῶν παραστάσεων τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, ἣν ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ ἐγώ. Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τῶν παραστάσεων α') τοῦ σώματος καὶ β') τοῦ πνεύματος.

1. Τὸ σῶμα. Ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλεῖ κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως ὁμιλεῖ καὶ περὶ οἴουδ' ἕποτε ἄλλου ὄντος· οὕτω π. χ. λέγει, ἡ Μαρία πηγαίνει νὰ κοιμηθῆ, ἡ Μαρία εἶναι μικρά, ἡ Μαρία εἶναι ἄρρωστη, ἡ Μαρία ποιεῖ κλπ. Ὅπως δηλ. δηλοῖ τὰ λοιπὰ ὄντα διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν, οὕτω καὶ ἑαυτὸν. Ταῦτα δὲ λέγων σκέπτεται τὸ σῶμά του, οὕτως ἤδη ἐκτῆσατο παράστασιν.

Πῶς δ' ὅμως γεννᾶται ἡ παράστασις αὕτη; Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐλέγομεν ἄνωτέρω, ἐν τῷ 9 κεφαλαίῳ, περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν γενῶνται αἱ σύνθετοι παραστάσεις, ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς ὀράσεως δηλ., τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μυϊκῶν αἰσθημάτων κτᾶται ὁ παῖς βαθμηδὸν παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματος του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν αἰσθημα συντελεῖ ἀδιακόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τελειοποίησιν τῆς τοῦ ὅλου σώματος παραστάσεως. Ὁ παῖς ἄπτεται τοῦ ἑαυτοῦ σώματος, ἔπειτα δ' ἄπτεται καὶ ἄλλων πέριξ αὐτοῦ εὐρισκομένων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ σώματος καὶ τῶν ἄλλων· αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ ἑαυτοῦ σώματος, ὅταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματος, ὅταν ἄπτηται τοῦ ἑαυτοῦ σώματος βλέπει τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν του. Βαδίζων δὲ κτᾶται νέαν παράστασιν τὴν τοῦ ὅτι δύναται νὰ κινήθῃ τῆς ἑαυτοῦ θέσεως. Τὴν κίνησιν ταύτην δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν τράπεζαν, τὸ κάθισμα κλπ., τοῦναντίον βλέπει ὅτι ταῦτα μένουσιν εἰς τὴν ἑαυτῶν

θέσιν· βλέπει, ὅτι ταῦτα δὲν τρώγουσι, δὲν πίνουσι, δὲν ὀμιλοῦσι, δὲν κραυγάζουσιν, ὅπως αὐτὸς οὗτος. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα παρατηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διδάσκεται **βαθμηδὸν ὁ παῖς ν' ἀναγνωρίζῃ** ἑαυτὸν ὡς **τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνηται καὶ νὰ κινήται.**

2. **Τὸ πνεῦμα.** Ὁ παῖς σὺν τῷ χρόνῳ κτᾶται καὶ ἄλλας ἐμπειρίας παρατηρεῖ δηλ. ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων, ἀτινά ποτ' ἀντελήφθη, ὅτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα, ὅτι σκέπτεται διὰ νὰ παντήσῃ εἰς θεθεῖσαν αὐτῷ ἐρώτησιν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνει τοῦ ποθουμένου καὶ κατορθοῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλει. Ὅταν ὁ παῖς προχωρήσῃ τοσοῦτον, δὲν ὀνομάζει πλέον ἑαυτὸν δι' ὀνόματος, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ λέγει *ἐγὼ* π. χ. *ἐγὼ* βλέπω, *ἐγὼ* ἀκούω, *ἐγὼ* θέλω, *ἐγὼ* λέγω κλπ. Ἐφ' ὅσον ὁ παῖς ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι αἰσθάνεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτων, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ., ἢ **παράστασις τοῦ ἑαυτοῦ σώματος ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ του.** Ὅσῳ δ' ὅμως περισσότερον ὁ παῖς νοεῖ, τοσοῦτω περισσότερον μεταβάλλεται ἢ παράστασις αὐτῆ. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμά του κατέχει δευτερεύουσάν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὑπηρέτης ἐκτελῶν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον τὸ ἐγὼ του νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγὼ του δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μετὰ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο, ὅπερ νοεῖ καὶ θέλει, καὶ μεταφέρει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ σώματος, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ *ἰδίᾳ* τὴν κεφαλὴν, ἣν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγὼ του. Ὁ παῖς λαμβάνει συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγὼ, ὅταν λέγῃ *ἐγὼ* σκέπτομαι, *ἐγὼ* θέλω.

Ὅταν γένηται ὁ παῖς μεγαλύτερος καὶ ἰσχυρότερος, μεταβάλλεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν του, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ ὀλίγον κατ' ὀλίγον μεταβάλλεται. Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνείδησιν καὶ αὐτὸς ὁ παῖς γινώσκει π. χ. ὅτι εἶναι μεγαλύτε-

φος, ισχυρότερος ἢ πρὸ ἐτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἄτινα πρότερον οὐτ' ἐγνώριζεν οὐτ' ἠδύνατο. Ἐξ ἄλλου δ' ὁμοίως γνωρίζει, ὅτι εἶναι ὁ αὐτός, διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν : ποῖος ἐπιήγε πέρυσιν εἰς τὸ σχολεῖον, ἀπαντᾷ ἐγὼ τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν : ποῖος θὰ γίνῃ μετὰ 5 ἡμέρας 8 ἐτῶν.

Τὸ ἐγὼ ἄρα, ὅπερ σήμερον ἀπαντᾷ, εἶναι τὸ αὐτὸ ἐγὼ, ὅπερ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἤρξατο νὰ φοιτᾷ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ὅπερ μετὰ 5 ἡμέρας θὰ ἑορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσωπον, ὅπερ καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ αὐτοῦ ιδιότητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, ὅπερ ἐφύτευσεν. Ἡ μηλέα π. χ. παραμένει πάντοτε μηλέα, καίτοι ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος γίγνεται μεγαλυτέρα καὶ παχυτέρα.

Τὴν συνείδησιν ταύτην τοῦ ὅτι παρὰ πάσας τὰς μεταβολὰς παραμένει τις πάντοτε ὁ αὐτὸς καλοῦμεν συνείδησιν τοῦ ἐγὼ ἢ αὐτοσυνειδησίαν. Ἡ συνείδησις αὕτη τοῦ ὅτι παρὰ τὰς ἐπερχομένας μεταβολὰς παραμένομεν πάντοτε οἱ αὐτοὶ ὀφείλεται :

α') Εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ τελοῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβάνομεθα, ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, ἣς τῇ βοήθειᾳ ἐνθυμούμεθα τί πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· αὐτῷ δ' ἡ μνήμη συνδέει τὸ παρελθὸν μετὰ τοῦ παρόντος. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ ἡμετέρου βίου πρὸς ἐρχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι συγχρόνως ἡμέτεραι παραστάσεις, παραστάσεις τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν.

Πᾶς τις παριστῶν ἐν ἑαυτῷ ἑαυτὸν γνωρίζει, ὅτι τὸ παριστῶν ἐγὼ καὶ τὸ παριστώμενον ἐγὼ εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τότε μόνον δύναται τις νὰ μπιβάλλῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν ἀπολέσῃ τὴν μνήμην, ὅπου δ' ἀπόλλυται ἡ συνείδησις τοῦ ἐγὼ, γεννᾶται ἡ φρενοβλάβεια.

§ 34. Προσωπικότης και άτομικότης.

1. Όταν αναστραφῶμεν μετὰ τινος ἀνθρώπου ἐπὶ πολὺν χρόνον, δὲν γνωρίζομεν μόνον τὰ κατὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ἀλλὰ και πῶς οὗτος σκέπτεται ἐπὶ σπουδαίων ζητημάτων, τί εὐχαριστεῖ και δυσαρεστεῖ αὐτόν, τί προκαλεῖ τὸ διαφέρον αὐτοῦ και δυνάμεθα μετὰ πολλῆς βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν τίνα ἀπόφασιν θὰ λάβῃ ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει. Διὰ τῆς λειτουργίας τῆς κρίσεως ἀνάγομεν πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ ψυχικοῦ και σωματικοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ εἰς μίαν ἐνιαίαν και ἀμετάβλητον αἰτίαν ἢ ἀρχήν, ἣτις παρὰ πᾶσαν μεταβολὴν τοῦ νοεῖν και τῆς διαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου τούτου παραμένει σχεδὸν ἀμετάβλητος· ταύτην τὴν ἀρχήν καλοῦμεν **προσωπικότητα**.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος συντελεῖ ἢ τε ἔμφυτος τοῦ ἀνθρώπου προδιάθεσις και ἢ ἐπίκτητος· φαίνεται δ' ὅμως ὅτι τὴν μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν ἀσχεῖ ἢ ἔμφυτος προδιάθεσις. Ἡ προσωπικότης ἐν γένει εἶναι τὰ μάλιστα πολὺπλοκον προκίον φυσιολογικῶν και ψυχικῶν αἰτιῶν, αἵτινες εἶναι τὸ μὲν ἔμφυτοι, τὸ δ' ἐπίκτητοι, διὰ τοῦτο δ' ἀποβαίνει δυσχερέστατον νὰ διαγνώσωμεν και παραστήσωμεν ἀκριβῶς τὴν προσωπικότητα ἀνθρώπου τινός. Τελεία μάλιστα περιγραφὴ ταύτης εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἀδύνατον. Και ὅμως εἶναι πολὺ ἐπαγωγὸς ἐργασία νὰ κατορθώσωμεν νὰ διαγνώσωμεν τὴν προσωπικότητα ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἀπὸ τῶν σκέψεων, πράξεων, συγγραφῶν και λοιπῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν. Διὰ τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκδιδομένων ἡμερολογίων, ἐπιστολῶν και συνομιλιῶν τῶν ἀνδρῶν τούτων τὸ ἔργον ἡμῶν ἀποβαίνει εὐχερέστερόν πως.

2. Δύο προσωπικότητες ἀκριβῶς αἱ αὐταὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξωσιν, ὁ δὲ λόγος εἶναι προφανὴς ἐξ ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Οὐχ ἥττον παρατηροῦνται ἀναμφιδόλως ὁμοιότητές τινες μετὰξὺ ἀνθρώπων ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν, τὸ αὐτὸ ἔθνος, τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἔτι δὲ και τὸ αὐτὸ ἐπάγγελμα. Ἐάν

νων θελήσωμεν νὰ ἐξάρωμεν τὰς παρ' ἐκάστῳ παρατηρουμένας διαφορὰς καὶ νὰ τονίσωμεν τὸ ἰδιάζον ἐκάστη προσωπικότητι μεταχειριζόμεθα τὴν λέξιν *ἀτομικότητα*. Ὑπὸ τὴν ἀτομικότητα ἄρα ἐννοοῦμεν τὴν προσωπικότητα, ἣτις διακρίνεται ἄλλων καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἔχουσα χαρακτηριστικὰ τινὰ σημεῖα ἰδιάζοντα ταύτῃ μόνῃ ἐκ πασῶν τῶν ἄλλων ὁμοίων.

Ἡ ἀνάπτυξις ἐπιβαλλουσῶν ἰσχυρῶν ἀτομικοτήτων εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας. Εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ζῶντας λαοὺς ἐμφανίζονται μὲν ἀνθρωποὶ τινες πρέχοντες τῶν λοιπῶν καὶ ἄρχοντες αὐτῶν, ἰσχυρὰ δ' ὅμως ἀτομικότης δὲν ἐμφανίζεται. Ὅταν δ' ὅμως οἱ ἀνθρωποὶ κτῶνται μόνιμοι κατοικίας ἰδρύοντες πόλεις, ἐν αἷς συνοικεῖ πληθυσμὸς διηρημένος κατὰ τάξεις καὶ ἐπαγγέλματα, καθίσταται ἀναγκαία ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας καὶ ἀναπτύσσεται εἰς μέγαν βαθμὸν ἡ διαφορὰ τοῦ διαφέροντος ἐκάστου. Ἡ διαφορὰ δ' αὕτη τῆς ἐνασχολήσεως καὶ τῶν διαφερόντων ἐπιφέρει ἰσχυρὰν διαφορὰν τῆς προσωπικότητος καὶ συντελεῖ εἰς τὴν μόρφωσιν ἐπιβαλλουσῶν ἀτομικοτήτων. Ἐν τῷ οὕτως ἐπερχομένῳ ἀγῶνι περὶ ὑπάρξεως ἐνισχύονται μεγάλως αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις καὶ ἡ πνευματικὴ δεξιότης τῶν ἀνθρώπων.

Διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀτομικότητος. Μονομερῆς δ' ὅμως ἀτομικότης δύναται νὰ καταστῇ ἐπιβλαβής· διὰ τοῦτο καθήκον παντὸς τὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀναλαμβάνοντος εἶναι παρὰ τὴν ἀτομικότητα νὰ φροντίζη νὰ ἐμβάλῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν συνείδησιν, ὅτι πάντες ἀνήκουσιν εἰς ἓν ὄλον, εἰς μίαν κοινωνίαν, μίαν πατρίδα, ἣς τὴν εὐημερίαν πρέπει νὰ θεωρῇ ἕκαστος ὡς ἴδιον καθήκον, καὶ ὅτι δὲν πρέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον νὰ θυσιάζη τὸ τῶν ἄλλων. Μόνον οὕτως ἐπέρχεται πραγματικὴ πρόοδος καὶ πραγματικὸς πολιτισμὸς· ἄλλως γεννᾶται ἀγῶν πάντων κατὰ πάντων, ὅστις θάττον ἢ βράδιον καταλήγει εἰς κοινήν καταστροφὴν.

§ 35. Φρόνημα και χαρακτήρ.

Παῖς τις διερχόμενος πρό τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον τι δένδρον κατάφορτον ὀπωρῶν· ἀμέσως δὲ γεννᾶται παρ' αὐτῷ ἡ ἐπιθυμία νάπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γινώσκει, ὅτι ἡ κλοπή εἶναι κακόν, ἐν τούτοις προβαίνει εἰς τὴν πράξιν ταύτην. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς γνώσεως τοῦ ὅτι δὲν πρέπει νά κλέψῃ· διὰ τοῦτο δ' ἡ ἠθικὴ γνώσις ἐν ἀσχεῖ εἰς τὸν παῖδα οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην προβαίνει οὗτος εἰς τὴν κακὴν πράξιν. Περὶ τοῦ παιδὸς τούτου λέγομεν ὅτι δὲν εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος, διότι αἱ πράξεις αὐτοῦ δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του συνειδήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.

Τοῦναντίον ἠθικῶς ἐλεύθερος δείκνυται ἄλλος παῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους διερχόμενος, βλέπων τὰς ὀπώρας καὶ ἐπιθυμῶν τούτων, ἀλλὰ μὴ ἀποπειρώμενος νά κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἣτις λέγει αὐτῷ, ὅτι ἡ κλοπή εἶναι κακόν· ὁ παῖς οὗτος δὲν εἶναι δούλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαίμαργίας, ἀλλ' ὑποτάσσει ταύτην ὑπὸ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, ἣτις εἶνε ἰσχυροτάτη.

Κατὰ ταῦτα ἠθικῶς ἐλεύθερος λέγεται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν αὐτοῦ ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς ἔχει, ἠθικῶς δὲ δούλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη, οὐχὶ δὲ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς του.

Ἐν τῷ κόσμῳ παρατηροῦνται ἀμφότεραι αἱ τάξεις αὗται τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε νά ὑπακούωσι ταῖς ἠθικαῖς ἀρχαῖς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε παρορῶντες ταύτας νά δουλεύωσι ταῖς ἐπιθυμίαις καὶ τοῖς πάθεσι. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἣτις καθορίζει τὸ ἠθικῶς πράττειν ἡμῶν καλοῦμεν φρόνημα. Πᾶσης δὲ πράξεως, ἣτις δὲν εἶναι ἠθικῶς

ἀδιάφορος, οὔτε ἀγαθὴ δηλ. οὔτε κακὴ, ὑπόκειται ὡς βάσις φρόνημά τι· ὅταν δὲ θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰανδήποτε πράξιν ἠθικῶς, δὲν ἐξετάζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἐξ οὗ προήλθε, καὶ ὀνομάζομεν αὐτὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν, ὅτι προήλθεν ἐξ ἠθικῶς ἀγαθοῦ φρονήματος. Ἡθικῶς δ' ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, ὅπερ βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἵτινες ἀποσκοποῦσι τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποφεύγει δὲ τὰς δυναμένας καθ' οἰανδήποτε τρόπον νὰ βλάψωσιν αὐτοὺς.

Τὸ ἠθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι τι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγή πάσῃ δυνάμει νὰ συντελεῖ εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Πλειστάκις ἐν τῇ πρακτικῇ βίῳ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ τῶν ἄλλων, ἢ δὲ βουλήσις πρέπει ἐνωρὶς οὕτω νὰ διαπαιδαγωγηθῆ, ὥστε νὰ ἀρχῇ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ ὑποτάσῃ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνηθίσωσιν οἱ παῖδες ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας νὰ ἀρχωσιν ἑαυτῶν. Ἡ ἐγκράτεια αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βουλήσις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δυνάμιν νὰ ὀρίξῃ ἑαυτῇ ἀνωτέρους, ὑψηλοτέρους σκοπούς, νὰ πομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανικᾷ τὰς στιγμιαίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπονήτως νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ τεθέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικὸν ὄν δυνάμενον νὰ παλλαγῇ τῶν ἐπιδράσεων τῶν κατωτέρων ὁρμῶν, αἵτινες διέποῦσι τὸν βίον τῶν ζῴων.

Τὸ ἠθικὸν δ' ὅμως φρόνημα δὲν εἶναι μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως. Πρὸς μὲν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ πολλὰ γνώσεις πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ διαρκῆς ἀσκήσις εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲ τὸ κακόν. Ἡ θεωρία τοῦ Σωκράτους, καθ' ἣν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γνώσις, ἐξελέγχεται ἐκ τῶν καθ' ἡμέραν παρατηρήσεων ἐσφαλμένη. Ἐγνώριζεν ὁ παῖς ἐν τῇ ἀνωτέρῳ παραδειγματι, ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι τι κακόν· ἀλλ' ὅμως παρὰ πᾶσαν τὴν γνώσιν προ-

έβη εις ταύτην, διότι δέν ειχεν άσκηθῆ προηγουμένως νά άρχη έαυτοῦ και νά υποτάσση τās έαυτοῦ επιθυμίας εις τās ἠθικās άρχάς του.

Ἐάν λοιπόν αἱ ἠθικαὶ άρχαί, τὰ ἠθικὰ αξιώματα ἡμῶν ένισχυθῶσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὕτως, ὥστε νά υποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πāsαν βούλησιν και πράξιν τοῦ βίου ἡμῶν έν οἰαδῆποτε περιπτώσει, λέγομεν ὅτι ἔχομεν **χαρακτήρα**. Δέν θά εἴπω περὶ τινος, ὅτι ἔχει χαρακτήρα, ὅταν λέγη τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, άρκει μόνον νά μῆ ζημιωθῆ ὀλικῶς, εάν δέ ποτε πρόκειται νά ζημιωθῆ πως, ψεύδεται. Οὐχί. Ἄλλὰ μόνον ὅταν έν πάσῃ οἰαδῆποτε τοῦ βίου αὐτοῦ περιπτώσει ἔπηται τῇ ἠθικῇ αξιώματι **μῆ ψεύδου**.

Παραδείγματα ἀνδρῶν ἔχόντων χαρακτήρα πολλὰ παρέχει ἡ ἡμετέρα ἱστορία, μεταξὺ δέ τούτων προέχει τὸ τοῦ Σωκράτους. Οὗτος ειχεν ἠθικὸν αξίωμα, ὅτι πρέπει νά υποτάσσηται έν πάσῃ περιπτώσει εις τοῦτο, ὅπερ ἡ πατρίς διατάσσει, εἴτε δίκαιον εἴτε ἄδικον εἶναι. Διὰ τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπανεληγμένως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηνῶν πανταχοῦ γενναίως ἀγωνισάμενος, διὰ τοῦτο δέ και δέν ἐδέχθη παρὰ τās πικρακλήσεις τῶν φίλων νά δραπετεύσῃ τοῦ δεσμοτηρίου. ἀλλ' ἔμεινεν έν αὐτῇ και καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῇ ποινήν.

Δύναται τις νά εἴπῃ. ὅτι ἀνάλογον εὐρίσκομεν και εις τὸν Ἀλκιβιάδην, ὅστις ειχε μίαν άρχήν, και εις τὴν άρχήν ταύτην τῆς φιλοδοξίας ὑπέτασσε πāsας τās ἄλλας σκέψεις και φροντίδας αὐτοῦ, διὰ τοῦτο δέ πρέπει νά εἴπωμεν και περὶ αὐτοῦ, ὅτι ειχε χαρακτήρα. Τοῦτο δ' ἔμως δέν εἶναι ὀρθόν. Ἡ κυρία διαφορά μεταξὺ Σωκράτους και Ἀλκιβιάδου εἶναι, ὅτι ὁ μὲν ἔχει ἠθικās άρχάς, ὁ δέ δεύτερος οὐχὶ ἠθικās. Καὶ ὁ μὲν πῶτος πάντοτε ὑπετάσσετο ταῖς άρχαῖς, ὡς ειχεν, ένῷ τοῦ δευτέρου ἡ συνείδησις ἐξηγείρετο ένίοτε διὰ τὸ κακόν, τὸ ὅποιον ἔπραξε π. χ. εις τὴν πατρίδα, και διὰ τοῦτο ἀπεπειράτο οὗτος νά διορθώσῃ αὐτὸ δι' ἀναλόγου ἀγαθοῦ, ὅπερ και ἔπραξε, παριδῶν τās

ἀρχάς, ὡς πρότερον εἶχε. Τούτου δ' ὅμως γενομένου, δὲν δύναται νὰ γίγνηται πλέον λόγος περὶ χαρακτῆρος.

Κατὰ ταῦτα χαρακτῆρ ὑπάρχει μόνον, ὅπου ἠθικαὶ ἀρχαὶ διέπουν τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ἠθικοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ ἀνηθικοῦ χαρακτῆρος.

Ἐάν τις ἔχη ἠθικὸν χαρακτῆρα, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ προείπωμεν τί θὰ πράξῃ ἐν ὀρισμένῃ περιπτώσει· ἐπὶ τοιοῦτου ἀνθρώπου οὐδέποτε θὰ εἴπωμεν «αὐτὸ δὲν περιεμένομεν παρ' αὐτοῦ». Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ συμβαίῃ ἡμῖν, προκειμένου περὶ ἀνθρώπων ἄνευ χαρακτῆρος.

ΜΕΡΟΣ Δ'

ΔΙΑΚΟΠΑΙ ΚΑΙ ΑΝΩΜΑΛΙΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

§ 36. Ὕπνος καὶ ὄνειρα. Ὑπνωτικά καταστάσεις.

α') Ὕπνος καὶ ὄνειρα. Παροδικὴν διακοπὴν ὑφίσταται ἡ συνείδησις κατὰ τὸν ὕπνον. Τίς εἶναι ἡ φυσιολογικὴ αἰτία, ἡ προκαλοῦσα τὸν ὕπνον, δὲν γνωρίζομεν ἀκόμη ἀκριδῶς· δυνάμεθα δ' ὅμως νὰ εἰπώμεν μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος μόνον, ὅτι ἡ αἰτία, ἣτις προκαλεῖ τὸν ὕπνον, εἶναι γεγονότα τινὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, τῷ ἐγκεφάλῳ. Ἐν γένει παρατηρεῖται, ὅτι ἐξάντλησις καὶ καταπόνησις τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὸν ὕπνον, ὡσαύτως δ' ὅμως ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι καὶ ἡ ἔλλειψις ἐνασχολήσεως, ἡ διαρκὴς ἐπίδρασις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐρεθισμοῦ, τέλος δὲ τὰ ναρκωτικὰ προκαλοῦσι τὸν ὕπνον. Αἱ θρεπτικαὶ ἡ φυσιολογικαὶ ἐν γένει λειτουργίαι, π. χ. ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος, ἡ πέψις, ἡ ἀπομύζησις διαρκοῦσι καὶ κατὰ τὸν ὕπνον, παρατηροῦνται δὲ καὶ ἀντανακλαστικαὶ τινες κινήσεις. Ἐκεῖνο δ' ὅμως, τὸ ὅποιον παντελῶς λείπει κατὰ τὸν ὕπνον, εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως. Ὁ ὕπνος εἶναι βαθύτατος εὐθὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ὅπως ἀπέδειξαν ἐπιμεμελημένοι ἔρευναι· κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον βασιλεύει τελεία ἀσυνειδησία, ὀλίγον δ' ὅμως μετὰ ταῦτα μεταβάλλεται εἰς ἐλαφρότερον, τότε δὲ συμβαίνουσι τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα τῆς συνειδήσεως, ἅτινα εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα ὄνειρα.

Τὰ ὄνειρα ἀνήκουσιν εἰς τὰ πλεῖστον διαφέρον διεγείροντα, εὐρύτατα συζητηθέντα καὶ συζητούμενα, ἐν πολλοῖς δ' ὅμως ἐπιαινιγματώδη φαινόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Προκειμένου περὶ ὄνειρων, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ πρῶτον πῶς γεννῶνται αἱ παραστάσεις αὐτῶν καὶ κατὰ τί διακρίνονται τῶν τῆς ἐγρηγόρσεως· μόνον δὲ μετὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεσις τῶν παραστάσεων τούτων.

Ἡ πρώτη ἰδιότης, ἣν παρατηροῦμεν εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ὄνειρων, εἶναι ὅτι ὁ ὄνειρευόμενος ἐκλαμβάνει ταύτας ὡς κατ' ἀίσθησιν ἀντιλήψεις.

Ἐν τῷ ὄνειρῳ βλέπομεν, ἀκούομεν, ἐν γένει αἰσθανόμεθα. Ὀνειρευόμενοι πιστεύομεν, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὰς ποιικιλωτάτας περιστάσεις καὶ καταστάσεις, πάντοτε δὲ βλέπομεν καὶ αἰσθανόμεθα τὰς πρὸς ταύτας ἀναγκαίως κινήσεις καὶ ἀκούομεν τὰς σχετικὰς λέξεις καὶ τοὺς σχετικοὺς ἤχους. Ἐκ τοῦ ἀπλουστάτου τούτου φαινομένου ἐξηγοῦνται τὰ παραδεδομένα ἡμῖν περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὰ ὄνειρα δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν ἐκ τῶν ὄνειρων προρρήσεων περὶ τοῦ μέλλοντος. Παῖδες καὶ ἄνθρωποι ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ εὐρισκόμενοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνωσι τὰς παραστάσεις τῶν ὄνειρων ἀπὸ τῶν πραγματικῶν ἀντιλήψεων, διὰ τοῦτο δὲ διορῶσιν ἐν τοῖς ὄνειροις νύξεις τινὰς περὶ τοῦ μέλλοντος, αἵτινες φαίνονται προερχόμεναι ἐξ ὑπερτέρας τινὸς δυνάμεως.

Ἄλλη ἰδιότης τῶν παραστάσεων τῶν ὄνειρων εἶναι ὅτι κατὰ τὴν πορείαν αὐτῶν ἰσχύουσι μὲν αἱ γενικοὶ τοῦ συνειρημοῦ τῶν παραστάσεων νόμοι, παντελῶς δ' ὅμως λείπει ἡ τούτους κανονίζουσα ἐπίδρασις τῆς βουλήσεως. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ κατὰ τὰ ὄνειρα παρατηρουμένη σύγχυσις καὶ διατάραξις τῶν παραστάσεων καὶ ἡ εὐχέρεια, μεθ' ἧς κατὰ ταῦτα ὑπερπηδῶμεν πάντα τὰ ἐμπόδια, τόπους, χρόνους καὶ πραγματικότητα.

Τὰ ὄνειρα εἶναι ἐν μέρει μὲν ἀναμνήσεις, κατὰ τὸ πλεῖστον δ' ὅμως προϊόντα τῆς φαντασίας. Κοινὸν μετὰ τῶν παραστάσεων τῆς φαντασίας ἔχουσι τὰ ὄνειρα τὸ καινοφανὲς καὶ πρωτότυπον,

ἕπερ πλειστάκις εὐρίσκεται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὴν πραγματικότητα, πρὸς δ' ὁμοῦ καὶ ἄλλην ἰδιότητα σπουδαιοτάτην διὰ τὴν γένεσιν τῶν ὄνειρων. Ὅπως δηλ. πᾶσα ἄλλη τῆς φαντασίας ἐνέργεια συνδέεται μετ' εὐαρέστων ἢ δυσαρέστων συναισθημάτων, οὕτω καὶ τὰ ὄνειρα· δυσκόλως δὲ δύνανται νὰ εὐρεθῶσιν ὄνειρα ἐντελῶς ἀδιάφορα, οὗτ' εὐάρεστα δηλ. οὔτε δυσάρεστα. Ἴσως δὲ τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον τοῦτο συναισθημα παρέχει ἀφορμὴν πρὸς διατάραξιν τῆς κατὰ τὸν ὕπνον ἡρεμίας καὶ γένεσιν τῶν ὄνειρων.

Κατὰ τινὰ νέαν θεωρίαν πάντα τὰ ὄνειρα ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις, αἵτινες πληροῦνται κατὰ τινὰ οἰονδήποτε τρόπον κατὰ τὸ ὄνειρον. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἡ πληρωσις τῆς ἐπιθυμίας καθορίζει οὐ μόνον τὸν τόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄνειρου. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄνειρου ἀποτελεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ γεγονότων τοῦ παρελθόντος, ἅτινα φυσικῶς ἔχουσι μεταβληθῆ ὑπὸ τῆς φαντασίας, ὁ δὲ τόνος αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα προεκάλεσαν τὰ γεγονότα ταῦτα ἐν τῇ πραγματικότητι. Ὅσον συγκεχυμένον καὶ ἀσυνάρτητον καὶ ἀνφαίνηται ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ ὄνειρον, δυνάμεθα, ἀσκοῦμενοί πως, μετὰ βραχέων σκέψιν νὰ εὐρωμεν τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ εἰς προηγούμενα γεγονότα τοῦ βίου ἡμῶν.

Συχνότατα κατὰ τὰ ὄνειρα ἀναπλάττονται παραστάσεις, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἐγγρηγορότων ἕνεκα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀσχολιῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ἀναμνήσεις γεγονότων πρὸ πολλοῦ χρόνου συμδάντων, μορφῶν φίλων καὶ συγγενῶν πρὸ πολλοῦ νεκρῶν ἢ ἀπόντων ἀναπλάττονται πλειστάκις ἐν ὄνειρῳ καὶ συναναμιγνύονται παραδοξότατα μετὰ γεγονότων νεωτάτων. Αἱ παραστάσεις ἡμῶν, προκαλούμεναι ὑπ' ἐλαχίστων ἐρεθισμῶν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ εὐαρέστων καὶ δυσαρέστων συναισθημάτων, ἐξακολουθοῦσι καὶ καθ' ὕπνου συνδυαζόμεναι ἀλλήλαις, χωρὶς δ' ὁμοῦ ὁ συνδυασμὸς οὗτος νὰ κανονίζεται καὶ ρυθμίζεται ὑπὸ τῆς βουλῆσεως.

Αί τῶν ὀνειρώτων παραστάσεις ἐπιδρῶσι καὶ ἐπὶ τῶν κινήτη-
ρων νεύρων, διότι παρατηρεῖται συχνότατα, ὅτι ὀνειρευόμενοι
ἐκτελοῦμεν κινήσεις ὁμοιοτάτας πρὸς τὰς ἐκουσίας. Εἰς τὰς κι-
νήσεις ταύτας ἀνήκουσιν αἱ κινήσεις τῶν χερῶν καὶ τῶν πο-
δῶν, ἢ παρὰ πολλοῖς παρατηρουμένη ὁμιλία καθ' ὕπνου καὶ τὸ
παραδοξότατον φαινόμενον τῆς ὑπνοβασίας.

Περὶ τῶν ὑπνοδατῶν διηγοῦνται πολλὰ καὶ παράδοξα, τὸ βέ-
βαιον δ' ὅμως εἶναι, ὅτι πολλάκις ἐκτελοῦνται ὑπὸ τούτων πο-
λυπλοκώταται πράξεις. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι κατὰ
τὰ ὄνειρα ἐνεργεῖ καὶ ἡ βούλησις, ἀλλὰ μόνον ὅτι καὶ σείραι
πολυπλόκων κινήσεων δύνανται νὰ ποδῶσι τόσον μηχανικαί,
ὥστε προκαλοῦνται καὶ ὑπὸ ἀπλοῦ τινος τῶν παραστάσεων συν-
ειρημοῦ.

β') Ὑπνωτικαὶ καταστάσεις. Συγγενεῖς, ἀλλ' οὐχὶ αἱ αὐταὶ
πρὸς τὸν ὕπνον εἶναι αἱ ὑπνωτικαὶ καταστάσεις. Ὑπὸ τὸ ὄνομα
τοῦτο ἐννοοῦμεν τὸν τεχνητῶς προκαλούμενον ὕπνον, καθ' ὃν ὁ
κοιμισθεὶς ἢ ὑπνωτισθεὶς ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὑπνω-
τίσαντος αὐτόν. Τὴν ἐπίδρασιν ταύτην, ἣν ἀσκεῖ ὁ ὑπνωτίζων
ἐπὶ τοῦ ὑπνωτιζομένου, καλοῦμεν ὑποβολήν.

Τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασιν ἐπιφέρουσιν εἰς τοὺς πρὸς ταύτην
προδιατεθειμένους οὐχὶ ἰσχυραὶ, ἀλλ' ἐπὶ πολὺ διαρκοῦσαι ἢ κα-
νονικῶς ἐπανάλαμβανόμεναι κατ' αἰσθησὶν ἐντυπώσεις, ὅπως π.χ.
τὸ ἀσκαρδαμυκτὶ ἐπὶ πολὺ παρατηρεῖν στυλπνὸν ἀντικείμενον,
τὸ τικ-τάκ ἐκκρεμοῦς ὥρολογίου κ.λ.π. Πολλάκις ἀρκεῖ πρὸς
τοῦτο καὶ μόνῃ ἢ διαταγῇ τοῦ ἱατροῦ : κοιμήθητι ! Διαρκοῦντος
δὲ τοῦ ὕπνου, δύναται ὁ ἱατρὸς δι' ὑποβολῆς νὰ φέρῃ τὸ δέρμα
τοῦ ὑπνωτιζομένου εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑπεραισθησίας ἢ
ἀναισθησίας. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἢ ἐλαχίστη τοῦ δέρ-
ματος ἐπαφὴ προκαλεῖ ἰσχυροὺς σπασμούς, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ
δύναται τις νὰ θυθίσῃ βελόνην εἰς τὸ δέρμα τοῦ ὑπνωτισθέντος,
χωρὶς νὰ δείξῃ οὔτος τὸ ἐλάχιστον σημεῖον πόνου. Πολλάκις
μάλιστα κατορθοῦται διὰ διαταγῶν διδομένων κατὰ τὴν ὥραν
τῆς ὑπνωτικῆς καταστάσεως νὰ ἐπηρεάζηται ἢ συνείδησις τοῦ

δπνωτισθέντος οὐχί μόνον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὕπνου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐγρήγορσιν· τὸ φαινόμενον τοῦτο καλεῖται *ὑπνωτικὴ ὑποβολή*. Διὰ ταύτης κατωρθώθη πολλάκις νὰ θεραπευθῶσιν ἐπὶ τινα χρόνον ἢ διαρκῶς νευρικοὶ σπασμοί, ἀϋπνία καὶ ἄλλαι νευρικαὶ ἀσθένειαι. Ἀπεδείχθη δ' ὅμως ὅτι ὁ ὑπνωτισμὸς εἶναι ἐπικίνδυνος διὰ τὸν ὄργανισμὸν τοῦ ὑπνωτιζομένου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ποιοῦνται πολλὴν χρῆσιν αὐτοῦ οἱ ἰατροὶ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

§ 37. Παραίσθησις καὶ ψευδαισθησία.

Παραίσθησις εἶναι παραστάσις, αἰτινες ἔνεκα νοσηρᾶς ὑπερευαισθησίας τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐκλαμβάνονται ὡς κατ' αἰσθησὶν ἀντιλήψεις. Συνηθέσταται εἶναι αἱ παραίσθησις τῆς ὀράσεως, ἃς συνήθως ὀνομάζομεν *ὀπτασίας*, καὶ αἱ τῆς ἀκοῆς. Σπανιώτεραι εἶναι αἱ παραίσθησις τῶν λοιπῶν αἰσθήσεων, μάλιστα δ' αὐταὶ δὲν ἐμφανίζονται μεμονωμένοι, ὅπως αἱ τῶν δύο ἄλλων αἰσθήσεων, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν ἐκ τούτων. Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶναι, ὅτι παραίσθησις ἀκοῆς γενῶνται, ὅταν τις εὐρίσκηται μόνος, ὀράσεως δ' ἐν τῇ σκότει, προφανῶς διότι ἡ παντελής ἔλλειψις τῶν σχετικῶν ἐρεθισμῶν, τοῦ ἤχου καὶ τοῦ φωτός, ἐπαυξάνει τὸ εὐερέθιστον τῆς τε ἀκοῆς καὶ τῆς ὀράσεως. Ἐξ ἄλλου δ' ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι καὶ ἡ πληθώρα ἐρεθισμῶν ἐπιφέρει τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Οὕτω π. χ. παρὰ τοῖς ζωγράφοις παρατηρήθησαν πρὸ πάντων παραίσθησις τῆς ὀράσεως, παρὰ δὲ τοῖς μουσικοῖς τῆς ἀκοῆς.

Διαρκῆς ἐνασχόλησις περὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον δύναται πολλάκις νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὴν ζωηρότητα τοῦ φαντάσματος. Ὁ ἐν παραίσθησις εὐρισκόμενος βλέπει ποικίλας μορφάς ἢ ἀκούει ἤχους καὶ φωνάς, ὧν οὐδὲν ἀντιλαμβάνονται οἱ πλησίον αὐτοῦ εὐρισκόμενοι. Καὶ πολλάκις μὲν πιστεύει, ὅτι πράγματι ὑπάρχουσι τὰ ἀντι-

κείμενα, ἅτινα παρουσιάζει αὐτῷ ἡ φαντασία, πολλάκις δ' ὁμοίως γνωρίζει μὲν σαφῶς, ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι πραγματικά, ἀλλ' ἀποκυήματα τῆς ἑαυτοῦ φαντασίας, δὲν δύναται δ' ὁμοίως νὰ τὰ ἐμποδίσῃ.

Ψευδαισθησίαν δὲ καλοῦμεν τὰς παραισθητικὰς παραστάσεις, αἵτινες προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν. Ὅταν ἕνεκα τῆς ἠδξημένης εὐαισθησίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος ὑπάρχῃ διάθεσις πρὸς φαντάσματα, οἱ κανονικοὶ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ προκαλοῦσι ψευδαισθησίας.

Κατὰ τὴν ψευδαισθησίαν ἡ ἐνίσχυσται ἡ ἔντασις τῶν ἐρεθισμῶν, οἵτινες προσβάλλουσι τὰ αἰσθητήρια, ἢ μεταβάλλονται ποικιλώτατα κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον αἱ κατ' αἰσθησὶν ἀντιλήψεις. Ὁ ἐν ψευδαισθησίᾳ π. χ. εὕρισκόμενος ἐκλαμβάνει ἐλαφρὰν κρούσιν τῆς θύρας ὡς βροντὴν, τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου ὡς οὐράνιον μουσικὴν, εἰς τὰ νέφη δέ, τοὺς βράχους καὶ τὰ δένδρα προσδίδει φανταστικὰς μορφὰς γιγάντων, τεράτων, φαντασμάτων κ.λ.π. Εὐνόητον δ' εἶναι, ὅτι ὅσῳ ἀσαφέστεροι εἶναι οἱ ἐξωθεν προερχόμενοι ἐρεθισμοὶ, τοσοῦτω εὐκολώτερον γεννᾶται ἡ ψευδαισθησία παρὰ τῇ πρὸς ταύτην προδιατεθειμένῃ, ἀφοῦ πολλάκις τοιοῦτοι ἐρεθισμοὶ προκαλοῦσι ψευδαισθησίας καὶ εἰς ἐντελῶς ὑγιεῖς ἀνθρώπους.

§ 38. Ψυχικαὶ νόσοι.

Ψυχικὰς ἢ πνευματικὰς νόσους ὀνομάζομεν τὰς διαρκεῖς καὶ μεγάλας διαταράξεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, αἵτινες ἀφαιροῦσι ἀπὸ τὸν πάσχοντα τὴν ἰκανότητα τοῦ ἐξασκεῖν τὸ ἑαυτοῦ ἐπάγγελμα. Ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖ τὰς διαταράξεις ταύτας τοῦ ψυχικοῦ βίου ὡς νόσους τοῦ ἐγκεφάλου, διὰ τοῦτο δὲ παραπέμπει τοὺς ψυχικῶς νοσοῦντας εἰς εἰδικούς διὰ τὰς νόσους ταύτας ἰατρούς. Ἐπειδὴ δ' ὁμοίως οἱ ψυχικῶς ἀσθενεῖς εἶναι πολλάκις ἐπικίνδunami, ἀποστέλλονται εἰς εἰδικὰ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἰδρυμένα, θεραπευτήρια, ἔνθα τυγχάνουσιν οὗτοι καταλλήλου ἰατρι-

κῆς περιθάλψεως θεόντως ἀμα ἐπιτηρούμενοι. Πρὸς ἔρευναν δὲ καὶ θεραπείαν τῶν ψυχικῶς νοσοῦντων ἐμορφώθη σὺν τῷ χρόνῳ ἰδίᾳ τῆς ἱατρικῆς κλάδος, ἡ **Ψυχιατρικὴ**.

Ὁ σκοπὸς τῆς Ψυχιατρικῆς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ, ἐὰν κατωρθοῦτο νὰ ὀριοθῶσιν ἀκριβῶς αἱ πρὸς τὰς ψυχικὰς διαταράξεις ἀντιστοιχοῦσαι νόσοι τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἐγκεφάλου, μετὰ ταῦτα δ' εὑρεθῶσι τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν νόσων τούτων μέσα. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἐπετεύχθη ἐντελῶς μέχρι τῆς σήμερον. Ἄλλ' ὅμως δι' ἐπιμελημένων παρατηρήσεων κατωρθώθη νὰ καθορισθῶσι τύποι τινὲς τῶν ψυχικῶν νόσων, οὐχὶ μὲν διακρινόμενοι ἀλλήλων ὑπ' ἀκριβῶς διαγεγραμμένων ὀρίων, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐμφανίζοντες σαφῆ ὁμοιότητα κατὰ τε τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν. Ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν τύπων τούτων τῶν ψυχικῶν νόσων περιορίζονται μέχρι τοῦδε οἱ ψυχίατροι εἰς τὸ νὰ τονίζωσι πρὸ πάντων τὰ ψυχικὰ συμπτώματα αὐτῶν, διότι ἡ γνῶσις τῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τελουμένων εἶναι ἀκόμη πολὺ ἀτελής. Ἀκριβῶς δ' ὅμως διὰ τοῦτο αἱ περιγραφαὶ αὗται κέκτῃνται μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν Ψυχολογίαν· διότι ἐκ τῆς μετ' ἐπιστάσις ἐξετάσεως καὶ ἀκριβοῦς γνώσεως τοῦ ἐν διαταράξει εὑρισκομένου ψυχικοῦ βίου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν σπουδαιότατας πληροφορίας περὶ τῆς κανονικῆς πορείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Λεπτομερῆς βεβαίως περιγραφὴ τῶν ψυχικῶν νόσων δὲν εἶναι ἔργον τῆς Ψυχολογίας· ἡμεῖς θὰ περιορισθῶμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐναυθὰ συντόμως τὸ εἶδος τῶν διαταράξεων, αἵτινες παρατηροῦνται συνήθως κατὰ τὰς ψυχικὰς νόσους, εἰς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις τῆς συνειδήσεως λειτουργίας.

1. Λεπτομερῶς ἔχουσι ἐξετασθῆ αἱ διαταράξεις τοῦ γνωστικοῦ ὡς σαφέσταται καὶ προφανέσταται. Γνωρίζομεν ἤδη, ὅτι παρὰ τῷ ὀγιῶς ἔχοντι ἀνθρώπῳ ἡ πορεία καὶ σύνδεσις τῶν παραστάσεων κανονίζεται ὑπὸ τῆς βουλήσεως· παρὰ τῷ ψυχικῶς δ' ὅμως νοσοῦντι λείπει τελείως ἢ ἐπὶ τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων ἐπίδρασις τῆς βουλήσεως, δι' ὃ αἱ παραστάσεις συν-

δέονται ἀλλήλαις ἀλογώτατα καὶ τάχιστα ἀλλήλας διαδέχονται, ὥστε φαίνεται ὅτι αἱ μὲν καταδιώκουσι τὰς δέ. Πολλάκις δ' ὅμως σχηματίζονται παρὰ τῆ νοσοῦντι ἐσφαλμένοιαι τινὲς συνδέσεις παραστάσεων διαρκῶς ἐν τῇ συνειδήσει παραμένουσαι καὶ ὡς ἀφομοιοῦσαι προσλαμβάνουσι πᾶσαν νέαν εἰς τὴν συνείδησιν εἰσερχομένην. Ἡ νόησις δὲ τῶν ψυχικῶς νοσοῦντων χαρακτηρίζεται διὰ τοῦτου, ὅτι λείπει παρ' αὐτοῖς παντελῶς ἡ δεξιότης πρὸς ἀντικειμενικὴν κρίσιν. Οἱ ψυχικῶς νοσοῦντες ἀναφέρουσι πάντα τὰ περὶ αὐτοῦς τελούμενα εἰς ἑαυτοῦς καὶ διὰ τοῦτο ἐρμηνεύουσι ταῦτα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐσφαλμένως. Ἐνίοτε μάλιστα παρατηρεῖται τελεία ἀδυναμία τοῦ κρίνειν.

2. Ὁ δὲ συναισθητικὸς βίος τῶν ἀνθρώπων τούτων δεικνύει μεγάλην τάσιν πρὸς ἀψιθυμίαν, ἐκδηλουμένην ὅτε μὲν εἰς μανικὰς ἐπιθέσεις, ὅτε δ' εἰς διαρκῆ δυσθυμίαν. Ἡ δυσθυμία δ' αὕτη ἄλλοτε μὲν προκαλεῖ ἰσχυρὰν ἐνίσχυσιν τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ἄγει εἰς τὴν μεγαλομανίαν, ἄλλοτε δ' ἰσχυρὰν κατὰπτωσιν αὐτῆς καὶ ἔχει ἐπακολούθημα τὴν μελαγχολίαν.

3. Αἱ διαταράξεις τέλος τοῦ βουλευτικοῦ ἔγκεινται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν ἀνικανότητα τοῦ λαμβάνειν οἰανδήποτε ἀπόφασιν, εἰς τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἐργασίαν, πλειστάκις δὲ καὶ εἰς τὴν ἄρνησιν πρὸς ὑπακοὴν εἰς πᾶσαν τοῦ ἱατροῦ συμβουλήν.

Ἐν πάσῃ δ' ὅμως περιπτώσει ἡ ἀκριθὲς ἐξέτασις τῶν ψυχικῶν νόσων ἀποδεικνύει στενωτάτην σχέσιν μεταξύ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν τῆς συνειδήσεως λειτουργιῶν, καὶ ἔτι ἡ διατάραξις τῆς μιᾶς τούτων οὐσιωδῶς ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τῆς πορείας τῶν ἄλλων.

Τ Ε Λ Ο Σ

783
15

39150
783

50

45

2250

50

39150

15600

39150
15600

39150

Αριθ. { Πρωτ. 27967
Διεκπ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1917



ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς

τὸν κ. Δημ. Μ. Γεωργακάκιν

Γνωρίζομεν ὑμῖν, ὅτι κατ' ἀπόφασιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συμβουλίου, ἐνεκρίθη ἡ χρῆσις τοῦ ὑφ' ὑμῶν υποβληθέντος ἐντύπου βιβλίου «**Στοιχεῖα Ἑμπειρικῆς Ψυχολογίας**» διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν Γυμνασίων καὶ διὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1917-1918 καὶ ἐφεξῆς κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 117 πράξιν αὐτοῦ.

Ὁ Ὑπουργὸς

Δ Η Μ . Δ Ι Γ Κ Α Σ

Π. Ζαγανιάρης

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουσι τὴν σφραγίδα τοῦ Βιβλιοπωλείου τῆς «Ἐστίας».



